

הרב יעקב יוסף, הרב הכולל ליהודי ניו-יורק: היבטים חדשים*

קימי קפלן

המרכז למדעי היהדות, אוניברסיטת הארווארד

Rabbi Jacob Joseph, New York's Chief Rabbi: New Perspectives

KIMMY CAPLAN

Center for Jewish Studies, Harvard University

The religious history of Orthodox Jews in America during the mass immigration period has not received a great deal of attention in academic research. In 1955 Abraham J. Karp published an extensive and remarkable article on the events that brought Rabbi Jacob Joseph to be chosen as Chief Rabbi of several Orthodox congregations in New York. Rabbi Joseph arrived in New York in July 1888 and soon after his social, religious and physical situation gradually began to deteriorate — a process that led to his death fourteen years later, in July 1902.

This article attempts to reexamine certain aspects of Rabbi Joseph's East-European background and his American experience and suggest a number of reasons that caused his failure in America. By analyzing new sources — some of which shed new light on those events which have been previously discussed — such as his sermons and the eulogies delivered after his death, we will present several new perspectives and details relating to Rabbi Joseph's personality, image and American experience.

בעוד שהיבטים רבים של תקופת ההגירה הגדולה ממזרח אירופה לאמריקה (1881–1924) נחקרו במהלך הדור האחרון, הרי שההיסטוריה הדתית של היהודים והיהדות בתקופה זו לא זכתה להתייחסות רבה במחקר. במיוחד נכונים הדברים בכל הקשור לחקר היהדות האורתודוקסית, אשר במהלך התקופה הנדונה היוותה את רוב מניינה של יהדות אמריקה. אמנם, בשנים האחרונות יש התעוררות בחקר היבטים שונים של היהדות האורתודוקסית באמריקה, אולם מחקרים אלה

*תחילתו של מאמר זה בהערה של פרופ' אריה גרטנר, והמשכו בשתי הרצאות: האחת נישאה במסגרת הסמינר המחלקתי של החוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בדצמבר 1992, והשנייה ב-American Jewish Archives, Cincinnati בחודש מאי 1994. ד"ר מנחם בלונדהיים, הרב יהושע הופמן, פרופ' סטיבן זיפרשטיין, ד"ר מרדכי זלקין ומר אהוד מנור העירוני הערות חשובות; פרופ' גרטנר, ד"ר אלי לדרהנדלר ופרופ' יונתן ד. סרנה העירו על נוסחים שונים במהלך גיבוש המאמר. תודתי נתונה לכל אחד מהם. ללא עזרתם של משפ' דבורקין, משפ' גולדשמידט ורחל בד קפלן לא היה מאמר זה רואה אור. תודתי נתונה

מתמקדים בעיקר בהיסטוריה החברתית, המוסדית והפוליטית – דתית של המהגרים! מאות כלי קודש היגרו לאמריקה בתקופה זו, ובהם רבנים ודרשנים רבים אשר פרסמו מאות ספרי דרוש ומאמרים בעיתונות בת הזמן. חלק נכבד מהם אף נטל חלק פעיל ומרכזי בהנהגת היהדות האורתודוקסית באמריקה, ועיקר פועלם, שהתבטא, בין השאר, בעשייה למען העניין הציוני, עיסוק בנושאים ככשרות וחינוך ועוד, התרכזו ברמה הקהילתית המקומית וברמה העירונית. אף על פי כן, לא זכו אלא מעטים מהם למחקר מקיף, הכולל עיון במקורותיהם הרוחניים והאידיאולוגיים – כפי שאלה עוצבו בשנים בהם חיו במזרח אירופה.²

הרב יעקב יוסף, מרבניה ומדרשניה הפופולאריים של העיר וילנה (מ"מ-מגיד מישרים, ומר"צ-מורה צדק), הוזמן וקיבל עליו את משרת הרב הכולל הראשון ליהודי אמריקה. הרב יוסף הגיע לניו-יורק בשנת 1888 ומאז החלה תקופה קשה בחייו, אשר נמשכה עד לפטירתו בשנת 1902. כפי שעולה מדברי בלונדהיים, פרשה זו, שהינה מהמרכזיות ביותר בכל הקשור לתולדות ההנהגה הדתית של היהדות האורתודוקסית באמריקה בתקופת ההגירה הגדולה, נודעה לה השפעה ייחודית, החורגת מהרמה המקומית. כפי שנראה, שנים רבות לאחר מותו של הרב יוסף, המשיכה פרשת חייו ומותו לשמש נושא לדיון ומקור להתייחסות, ברמות שונות. מרכזיותה של פרשה זו הביאה לדיון מחקרי אשר התמקד, בתקופה האמריקאית של חיי הרב יוסף, החל מבחירתו, שהתאפשרה לאחר סירובם של מועמדים אחרים ליטול עליהם את התפקיד, ועד לפרשת המהומות שאירעו בעת הלווייתו וחקירתה של משטרת ניו-יורק את הפרשה. עברו המזרח אירופי, התקופה בה נתגבשה אישיותו ונתבסס מעמדו בקרב היהדות

לארכיונים הבאים על שהתירו לי לפרסם דברים מתוך האוספים העשירים שבידיהם: ארכיון וספריית ה-Jewish Theological Seminary of America (New York) (להלן JTS). תודה מיוחדת לד"ר איסמר שורש על רשותו לעיין ולפרסם מיומניו של ד"ר מרדכי קפלן; ארכיון ה-American Jewish Historical Society (Waltham, Mass.) (להלן AJHS); הארכיון של Yivo Institute for Jewish Research (New York) (להלן YIVO); ה-American Jewish Archives, Hebrew Union College-JIR, (Cincinnati) (להלן AJA); ה-YIIFJR; הארכיון הציוני המרכזי (ירושלים) (להלן אצ"מ); ארכיון בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (ירושלים) (להלן ביסל"א); וארכיון ידי יצחק בן צבי (ירושלים) (להלן איב"צ). תודתי לקרן ע"ש דב סדן, למכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית, ול-AJA אשר העניקה לי את הפרס ע"ש ברנרד ואדורי רפפורט לשנת 1993/94, על תמיכתן הכלכלית אשר בסיועה נתאפשר רובו המכריע של איסוף החומר אשר הביא לכתיבת מאמר זה.

(1) לסיכום אחרון של מחקר ההיסטוריה של יהודי ארצות הברית, ראה: ד. סרנה, "תולדות יהודי ארצות הברית: המחקר בדור האחרון" מדעי היהדות 33 (תשנ"ג) 11-33, ושם, עמ' 22-26, על חקר תקופת ההגירה הגדולה ומיעוט העיסוק בהיסטוריה הדתית בכלל וביהדות האורתודוקסית בפרט. וראה עוד: M. Sherman, "The First Rabbi: Review Article," *American Jewish History* 80:1 (1990) 112-18; להזנות חקר האורתודוקסיה, ראה: I. Robinson, "Kabbalist and Communal Leader: Rabbi Yudel Rosenberg and the Canadian Jewish Community," *Canadian Jewish Studies* 1 (1993) 41-42. ריבוי המחקר העוסק בתנועות השמאל היהודית הראדיקליות בתקופה זו לעומת מיעוט המחקר העוסק ביהדות האורתודוקסית, מצריך עיון היסטוריוגרפי העומד בפני עצמו.

(2) למחקרים המתייחסים לעברם של הרבנים, ראה: H.I. Sharfman, *The First Rabbi* (New York, 1988); J.D. Sarna, *People Walk on Their Heads: Moses Weinberger's Jews and Judaism in New York* (New York and London, 1982); A.J. Karp, "The Ridwaz, Rabbi Jacob David Wilowsky 1845-1913," *Perspectives on Jews and Judaism: Essays in Honor of Wolfe Kelman*, A.A. Chiel (ed.) (New York, 1978) 215-39; M. Sherman, "Bernard Illowy and Nineteenth Century American Orthodoxy," Doctoral Dissertation, Bernard Revel Graduate School, Yeshiva University (New York, 1991). מחקרים נוספים, כגון זה של גורוק (להלן, הע' 3), מתמקדים בעיקר בהיבטים החברתיים-מוסדיים-פוליטיים הקשורים ברבנים האורתודוקסים. אשר למספר הרבנים אשר היגרו, ראה: A.A. Goren, "Preaching American Jewish His-tory: A Review Essay," *American Jewish History* 79:4 (1990) 544-45, ובהערה שם.

האורתודוקסית במזרח אירופה, ודרשותיו, לא זכו, למיטב ידיעתי, לדיון מחקרי מקיף. מאמר זה מבקש להעמיד בקווים כלליים את תולדות חייו של יוסף במזרח אירופה, בטענה שלא לה יש חשיבות מכרעת להבנת הקשר בין רקעו ההיסטורי, החברתי והרוחני לבין החלק השני של חייו; פרשת בחירתו למשרת הרב הכולל ליהודי ניו-יורק; פרשת חייו ומותו באמריקה; והמבנה של דרשותיו ותוכנן. החומר שעליו מתבסס המאמר, שרובו המכריע לא נדון עד כה במחקר, מסייע לחשיפת ולהבנת כמה היבטים חדשים אשר לא זכו לדיון רב עד כה, ובהם: מעמדו החברתי והכלכלי של יוסף במזרח אירופה (ובכך יש לראות תוספת להרחבת הדיון על הרבנות האורתודוקסית המתנגדת במזרח אירופה בחלק השני של המאה התשע-עשרה); תגובותיהם של עמיתיו, הרבנים האורתודוקסים באמריקה, לפרשת חייו ופטירתו והלקחים שיש ללמוד מהם, לדעתם; משמעות התואר, „רב הכולל“; ותודעתו של יוסף את המציאות החדשה אליה הגיע והדרכים להתמודד עם השינויים והתביעות שזו הציבה בפניו. הניגוד הקטבי שבין הצלחתו של יוסף כדרשן וכמגיד במקומות שונים במזרח אירופה ובבולגה בפרט לבין כשלונו באותו תפקיד בניו-יורק, מהווה, כפי שיוכח, חוליה נוספת וחשובה ביותר להבנת כשלונו של יוסף באמריקה. בחינת הדבר נעשית על רקע מורשתו הרוחנית והדרשנית של יוסף, המעוגנת בדרשות המוסריות מיסודו של רבי ישראל סלנטר. יש לראות בהיבט זה משום הסבר נוסף על אלה אשר הועלו במחקר עד כה באשר לכשלונו של יוסף, אשר יש בו גם כדי לחדד את שנאמר לפניו. כפי שלמעשה יוכח, יש לראות בכל הנושאים שנזכרו חלק ממסגרת כוללת המתחייבת בכל דיון במסכת חייו ומותו של הרב יוסף. מסגרת הדיון עד לסעיף העוסק בתגובות לפטירתו של יוסף היא אפוא כרונולוגית ביסודה. יש לזכור שהדיון בהיבטים החדשים שזור לעתים בפרטים שכבר ידועים – כפי שאכן צויין, וזאת למען רציפותו. לעומת זאת, יש שהחומר חייב התייחסות לפרט או לתופעה שלא נדונו עד כה במחקר, ואלה שולבו, על פי רוב, באותו רצף, כדי להקל על הקורא. החומר שנמצא מעלה היבטים חדשים בכל הקשור לפרשה זו אשר לא נדונו כלל עד כה. אלה משמשים בעיקר כתוספת לעולה ממאמרו הקלאסי של קארפ על הרב יוסף, אם כי יש בהם כדי לעורר מחשבות באשר לכמה ממסקנותיו. לבסוף, נראה שיש לדברים השלכות על הבנת התפתחותה של ההנהגה היהודית האורתודוקסית באמריקה, כחלק מההנהגה החברתית והתרבותית היהודית הכללית, נושא הראוי לדיון העומד בפני עצמו.³

כך, דרך משל, קיים דמיון רב בכמה מובנים בין בואו של הרב יוסף לאמריקה לבין בואו של הסופר שלום עליכם לארץ זו ועזיבתו, בפעם הראשונה. שניהם זכו לתשומת לב רבה מרוב

(3) על הרב יוסף, ראה י"ד אייזנשטיין, „תולדות אגודת הקהלות באמריקה“, נר המערב א(ניוירק, תרנ"ה) יא-יג, במיוחד בחוב' יב, עמ' 41-47; מ' בלונדהיים, „ולאשומעים ינעם“: הדרשה האורתודוקסית בארה"ב בין הצע רבני לביקוש עממי, 1881-1939; התרבות העממית, ב"ז קדר (עורך) (ירושלים תשנ"ו) 277-303; י' מרק, גדולים פון אונזער צייט (ניו-יארק תרפ"ז) 136-140 (ובעברית ראה: במחיצתם של גדולי הדור [ירושלים תשי"ח] 120-124); א"ז רבינר, „הגאון רבי יעקב יוסף וצ"ל“ במישור ג: קבא(תשכ"ב) ה-ו (המשך בגל' קנב, קכה); L. Dinnerstein, „The Funeral of Rabbi Jacob Joseph“, *Anti Semitism in American History*, D.A. Gerber (ed.) (Urbana and Chicago, 1986) 275-305; J. S. Gurock, *The Men and Women of Yeshiva* (New York, 1988) 8-43; *idem*, „Resisters and Accommodators“, *American Jewish Archives* 35:2 (1983) 105-10; A. J. Karp, „New York Chooses a Chief Rabbi“, *Publications of the American Jewish Historical Society* 44:3 (1955) 129-99; *idem*, *Haven and Home* (New York, 1985) 103-10; A. Rakeffet-Rothkoff, *The Silver Era in American Jewish Orthodoxy* (Jerusalem and New York, 1981) 22-27. מאמרו של קארפ משנת 1955 תורגם לעברית ונתפרסם, בתוספת כמה שינויים, בספרו, חיי הרוח של יהדות אמריקה (ירושלים, 1984) 63-110, תחת הכותרת „רב כולל לקהילה האורתודוקסית“.

הזרמים ביהדות אמריקה, סמוך לפני עזיבתם את מזרח אירופה ובתקופה הראשונית שלאחר הגעתם לחופי אמריקה. השאיפה, הן מצידם והן מסביבתם, לראות בהם גורם שיש בכוחו לאחד את יהדות אמריקה המסוכסכת והמפולגת, וכשלונם המוחלט, לאחר שנתברר שכוחה של המחלוקת גדול יותר, התבדתה. אולם, בעוד ששלוש עליכם חזר לאירופה, הרב יוסף נשאר באמריקה, ככל הנראה עקב מצב בריאותו המחמיר.⁴

תולדות הרב יוסף במזרח אירופה

המקורות המסורתיים ועיתוני התקופה מציינים שהרב יוסף נולד בשנת 1840, או 1841 לכל המאוחר.⁵ לעומת זאת, המקורות האקדמיים, כמו גם האנציקלופדיות השונות, כותבים שהרב יוסף נולד בשנת 1848.⁶ בשנה זו התרחשה שריפה בעיר קרוזש (Kraziai) שבליטא, עיר הולדתו של הרב יוסף, אשר גרמה למותם של תושבים רבים. האם היה יעקב יוסף בן שמונה כאשר אירעה שריפה זו, או שמא עדיין לא נולד?⁷

כל המקורות מסכימים שהרב יוסף למד בישיבת וולוז'ין, כשבראשה עמדו הרבנים יוסף ב. סולוביצ'יק (1820-1892) ונפתלי צ. י. ברלין (הנצי"ב) (1817-1893). שותפות זו בראשות הישיבה החלה למעשה לקראת סוף שנת 1853. כפי שנראה מיד, סביר להניח שיוסף הגיע לישיבת וולוז'ין סמוך לאחר מכן. ועוד, מקורות אלה מציינים שהרב יוסף למד אצל רבי ישראל סלנטר (1810-1883) בקלויז של קובנה, כלומר שזה צריך היה להיות לפני שנת 1857, השנה בה עזב סלנטר למערב אירופה. אם נקבל את הטענה שהרב יוסף נולד ב-1848, הרי

(4) ראה N. Warnke, "Of Plays and Politics: Sholem Aleichem's First Visit to America," *Yivo Annual* 20 (1991) 239-77. עוד על ביקוריו באמריקה ועל אמריקה בכתביו, ראה ק. מרמר, "שלום עליכם ערשטער באזוך אין אמעריקע," יידישע קולטור 6 (1939) 23-28; ח. שמערוק, "שלום עליכם און אמעריקע," די גאלדענע קייט 121 (1987) 56-78 (המאמר חזר והופיע באנגלית ב-38-211 (1991) *Yivo Annual* 20). על ישראל קופר, השי"ן דמתא בילנה, אשר היגר לאחרי שנת תרמ"ו לאחר שאנשים שונים בעיר, "קמו יחדיו להסיר לב העם מאחוריו, כי פנים חדשות יבקשו", ראה י. קלויזנר, וילנה, ירושלים דליטא (תל-אביב, תשמ"ג-תשמ"ט, ח"ב) 915.

(5) ראה ב. צ. אייזענשטאדט, חכמי ישראל באמריקא (ניו יארק, תרס"ג) 56-57; ספר היובל של אגודת הרבנים האורתודוקסים דארצות הברית וקנדה (ניו יארק, תרפ"ח) קמד-קמה; א. א. פרידמן, ספר הזכרונות (תל-אביב, תרפ"ו) 212; נ. צ. פרידמן, אוצר הרבנים (בני-ברק, 1975) 212; רבינר (לעיל, הע' 3), גל' קכא, עמ' 5-6; ד. כ"ץ, תנועת המוסר, ב (תל-אביב, תש"ו) 365-384. למקורות עתונאיים, ראה דער יוד 34 (1902.21.8); 9 (היהודי (המז) יח מנ"א תרס"ב-21.8.1902); 8 (The New York Times, 29.7.1902); 302 (1.8.1902); 71 (11) *The American Hebrew*. 1902; *American Jewish Year Book* 1902/03 (Baltimore, 1902) 197; *The International Year Book* (New York, 1902) 388. יוצא הדופן בקבוצה זו הוא י. ד. אייזענשטיין (עורך), אוצר ישראל (ניו-יורק, תשי"ב) ערך "יוסף (יוזפא) יעקב".

(6) ראה גורוק (1983) (לעיל, הע' 3) 105-109; יהדות ליטא, נ. גורן ואחרים (עורכים); ג. (תל-אביב, תשכ"ז) 55; קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 128, 143-144; האנציקלופדיה העברית (רמת-גן, תשי"ד) "יוסף, יעקב", וכן: *The Jewish Encyclopedia* (New York and London, 1902); *The Universal Jewish Encyclopedia* (New York, 1953) 69; M. G. Glenn, *Israel Salanter* (New York, 1953) 69. פרו' סרנה הציע שמקור הטעות הוא ב-*Jewish Encyclopedia*, מקור הנחשב אמין בד"כ. ליוצאי הדופן בקבוצה זו, ראה דינרשטיין (לעיל, הע' 3), 81-81 ו-278 *History of the Jews in America* (New York, 1912) P. Wiernik. *Orthodox Judaism in America: A Biographical Dictionary and Sourcebook* (Westport, CT and London, 1996) 109. נראה שהדעות השונות הביאו אף לטעות באותו ספר. ראה: ב' כהן, יידישע שטעט, שטעטלעך און דארפישע יישובים אין ליטע (ניו-יארק, 1991) 93, 503.

(7) ראה 157 *N. and S. Shoenberg, Lithuanian Jewish Communities* (New York and London, 1991).

שבגיל חמש החל ללמוד בוולוז'ין ובהגיעו לגיל שמונה, לכל המאוחר, עבר לקובנה.⁸ הרב ישראל ח. דייכס (1850–1937) היה דמות מרכזית ביהדות האורתודוקסית של אנגליה בתקופתו, ובמיוחד בעיר לידו בה כיהן ברבנות. לבד מעיסוקו בתלמוד הירושלמי ובהלכה, יצא לרב דייכס שם כדרשן. בהקדמתו לספרו דרשות מהר"ח, מביא דייכס את תולדות חייו, ושם, בין השאר, הוא מעיד על פגישתו הראשונה עם הרב יעקב יוסף, שכבר אז לימד בישיבה ואף זכה לכינוי „יענקל'ה חריף“ אביו של ישראל חיים הביא את בנו בן האחד-עשרה לפני הרב יוסף, שהיה אז „מגיד שיעור בעיר סלאבאדקע“ בשנת 1861, בכדי שהלה יקבלו כתלמיד בישיבתו. הרב יוסף נטה שלא „לקבל ילד צעיר כזה בישיבתי אשר תלמידי הם מופלגי תורה כבני שמונה עשרה שנה“ למזלו של דייכס הצעיר, עמד לימינו אחד מבכירי התלמידים בישיבה, נגד התלמידים הגדולים שמחאו נגדי כילד קטן⁹ והוא נתקבל לישיבה. אם אכן הרב יעקב יוסף נולד בשנת 1848, הרי שבגיל שלוש-עשרה נהיה ראש ישיבה, עם תלמידים המבוגרים ממנו בחמש שנים, לכל הפחות? קשה להניח שגיליו ומסלול התקדמותו המהיר כל-כך של עילוי מעין זה, בגיל כה צעיר, לא זכו להערה כלשהי במקורות המסורתיים, המתפארים בשכאלה ובדומיהם.

לבסוף, המצבה העומדת על קברו של הרב יעקב יוסף בניו-יורק מציינת שהוא נפטר בגיל שישים ושנים, וכך גם עולה מרישומי ספינת הקיטור „אללער“ (S.S. Aller), שעל סיפונה הפליג הרב יוסף לאמריקה. סביר להניח שרישום זה, שבוצע על ידי פקיד ההגירה, כרבים אחרים מסוגו, נעשה על פי עדותו של יוסף עצמו.¹⁰

נראה אם כן שהצדק עם המקורות המסורתיים ושהרב יעקב יוסף נולד סביבות שנת 1840. על בסיס תיקון זה, שעל משמעותו נעמד להלן, ניתן להעמיד את הביוגרפיה של הרב יוסף, בקווים כלליים, במסגרת הבאה: בין השנים 1853–1857 הספיק יוסף ללמוד בישיבת וולוז'ין ולעבור לאחר תקופה קצרה לקובנה, כדי ללמוד בקלויז של סלנטר. מספר מקורות מציינים שהרב יוסף נתקבל לרבנות לראשונה בשנת 1858 בוילון. עובדה זו מתיישבת עם מקור נוסף, המציין ששימש כ„איש דת“ בגיל שמונה-עשרה. כמו כן, על פי מקור זה, סירב הרב יוסף להצעה מטעם הממשלה הרוסית לייסד קולוניה יהודית בסיביר. על כל פנים, החל משנת 1861, לכל המאוחר, לימד הרב יוסף בישיבה שבראשה עמד, ואשר עם הזמן יצאו לה מוניטין במזרח אירופה. מדברי הרב דייכס הנזכרים עולה כי בתחילת שנות השישים היה יוסף גם מגיד שעור בסלובודקה. הישיבה, אשר שכנה בראשונה בעיר וילון (Veliuona), לכל הפחות החל משנת 1870, נדדה, כפי הנראה במהלך שנת 1874, ליורבורג (Jurbarkas) ולאחר מכן

(8) ראה ע. אטקס, ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר (ירושלים, תשמ"ב) 227; ספר היובל של אגודת הרבנים (לעיל, הע' 5); מרק (לעיל, הע' 3); פרידמן (לעיל, הע' 5) 111–77. על המאבקים סביב ראשות הישיבה בוולוז'ין לאחר פטירת ר' אליעזר י. פריד ומינויו של סלוביצקי, ראה ש. שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתנוותה (ירושלים, תשנ"ה) 72–84.

(9) י. ח. דייכס, דרשות מהר"ח (ליעדו, תר"ף) 5–6. על דייכס, ראה: כהן (לעיל, הע' 6) 295–296; *The Jewish Year Book 1938* (London, 1937) 396; *The Jewish Year Book 1904–1905* (London, 1937) 317; *The Jewish Chronicle*, June 25, 1937, and July 2, 1937; L.P. Gartner, *The Jewish Immigrant in England* (2d ed.; London, 1980) 215–16, ובהערות נוספות לאורך הספר.

(10) לצילום המצבה, ראה ד. ב. שווארץ, ארצות החיים (ניו-יורק, 1992) מ. רשימת הנוסעים מהספינה של יוסף, הנושאת את התאריך 7.7.1888, מצויה ב- National Archives and Record Administration, Wash- ington D.C., Microfilm M237, Roll 522, June 21–July 17, 1888 „חריף“ רק חריפות. ראה הערתו של ב. הלי עפשטיין, מקור ברוך (ווילנא, תרפ"ח) ג(א:1636), וכן ש. זלצמן, עידתי: זכרונות ורשומות (תל-אביב, תש"ז) 74–75. עוד על יוסף ותואר זה, ראה ח. קרלינסקי, הראשון לשושלת בריסק (ירושלים, תשד"מ) 119.

לד"אגר-חדש (Novy Zhagare), תוך שהיא מושכת אליה תלמידים מרחבי מזרח אירופה. במהלך שנת 1883 קיבל הרב יוסף הצעה לשמש כ"מגיד מישרים" בעיר וילנה, ולאחר זמן קצר נתמנה גם ל"מורה צדק" מדברי הרידב"ז המובאים להלן עולה שהרב יוסף לא היה מגיד המישרים היחיד בוילנה בתקופה זו. על כל פנים, הרב יוסף היגר בשנת 1888 לניו-יורק, לאחר שקיבל עליו את משרת הרב הכולל ליהודי ניו-יורק, שם נשאר עד לפטירתו, בחודש תמוז, תרס"ב. מעניין לציין שמהערת אגב של הרב משה ש. זיוויץ (1855-1936) ניתן ללמוד שבחירתו של יוסף לתפקיד בוילנה לא היתה מקובלת על הכל. זיוויץ, המעיד ששמע את הדברים מיוסף עצמו, מספר ש"איש עשיר ואל[י]ם אשר לא רצה בר" שלח ליוסף כתב פלסטר בדואר במטרה, "לערבב את מוחו, ולא עלתה בידו!"

כפי שציין עמנואל אטקס, מעמד הרבנות בליטא במאה התשע-עשרה נחשב, בעיני רבנים ותלמידי חכמים, כנחות מזה של ראשי הישיבות. ממילא, בחינת מעמדו של הרב יוסף בזמנו ובמקומו צריכה שתיעשה בראש ובראשונה על פי מדד זה. מהיבט זה עולה שיוסף היה רב מהדרג השני שכן היה ראש ישיבה בישיבה מקומית, אם כי, כאמור, ישיבה שיצא לה שם במזרח אירופה. כפי שצוין, יש בידינו עדויות על מעמדו של יוסף כלמדן וכמלמד בישיבה במזרח אירופה, וכפי שנראה להלן – גם כדרשן. אולם, לא ידוע האם זכה יוסף למעמד הלכתי מוכר בקרב רבני מזרח אירופה. רמז חלקי ניתן למצוא בדברי הרב זכריה י. רזונפלד, אשר שימש כרב בניו-יורק, סנט לואיס וברליטמור, המצטט תשובה שקיבל מהרב יצחק א. ספקטור (1817-1896), רבה של קובנה. ברואו לסנט לואיס, נתקל רזונפלד בבעיות הלכתיות בכל הקשור להקמת עירוב סביב לעיר. לאחר ששטח לפני ספקטור כמה מהבעיות, השיב לו הלה שהוא אינו מוכן לפסוק כיון ש"קשה להכניס עצמי בהלכות חמורות במרחק מקום שנעלם ממני תוכן הרחובות של מחנה[ה]ו" ספקטור מציע לרזונפלד להתייעץ עם הרב יעקב יוסף בענין זה. בתקופה זו כבר היגר לאמריקה כמה וכמה רבנים, ויתכן שהעובדה שספקטור המליץ דוקא על יוסף יש בה כדי ללמד משהו על מעמדו כפוסק הלכה.

ניתן לחזק את הדברים בדבר מעמדו של יוסף כרב מזרח אירופי מוכר בכך שהוא היה, ככל הנראה, הכתובת לשוב סיכסוכים גם בקרב אלה אשר הגיעו לאמריקה למטרות גיוס כספים. במהלך שנת תרמ"ט, נשלח השד"ר יהושע זאב אבנר מירושלים לאמריקה כדי לאסוף כספים לטובת כולל, "אנשי מחוז סובאלק ולאמזא" מסיבות שונות, התפתח סכסוך בין אנשי כולל זה לבין "כל הכוללים" פשרה בת שלושה סעיפים אשר נערכה על ידי הרב יוסף, ונחתמה, "ביום א' בהעלותך, תרנ"ג" הביאה לסיום המחלוקת, וצורף לה מכתב המתיר לאבנר, "לדרוש בבתי כנסיות השייכים לדגל [...] אג[ו]דת הקהלות" האורתודוקסיות באמריקה.

לבסוף, סיוע נוסף לדברים ניתן למצוא בהסכמות אשר ניתנו על ידי יוסף לספרים שנדפסו, הן במזרח אירופה והן באמריקה. חיפוש לא מושלם העלה שיוסף נתן את הסכמתו לששה עשר ספרי דרוש, מוסר והלכה, לכל הפחות, וקרוב למחצית מהם ניתנו בתקופת רבנותו ומגידותו בנ"אגר חדש ובוילנה.¹²

(11) ראה פרידמן (לעיל, הע' 5), ובמקורות הנזכרים בהע' 3-4; לרבנותו הראשונה ולהצעה של הממשלה הרוסית, ראה ב-New York Times וב-International Year Book (לעיל, הע' 5). א' שטיינמן, צנצנת הנון (ב, תל-אביב, תש"ה) 214, מעיר שיוסף התיישב לזמן קצר בעיירה ליבוי, אולם אין הוא מציין את המקור לדבריו. על ריבוי הדרשנים והמגידים בוילנה בתקופה זו, ראה: י. ניסנבוים, עלי חלדי (ורשה, תרפ"ט) 60. על כתב הפלסטר, ראה מ. ש. זיוויטץ, צמח החדה (סט. לואיס, תרצ"ה) 93-94.

(12) ז. י. ראזענפעלד, תקות זכריה, ב (שיקאגא, תרנ"ו[?]) ה-1; E. Etkes, "The Relationship Between Talmudic Scholarship and the Institution of the Rabbinate in Nineteenth Century Lithuanian Jewry," *Scholars and Scholarship in Jewish History*, L. Landman (ed.) (New York, 1990) 107-33 esp.

עולמו הרוחני של הרב יעקב יוסף הושפע ועוצב ממגע עם שלושה עולמות, שבשילובם יש משום ייחוד: את הלמדנות והחריפות ינק מהרב סולוביצ'יק, מהרב ישראל סלנטר קיבל את תורת המוסר, ובנצי"ב ראה סמכות הלכתית, כפי שעולה משאלות שהלה נשאל על ידי הרב יוסף. כמו כן, יתכן ויוסף הושפע מהנצי"ב בכל הקשור ליחסו האוהד והתומך בתנועה הציונית. היבטים אלו קיבלו ביטוי מעשי במהלך חיי הרב יוסף: בשיבה בראשה עמד, קיים הרב יוסף שילוב של למדנות ומוסר.

מזכרונותיו של הדרשן יצחק ניסנברג אנו למדים על גישתו המתונה של יוסף להשכלה ולמשכילים. בשנת תרמ"ז קיבלה ישיבת ר' מיילא בוילנה אישור מאת השלטונות להמשיך ולהתקיים, אולם, "היו מוכרחים להנהיג בה למוד שפת המדינה וחשבון" ליום הראשון של לימודי החול הגיע הרב יוסף ונשא דברים שבהם השווה, בין השאר, "את ההשכלה לתפוחי אדמה חדשים, אם אוכלים אותם בכמות מועטת הם יפים לגוף, אבל אם אוכלים אותם בכמות מרובה – מקלקלים את הקיבה וקשים הם לגוף" כלומר, לדעת יוסף יש ערך בלימודי שפה וחשבון במידה מועטת, דבר אשר התנגדו לו ראשי ישיבות ורבנים אורתודוקסים רבים. תמונה דומה עולה מההספד אשר נשא יוסף על מתתיהו שטראשון (1885–1819), יהודי תורני בעל נטיות משכיליות, בבית הכנסת הגדול של וילנה. ההספד אשר תועד מלמד שיוסף הספיד את שטראשון פעמיים נוספות: בבית הקברות וב"קלויז ישן" של וילנה.

כיצד ראו המשכילים את יוסף? המקורות השונים מציעים שתי אפשרויות: מדברי ניסנברג עולה שלחלק ממשכילי וילנה היה יחס של כבוד והערכה ליוסף והלה אף הספיד משכיל וילנאי שנפטר. לעומת זאת, כ"ץ מציין שהמשכילים, "לא הזכירו לטוב" את יוסף. כפי שנראה מיד, יוסף היה פעיל בחובבי ציון במהלך תקופת רבנותו בוילנה, ושיתף פעולה עם משכילים בענין זה. יתר על כן, יוסף אף נשא הספד על, "סופר רוסי אנטישמי" איוון ס. אקסקוב (1832–1886), פובליציסט וסלכופיל, דבר שעורר את פליאתם של רבים. יוסף טען שהלה יצא נגד פרעות שנעשו ביהודים בתחום המושב, ו"הרי אין אנו כפויי טובה לאנשים כאלה" את ייחודו של הספד זה מציין ניסנברג בקביעה ש"זה היה ההספד הראשון, ששמעתי מפי גדול בישראל, על גדול באנטישמיים, ותכנו ראוי באמת למי שאמר: ¹³

p. 128 n. 52; מסמכי הכוללים מצויים ב-Karp Collection, no. 128, JTS. תודתי לפרופ' אברהם קארפ אשר היפנה את תשומת ליבי לאוסף זה. על אבנר, ראה עוד במכתבו של י. מ. פיס לא. מ. אלטשולר, אוסף דריאנוב, אצ"מ, 9/83(4). יוסף שימש כמעין בורר גם במחלוקת שהתעוררה בשנת תרנ"ד סביב איסוף כספים באמריקה לטובת בית החולים משגב לדרך בירושלים. ראה: מ. ש. זיוויטץ, "פגישתי הראשונה עם הרב לעזריהאל שליט"א" כבוד חכמים – לכבוד יובל ה-70 של הרב דב אריה הכהן לעזריהאל (פילדלפיה, 1935) לט-מ. וראה עוד ידיעה בחבצלת 25(13) (ח טבת תרנ"ה-1895.4) 99–100. עדויות נוספות על מעורבותו בעניינים אלה מצויות במסמכים שונים השמורים באיב"צ, 4/2/2/48, 39, ובחבצלת 24(35) (ד סיון תרנ"ד-1894.8.6) 181–182 – על כספים שנאספו לצורך קניית בנין למטרת בית חולים בטבריה. וראה עוד שם 26(14) (זי טבת תרנ"ו-1896.8.1) 106; למעמדו המכובד כלמדן, ראה: ניסנברג (לעיל) 59. להסכמותיו, ראה, למשל: ש. איזרעלסאן, נוה שלום (שיקגא, תר"ס); ד. ט. אפרתי, עץ החיים, א(פרזעמישל, תרמ"ב); א. ל. בינקוביץ, ראשון לציון (ווארשא, תרמ"ב); א. ז. גראיעבסקי, הגדה של פסח עם פירוש גבול ים (ניארק, תרמ"ט); ח. א. הכהן, דברי חיים, א(ווילנא, תרמ"ט); י. ז. זיסעונוויץ, ציר נאמן (ירושלים, תרנ"ט); א. י. חזן, בני אהרן (ווילנא, תרס"ב); ב. יעונוין, למזכרת (ניארק, 1892); י. ד. לעווין, יד הלוי, א(חמ"ד, תרנ"ח); ב. מ. מגיד, סרט בוויטין (ווילנא, תרמ"ה [1884]); ב. נ. בן ר' יחיאל מיכל, תולדות נח, ב (ווילנא, תרמ"ט); י. ל. פערעלמאן, מנחת יהודה (ווילנא, תרנ"ב – סידור עם ידיד שדיטש צמוד לטקסט); י. י. פרידערמאן, אחת ואמונה (ניארק, תרנ"ה); י. קאפשטיין, פרי יעקב (ווילנא, תרמ"ו).

(13) ראה דייכס (לעיל, הע' 9), 6, ופרידמן (לעיל, הע' 5), 87–90, והשווה: גלן (לעיל, הע' 6), 90–92; זילבער, אמעריקא בספרת ישראל (ניו-ארליאנס, תר"ץ – חלק אנגלי) 35; ניסנברג (לעיל) 58–60, 181; מ. ש. הכהן

ביטוי נוסף המעיד על קשריו ויחסו של יוסף למשכילים ולהשכלה קשור בעמדתו ביחס למעשה הציוני. כמה וכמה עדויות שונות מצביעות על תמיכתו במעשה הציוני, הן במזרח אירופה והן באמריקה:

א. הרב יוסף נבחר כציר מטעם העיר וילנה לאסיפת חובבי ציון בקטוביץ (תרמ"ה), אולם מסיבות טכניות נבצר ממנו מלהגיע. כמה חודשים לאחר שהתקיימה ועידה זו, היה הרב יוסף שותף לאסיפה הראשונה של חובבי ציון בבית הקהל של וילנה, וישב לצידו של רש"י פין. ב. תמיכתו של הרב יוסף בחובבי ציון נזכרת במכתבו של לילינבלום לאוסישקין, משנת תרמ"ח: "ע"ד (= על דבר) אגודת אמריקא צריך לבקש את המגיד מווילנא שנסע עתה לאמריקא, והלא לפי דברי הגאון ממאריאמפול גם המגיד מווילנא הוא מחו"צ (= חובבי ציון)". ג. הרב יוסף נעתר לבקשת פין והסכים להספיד את העסקן הלאומי-ציוני ליבנדה בבית מדרש בוילנה, אולם עקב לחצים מצד הציבור החרדי בוילנה החליט שלא לשאת את ההספד. ד. גם באמריקה תמך הרב יוסף בהתארגנויות של חברות סביב העניין הציוני. כך, דרך משל, נתפרסמה ידיעה באחד מעיתוני ניו-יורק במהלך שנת 1897, על ייסוד אגודת "כנסת ציון המצוינת" על ידי כמה רבנים אורתודוקסים מניו-יורק, כדי "להגדיל ולהרחיב רעיון ישוב א"י (= ארץ ישראל) בקרב יושבי עירנו וארצנו" הפגישה הראשונה של אגודה זו התקיימה בביתו של יוסף, והוא נבחר לנשיא הכבוד של האגודה.¹⁴

ניתן אפוא לסכם ולומר שמדובר ברב השייך לשורה השניה של העילית הרבנית האורתודוקסית במזרח אירופה. יוסף אינו עומד בשורה הראשונה עם רבנים כסלנטר וספקטור, אולם נראה שהוא נתפס כאחד מאלה שבא מיד אחריהם בהיררכיה, עד כמה שזו קיימת.

אנטאקאלסקי, אבל כבד (ווילנא, תרמ"ו) 21-26. גם מכתבו של יוסף לפרומקין, חבצלת 25 (9) (ט כסלו תרנ"ה) 66-67, בו משבח הכותב את הציור של תורה והשכלה ומודה לפרומקין על שהגדירו משכיל, "אשר לא יכוש ללחום מלחמת הדת" משמש כסייעתא בהקשר זה. וראה עוד ח. רבינוביץ, "שני מכתבים מאת ר' יעקב יוסף חריף הרב הכולל של ניו-יורק" הדואר 31 (4) (ט כסלו תשכ"ב) 40 על ישיבת ר' מיילא, ראה: אטקס (לעיל, הע' 8) 92-98; קליוויר (לעיל, הע' 4), ח"ב, 594-596.

על אקסקוב, ראה: האנציקלופדיה העברית (ירושלים ותל-אביב, תשל"ד) כרך 26, עמ' 71; אנציקלופדיה לספרות כללית וישראל, ב. קרא (עורך) (תל-אביב, 1961) כרך א, עמ' 169; *The Cambridge History of Russian Literature*, C.A. Moser (ed.) (Cambridge and New York, 1989) 231; V. Terras, *Handbook of Russian Literature* (New Haven and London, 1985) 16; *The Modern Encyclopedia of Russian Literature*, H.B. Weber (ed.) (vol. 1; U.S.A., 1977), 82-84, Aksakov, Ivan Sergeevich.

(14) ראה י. אפל, בתוך ראשית התחייה (תל-אביב, תרצ"ו) 39-40, 109, 116, 182-183; י. ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה (תל-אביב, ת"ש) 21, 27, 36; א. דרויאנוב, כתבים לתולדות חייבת ציון וישוב ארץ-ישראל, ב (תל-אביב, תרפ"ה) 564 (במהד' ש. לסקוב, ח"ו [תל-אביב, תש"י] תעודה מס' 1228, עמ' 184); א. ראבינסאן, "לשכת הסופרים" הפטגה, 5 (10) (כט כסלו תרנ"ח-1897.24.12); 6; "כנסת ציון המצוינת" שם, גל' 11 (י טבת תרנ"ח-1897.31.12); 5, וראה עוד: ג. גורק, "הארגונים האורתודוקסיים היהודיים באמריקה ותמיכתם בציונות, 1880-1930" ציונות ודת, ש' אלמוג ואחרים (עורכים) (ירושלים, תשנ"ד) 271, ושם, הע' 15. ד. פאניץ, זכרונות ציון (באליטמארע, תרס"ד) 55, מציין את תרומתו של המטיפ בצלאל צדיקוב לייסודה של חברה זו. על תמיכתם של יוסף וצדיקוב בציונות, ראה עוד: H.I. Wohlberg, "The Zionist Idea in Homiletic Literature in the Period Preceding the Rise of Political Zionism (1840-1900)", Ph.D. Thesis, Yeshiva University (New York, 1962) 13-14, 75-76; 13-14, 75-76; בהפטגה, שם, גל' 6 (ה סיון תרנ"א-1891.11.6), נתפרסמה ידיעה על דרשה של יוסף באסיפה של חר"צ, בה יצא נגד קניית אתרוני קורפו; הלאמי 1 (14) (יא אדר"ש תרמ"ט-1889.14.3); 7; ח. רבינוביץ, דיוקנאות של דרשנים (ירושלים, תשכ"ז) רצו. ב. חבצלת 33 (22) (ו תמוז תרנ"ב-1892.1.7), 264, צוין שיוסף הצטרף לחברת "שבי ציון" ואף שילם דמי חבר באמצעות בנו. לבסוף, רמז לתמיכתו המסויגת בשימוש בשפה העברית מצוי בדברי י. ד. אייזנשטיין, אוצר זכרונותי (ניאירק, תר"ץ [1929]) 74, המציין שהרב יוסף אמר, "כי להוציא עתון בשפת עבר באמריקא הוא כעין מצות עשה שהזמן גרמא"

היותו תלמיד של סלנטר, תלמיד ישיבת וולוז'ין שיצא לו שם בחריפותו הלאומית וראש ישיבה קטנה, יחסית, אך מוכרת מאששים קביעה זו. נראה שבחירתו למשרת מגיד משרים בוילנה ופופולאריותו כדרשן, עליה נרחיב להלן, מחזקים אף הם טענה זו. כפי שנראה להלן, מעמדו של יוסף במזרח אירופה, אף שהקרין באופן ישיר על זה שבאמריקה, לא מנע ואולי אף החרף את מידת כשלונו.

הרב יוסף באמריקה: היבטים חדשים

כפי שמציינים בפירוט אייזנשטיין וקארפ, לא היה הרב יוסף הבחירה המועדפת למשרת הרב הכולל של הקהילות האורתודוקסיות בניו-יורק. מועמדים רבים, כולם מההנהגה האורתודוקסית של יהדות אירופה, דחו את ההצעה, או נדחו, מסיבות שונות, ובהם המלכ"ם (1809-1879), אשר נפטר סמוך לאחר תחילת המהלכים לאיתור מועמדים אפשריים, והרבנים אליהו ח. מיזל מלודז' (1821-1912), אשר שנים ספורות לפני כן חתם על קול קורא המתנגד להגירה לאמריקה, והלל ליפשיץ (1844-1907 לערך) מסובלק. לאחר תהליך ממושך של בחינת ובחירת מועמדים שונים, נותרו הרב צבי ה. רבינוביץ (1847 לכל המוקדם-1910), בנו של הרב יצחק א. ספקטור, והרב יעקב יוסף המועמדים העיקריים. רבינוביץ היה המועמד המועדף אשר זכה לתמיכה הן מרבני מזרח אירופה והן באמריקה. אולם, סמוך לבחירתו גברה ההתנגדות באמריקה ל„הכתבות“ ממזרח אירופה, ונתגלו ידיעות על חובותיו הכספיים של רבינוביץ כמו גם על אי שפיותה של אשתו. אלה היוו ככל הנראה את הסיבה לכך שהחליף את שם משפחתו. לאור עובדות אלה, לדברי קארפ, החליטו מנהיגי „אגודת הקהילות האורתודוקסיות“ בניו-יורק לבחור ביוסף.

אלא שמדברי רוזנפלד עולה תמונה שונה ומפני חשיבות הדברים, הן להבנת הנסיבות אשר הביאו בחירתו של הרב יוסף לכהן בניו-יורק ולא להארה אשר גרמו לבחירת הרב רבינוביץ לרבה של וילנה, והן להבנת תפיסת מקומם ומעמדם של שני הרבנים בהנהגה היהודית האורתודוקסית במזרח אירופה, אביאם כלשונם:

בעת אשר רבי צבי הירש בנו של רבי יצחק אלחנן – והוא אז רב במיטוי – חפץ לנסוע לאמריקה ולקבל עליו משרת הרבנות בניו-יורק, אשר הציעו לפניו, לא ישר הדבר בעיני בעלי-המוסר. המשולחים של בעלי-המוסר היו מאספים שנה שנה הון רב באמריקה, ופחדו פן ישתמש רצ"ה (= ר' צבי הירש) בכחו, כח מרא דאתרא, לרעתם והכנסתם משם תקופח. ויחבלו תחבולות שונות ושלוחים מיוחדים שלחו להתם וסוף סוף עלתה בידם את אשר חפצו – כי תחת רבי צבי הירש, בנו של רי"א (= ר' יצחק אלחנן), בחרו אנשי ניו-יורק לרב ברבי יעקב יוסף, מ"מ (= מגיד משרים) דמתא בוילנה, ש„חנה על דגלים“ ורצ"ה מלא מקומו בוילנה, ויהי נצחונם כפלים.

לשון אחר, עסקני תנועת המוסר הם אשר תמכו במועמדותו של הרב יוסף ועשו כל שביכולתם שזה ייבחר לרבה של ניו-יורק. שנים לפני רוזנפלד עמד צבי ה. מסליאנסקי (1856-1943), „המטיף הלאומי“ על עמדתם המסוייגת של רבינוביץ ואביו כלפי תנועת המוסר: „בבית הגאון מצאתי גם את בנו הרב הג' ר' צבי הירש רבינואווין המ"מ (= מגיד משרים) מוילנא, ואתענג לשמוע מפיו את תולדות „בעלי המוסר“ אשר צענינים המה בעיניו ובעיני אביו הגאון“ מאידך גיסא, הרב יעקב הלוי ליפשיץ (1838-1921), מזכירו של הרב יצחק א. ספקטור, מתייחס לבחירת צבי ה. רבינוביץ למגיד משרים של העיר וילנה ב-1889, ורואה בתפקיד זה

עדות לגדלותו של רבינוביץ גם כפוסק הלכה, „בהיות בה (בבילנה-ק"ק) מימי עולם המגיד דמתא גדול ומהולל מאד בתור ראב"ד בעיר" ניתן אפוא לומר, בשונה מעמדתו של רוזנפלד, שהן יוסף והן רבינוביץ ענו, לדעת ליפשיץ, להגדרה „גדול ומהולל" מעצם היבחרם למגידים בבילנה. כפי שנראה להלן, יתכן שבהשוואה למועמדים האחרים נחשב הרב יוסף במדרגה פחותה יחסית, ברמתו, ולאור זה ניתן להבין את הביקורות אשר הוטחו בו מיד לאחר בואו לאמריקה, כמבטאות את האכזבה מאי ההצלחה להביא מועמד הנחשב כמורם מעם.¹⁵

כך או אחרת, לאחר שאיים שלא לצאת לדרכו לאמריקה, קיבל הרב יוסף חוזה לשש שנים, כלומר לשנים תרמ"ח-תרנ"ד, נתון שיהיה משמעותי להבנת הנסיבות שהביאו לנפילתו, וכן מקדמה נוספת על זו שניתנה לו זמן קצר לפני כן, שתייהן לצורך סילוק החובות הכספיים הכבדים שצבר במזרח אירופה, אשר יש אומרים שנגרמו על ידי בנו ויש התולים זאת בידו הרחבה. את דרשתו האחרונה בבילנה נשא הרב יוסף בשבת פרשת קורח, דרשה אשר חלק נכבד מתוכנה נרשם ופורסם על ידי הרב גבריאל ז. מרגליות (1847-1935) בפירושו על התורה. מרגליות, אשר שימש כרב בעיר הורודנה החל משנת 1880 לערך, הזדמן לבילנה וידידו, הרב בן ציון א"ל ציזלינג, שהיה דרשן בבילנה, הציע שייכלו לשמוע את יעקב יוסף אשר עומד לשאת, „את דרשתו האחרונה בבכנס" (= בית הכנסת) הגדולה, לפני פרידתו מפה לניו-ארק".

את דרשתו הקדיש יוסף לכמה נושאים הקשורים באמונה, קיום המצוות, פרשת קורח וביטוייה במחלוקות הקהילתיות סביב, „התמנות הגבאים, וחילוק העליות לס"ת (= ספר תורה), ובסדר המקומות של מזרח בבכנס" (= בית הכנסת). יוסף השתמש במשלים מתחומי הרפואה והמסחר כדי להבהיר את רעיונותיו ובהר לסיים את דרשתו, לדברי מרגליות, בהסבר דברי חז"ל על המלים „ויקח קרח" המציינים שלקח „מקח רע לעצמו" כלומר, היה כאן מקח רע לקורח, אשר „ירד חיים שאולה" ומקח טוב לכל שאר העם, הלא הוא הלך הנלמד מהמעשה. בדברים אלה, „העטיף" יוסף, „בנועם דבריו בזה התנצלות לפניו על דברי סיבת נסיעתו כי מאת השי"ת (= השם יתברך) נהי' זאת, ומי בא בסוד ד' לדעת המטרה הנכבדה שיהי' מזה, וברך ברכת הפרידה לכל קהל הנאספים את אשר ישנם פה ואשר אינם פה כראוי והגון לפני קהל עדת ווילנא".

ניתן להצביע על שני דברים מעניינים העולים מהנאמר וממה שלא נאמר: יוסף לא התייחס בדבריו בצבור לחובותיו הכספיים, אולם הוא ציין את העדר ידיעתו את מטרת הגירתו לאמריקה; ההקשר שבו בחר יוסף להציב את נסיעתו הוא המקח הרע שעשה קורח לעומת המקח הטוב של כלל העם. לשון אחר: יתכן והוא ראה את עצמו במצב הדומה לזה של קורח.

(15) ראה י. רוזנפלד, ר' ישראל סלנטר (ורשה, תרע"א) 64-65, והצפירה 15 (136) (כב תמוז תרמ"ח) 3, והשווה: אוצר ישראל, ז, י. ד. אייזענשטיין (עורך) (ניו יארק, תשי"ב) 36, ערך „ניו-ארק"; י. הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, ג (קאוונא-סלאבאדקא, תר"ץ) 137; „הנ"ל, תולדות יצחק (ווארשא, תרנ"ז) 50; צ. ה. מאסליאנסקי, „מסעי ברוסיה המערבית" הפטגה 6 (12) (כד טבת תרנ"ט-6.1.1899); 6 קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 144-145; קרלינסקי (לעיל, הע' 10) 393-395. כפי שהראה אטקס (לעיל, הע' 12) 109-110, ביטוי נוסף למתח בין סלנטר לבין ספקטור קשור, ככל הנראה, באי ההסכמה ביניהם בדבר הסמכת והפניית ת"ח לרבנות. עוד על המתחים בין תומכי שיטת המוסר למתנגדיה, ראה: מ. מ. ישר, החפץ חיים: חייו ופעלו, א (תל-אביב, תשי"ח) שכב-שכג; לעדויות של בני הזמן על הרב מיילר, ראה: מ. היילפרין, „הגדול ממינסק": ר' ירוחם יהודה ליב פרלמן (ירושלים, תשנ"א) 70, 67, 129; עפשטיין (לעיל, הע' 9), ח"ד, פר' מ סע' ב, עמ' 1862-תתקלג; ולקול קורא, ראה י. ל. הכהן פישמן, „תולדות רבי שמואל" ספר שמואל: זכרון להרב שמואל מוהליבר, „הנ"ל (עורך) (ירושלים, תרפ"ג) כ. גם שטיינמן (לעיל, הע' 11), שם, עומד על חובותיו הכספיים של יוסף, ומציין גם את מזגו הסוער כסיבה להגירתו. לבריאיותו הלוקיה של המלבי"ם, ראה: ספר המלבי"ם (בני-ברק, תשל"ט) עז. והשווה: ג. נ. רוזנבלום, המלבי"ם: רבי מאיר ליבוש מלבי"ם (ירושלים, תשמ"ח) 86-87. לדברי פאניץ (לעיל, הע' 14) 47, מסליאנסקי הסכים לבא לאמריקה רק באם תוצע לו משכורת קבועה, וכאות לרצינות הפונים – גם כרטיס הפלגה לאמריקה. אולם, הלה הגיע לאמריקה לפני שהתקיימו תנאיו.

אם כך, כפי שנראה להלן, הרי שנבואתו התגשמה, אלא שקשה להניח שיוסף ידע עד לאן יגיעו הדברים.

לעומת דברי מרגליות, מכתבו של יוסף, אשר נתפרסם סמוך לאחר הגיעו לאמריקה, מלמד שאכן היגר לאמריקה מתוך ההכרח לפרוע את חובותיו. יתכן שהמצב הכלכלי המחמיר בוילנה באותן השנים היווה אף הוא גורם מאיץ בהחלטתו של יוסף.

את מהות ההתלבטות שבפניה ניצב הרב יוסף היטיב לכטא כותב אלמוני בעתון, לאחר ששמע שיהודי ניו-יורק רוצים בו:

הן אמנם קצרה ידינו לרדוף אחרי נוי-יארק העיר העשירה בערי אמריקה העשירות ולא נוכל לתת לרבנו זה משמני הארץ כאחינו אשר מעבר לים. אולם נקוה, כי הרב הגאון מהר"י נ"י (= נרו יאיר) יבחר להיות מורה לעדה מלאה חכמים וסופרים, ואשר ממנה יצאה תורה לכל הארץ ולא ילך לנוע על עדה, אשר טרם מלאו לה עשר שנים מיום היותה.

הבחירה היא אם כן בין הכסף של קהילת ניו-יורק לבין הייחוס והוותק של קהילת וילנה; יוסף, לדעת כותב זה, בחר בכסף.¹⁶

כך או אחרת, נראה שהקשיים הכלכליים אליהם נקלע יוסף היוו גורם מכריע בהחלטתו לקבל עליו את המשרה המוצעת בניו-יורק, אם כי יש בדבריו רמזים לתודעה שיש בכך משום שליחות אלוקית אף שמטרתיה של זו אינן ברורות.

מספר מחקרים העירו על היבטים וביטויים מסויימים של הדימוי השלילי ששרר בקרב רבני מזרח אירופה בכל הקשור להגירה לאמריקה, ה"טריפענע מדינה" והשפעתה על חשיבתו, אורחות חייו ואף לבושו של היהודי המהגר. בדומה, אנו מוצאים הערה שנתפרסמה בעתון הצפירה סמוך לאחר הגירתו של הרב יוסף לאמריקה. הידיעה מתארת תמונה של הרב יוסף אשר פורסמה בעתון אמריקאי, ומציינת ש"הרב נושא כפה על ראשו וגם אין לו כפתור אבן-יקר בשפת כתנתו".¹⁷

אשר למועד הגעתו של הרב יוסף לחופי אמריקה, אייזנשטיין מציין במקום אחד שהגיע להובוקן, ניו ג'רזי, ביום שבת, ה-25.6.1881, ושירד מהספינה במוצאי שבת, ובמקום אחר הוא כותב שהגיע, "בערב שבת חזון תרמ"ח, כלומר ב-13.7.1888, ושירד מהספינה ביום שבת. שני התאריכים הנקובים אינם נכונים, הראשון הוא יום שני בשבוע ולא שבת, ואילו בשני סותר אייזנשטיין את עצמו. אין ספק שאייזנשטיין טעה; הרב יוסף הגיע לחופי אמריקה ביום שבת, כח בתמוז תרמ"ח, ה-7.7.1888, וירד מהספינה במוצאי שבת הישר לקבלת פנים חגיגית במלון.¹⁸ כאמור, כל המועמדים לתפקיד היו רבנים מזרח אירופיים, אולם ממכתביו של הרב יצחק מרגליות (1842-1887), נראה שמשרת הרב הכולל הוצעה גם לו, לאחר שזה שימש ברבנות

(16) ראה מכתבו של בן-יקיר, היום 276(2) (כב טבת תרמ"ח) 2. על המצב הכלכלי בוילנה, ראה להלן, הע' 33; ג.ז. מרגליות, תורת גבריא, במדבר (ירושלים, תרפ"ב) קד ע"א-קח ע"ב; הני"ל, חרוזי מרגליות, ב (נויארק, עטרות) 364. דבר חובותיו של יוסף התפרסם בכתבתו של יש"ן, "מכתבים מעבר לים", החליץ 29 (52) (יא אדר ב תרמ"ט) 1-2.

(17) ראה A. Hertzberg, "Treifene Medina — Learned Opposition to Emigration to the United States", *Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies* (Panel Sessions; Jerusalem, 1984) 31-1; לתיאור לבושו של יוסף, ראה: הצפירה 15 (179) (יד אלול תרמ"ח) 3.

(18) ראה אייזנשטיין (לעיל, הע' 14) 60, 267; קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 149; ח.ר. רבינוביץ, "הרב הכולל של ניו-יורק ר' יעקב יוסף חריף זצ"ל" הדואר 40 (38) (יב תשרי תשכ"ב) 712, והשווה: ד"א אידישע וועלט 1 (2.7.1902); דער אידישער זשורנאל (כב תמוז תרס"ב-1.8.1902); 1 (13.7.1888). *The American Israelite*

בניו-יורק מזה כמה חודשים. באחד ממכתביו האחרונים, הנושא את התאריך י"ד סיון תרמ"ז, כותב הרב מרגליות לבנו את הדברים הבאים: „פה נפטר [...] ר' אברהם יוסף אש (1813-1887 ק"ק) מבית מדרש הגדול דפה, שהוא ביהמ"ד הראש וראשון אצל אחינו האורתודוקסים ורבים מהאלופים דשם נתנו עינם עלי להושיבני בראשם, אך לע"ע (= לעת עתה) נתעכב הענין מפני שינוי הדעות של כל האספסוף פה, אשר נחלו במחלת, הרב הכולל:”¹⁹

הרב מרגליות נפטר באותה שנה, ולא זכה לראות את ההיבטים השונים הכרוכים בהתגשמות הביטוי „מחלת הרב הכולל” בו השתמש. הרב יעקב יוסף חלה בשיתוק אשר החמיר עם השנים, עד למותו. לא ברור מתי חלה הרב יוסף לראשונה, אולם כבר בשנת 1888, כחודשיים לאחר בואו לניו-יורק, אמור היה הרב יוסף להופיע בסיום מסכת של „חברה ש"ס בניארק”, אולם לאחר האירוע נתפרסמה ידיעה בעתון על כך שמחלה פתאומית מנעה ממנו מלהגיע. ועוד, במהלך שנת 1892 נתפרסמו מספר ידיעות בעתונות המתייחסות למחלתו של יוסף; באחת מהן נכתב שיוסף אמור היה להופיע עם הרב ד"ר הלל קליין בפני אגודת „שבי ציון” אולם עקב מחלתו לא יכול היה להופיע, ובשניה – במכתב מאת אחד מבאי ביתו, נכתב: „מפני חלישת יד הימנית של הרב הכולל יח' אינו יכול לכתוב בעצמו ומלאכתו נעשית ע"י (= על ידי) אחר” ואכן, המתבונן בכתב ידו יגלה שעם חלוף השנים הלך זה ונהיה פחות ופחות ברור. לבסוף, במכתב הסכמה לספר דרשות של רב מפרובידנס, רוד איילנד, הנושא את התאריך שבט תרנ"ג, הוא כותב: „ראיתי עין בעין ולא נתתי לבי לעיין עליו כראוי לפי כבוד הרב הג' המחבר נ"י (= נר) יאיר). מפני כי עדיין לא שבתי לאיתני הראשון ככתחלה” בכתבות השונות אשר נתפרסמו סמוך לאחר פטירתו, יש שכתבו שלקה בשיתוק בשנת 1894, ויש שכתבו שהדבר אירע בשנת 1896. כך או אחרת, ברור שמצבו של הרב יוסף הלך והחמיר עם השנים. עם זאת, מעיון בעתוני התקופה עולה שהרב יוסף לא חדל לתפקד, ודאי עד סוף שנות התשעים של המאה התשע-עשרה.²⁰

ועוד, מקורות שונים מלמדים על העובדה שגם בתקופה בה שימש הרב יוסף בתפקיד הרב הכולל, הוצעה המשרה לאנשים נוספים וכפי שנראה – אף הועלה החשד שרב מסויים מבקש להשתלט על משרה זו. בפרוטוקולים של קהילת „בית המדרש הגדול” בה ישב הרב יוסף באופן רשמי על כס הרכנות, בתאריך כח ניסן תרנ"ה (22.4.1895), מצויה הצעה לרב מסויים לשמש כמגיד הקהילה למשך שנה: „... פיר א יאהר פון טען אפריל 1895 ביז טען אפריל 1896 פיר \$20.00 עשרים ראט א מונהייט להיות מגיד דקהילתנו:”²¹

לקראת סוף שנת 1896, הואשם הרב ברנרד דרכמן (1861-1945), ממקורבי הרב יוסף, בנסיון לקחת מהלה את משרת הרב הכולל. במהלך השנים בהם שהה הרב יוסף בניו-יורק, שירת דרכמן כרבה של קהילת „זכרון אפרים” בניו-יורק (1889-1902/3), זאת לאחר ששימש

(19) מכתביו הרב מרגליות מצויים בארכיון ה-JTS, אוסף מס' 4-105. על אש, ראה שרמן (לעיל, הע' 6) 20-21.
(20) ראה נ"ל ראינאוויץ, יד יהודה (ניארק, 1897). וראה עוד הסכמתו לספרו של איזראלסון (לעיל, הע' 12); הפסגה 1(1) (ט תשרי תרמ"ט-14.9.1888); שם, גל' 2(2) (תשרי תרמ"ט-5.10.1888); שם, 4(8) (טו סיון תרנ"ב-10.6.1892); 3(10.6.1892); „מציא דבה”, שם, גל' 22(עיוהכ"פ תרנ"ג-30.9.1892); „מודעה” העברי 4(16) (חשון תרנ"ג-23.10.1892); חבצלת (לעיל, הע' 41); למכתבו של יוסף לרב א' דרוקער, תרנ"ג, ראה Eliezer Drucker Papers, P-42 AJHS; The American Hebrew 71(11) (1.8.1902) 302; A. Cahan, „A Back Number,” 72-73 (1985) (Bloomington, 1985) (ed.) M. Rischin. Grandma Never Lived in America. והשווה את האמור לשרמן, לעיל, 110.

(21) הפרוטוקולים מצויים בארכיון ה-YIFJR, אוסף מס' 365, בתאריך הנזכר, עמ' 226. עובדת ישיבתו של הרב יוסף בבית המדרש הגדול צוינה במאמרו של J.S. Gurock, „A Stage in the Emergence of the Americanized Synagogue Among East European Jews: 1890-1910,” *Journal of American Ethnic History* 9:2 (1990) 7-25.

כרבה של קהילת „בית ישראל ביקור חולים“ בניו-יורק. במהלך החודשים אוקטובר-נובמבר 1896, האשימו ד"ר יהודה צינולר ומר יהודה בוכהלטר, שהיה מזכיר „אגודת הקהילות האורתודוקסיות“ שהתארגנה כדי למצוא רב כולל, את הרב דרכמן במעורבות בעסקי הכשרות, מתוך מטרה להשתלט על משרת הרב הכולל. דרכמן נאלץ להסביר את מעשיו מעל דפי העתון העברי. בתגובותיו, מעלה דרכמן שתי שאלות עיקריות:

- א. האם קיימת בכלל משרה הנושאת את התואר „הרב הכולל“ בניו-יורק?
- ב. היתכן שאדם יחזיק במשרה זו ללא הסכמתה של הקהילה היהודית האורתודוקסית של ניו-יורק?

תשובתו של דרכמן לשתי השאלות היתה שלילית. ממילא, בכך דחה את ההאשמות אשר הועלו כנגדו, אולם ניתן ללמוד מעצם הצורך שראה דרכמן להגיב, על חשיבות ההאשמה בה הואשם:²² מקור נוסף מציין שמשורת הרב הכולל הוצעה לרידב"ז, הרב יעקב ד. וילובסקי (1845-1913), אשר שימש לפני כן כרב בערים בברוקלין, פלוצק, וילקומיר, וילנה וסלוצק, לפני מותו של הרב יוסף. במהלך ביקורו הראשון באמריקה, בשנת 1901, „הרב רבנים מקהילות שונות שבאמריקה והבעה“ (= בעלי בתים) היתור נכבדים שבנו-יארק, לכבוד כרום ערכו וע"פ (= ועל פי) הסכמת הרב הכולל הגאון ר' יעקב יאזעף שה' אז חולה, הוציעו לפניו, כי יקבל על עצמו את משרת הרב הכולל, אבל מטעמים שונים לא אבה לקבל את המשרה הזאת. הרידב"ז דחה את ההצעה ועזב את אמריקה כששה חודשים לאחר מכן. לאחר פטירת הרב יוסף חזרו והציעו אותם „רבנים ובעה“ שזהותם לא ברורה את המשרה לרידב"ז, אולם הלה דחה שוב את ההצעה.²³ הרב יוסף נרדף בצורות שונות על ידי מתנגדים רבים, אשר ביקשו לבקר, ובכך לערער, את סמכותו כרב כולל. יתר על כן, רבנים נוספים, כגון: הרב חיים י. וידרביץ (1836 לערך-1911) והרבי החסידי יהושע סגל, הכריזו על עצמם כנושאים אף הם בתואר „רב הכולל“ למותר לציין שגם מנהיגים מקרב היהדות הרפורמית, כגון הרב קאופמן קוהלר (1843-1926), רבה של קהילת „בית אל“ בניו-יורק, סירבו, אם כי מסיבות שונות, להכיר בסמכותו של הרב יוסף, וכך גם יהודים רבים אשר הזדהו עם הסוציאליזם והאנרכיזם.²⁴ ואם בכך לא די, מסתבר שבחירת הרב יוסף כרב הכולל נתפסה מהר מאוד כעניין של

(22) ראה יהודה הלוי המכונה ד"ר צינולר, „תשובה כהוגן“ העברי (ד תשרי תרנ"ז-11.9.1896); תופש-ספר, „יפח לקץ“ שם (ג חשוון תרנ"ז-9.10.1896); 1-2; י. בוכהלטר, „תוכחת מגולה“ שם (י חשוון תרנ"ז-16.10.1896); 1 (וב-20.11.1896); 1. ד. דראכמן, „משכיל לענות“ שם (16.10.1896) 1 (המשך בגל' 23.10.1896); 1 (4.12.1896). על דרכמן, ראה: J.S. Gurock, B. Drachman, *The Unfailing Light* (New York, 1948); „From Exception to Role Model: Bernard Drachman and the Evolution of Jewish Religious Life in America 1880-1920“, *American Jewish History* 76:4 (1987) 456-85.

(23) ראה ספר היובל של אגודת הרבנים (לעיל, הע' 5) קמג. על ביקוריו של הרידב"ז באמריקה, ראה: קארפ (1978) (לעיל, הע' 2), וכן A. Rothkoff, „The American Sojourns of Ridbaz: Religious Problems Within the Immigrant Community“, *American Jewish Historical Quarterly* 57 (1967/68) 557-72. לעדויות של בני הזמן על מזגו הסוער של הרידב"ז, ראה מ. ברלין, מוולוז'ין עד ירושלים, א (תל-אביב, תרצ"ט) קנב-קנה; היילפרין (לעיל, הע' 15) 67-68; א. ליסיצקי, אלה תולדות אדם (ירושלים, 1949) 77-78; ניסבורים (לעיל, הע' 11) 32-33, 212-213.

(24) ראה: קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 151-154, 173-174; „הנ"ל, *Haven and Home*, עמ' 104-107; 133-135 M. L. Raphael, *Profiles in American Judaism* (San Francisco, 1984); לרבנים ואחרים אשר התנגדו או התייחסו בזלזול לסמכותו של יוסף, ראה: גורוק (1983) (לעיל, הע' 3) 108-111; קארפ, עמ' 170-172; רבינוביץ (לעיל, הע' 13) הע' 8; „א 5000 דאללאריגע דרשה“ ניו יארקער יודישע פאלקסטייטונג 114

הטלת סמכות על היהודים יוצאי רוסיה בלבד. וכך, בידיעה שנתפרסמה בעתון הצפירה נכתב: „היהודים הגאליציאנים בנויארק יצאו בעקבות היהודים הרוסים ויבחרו למו גם המה רב-כולל את הרה"ג (= הרב הגאון) מ' משה ראפאפורט מליצענץ בגאליציה ובקרב הימים יביאוהו אליהם נויארקה" מקור אחר מציין שהרב יוסף כתב מכתב חריף לרפופורט בו הוא מתריע בו שלא „יזיד" לבא לניו-יורק, ולעקור את שרשי, ולהפוך את ביתי, זו אשתי, על פיה" ועוד, אין לשכוח את המתחים שבין חסידים לבין מתנגדים: יש מי שפירש את הנסיון הכושל לצרף את הרב סגל לבית-דינו של יעקב יוסף כנסיון לכפוף את החסידים למרותו של יוסף.²⁵

העובדה שהרב יוסף נבחר רק לאחר שהמשרה נדחתה על ידי רבנים אחרים רק הוסיפה לערער מעמדו בקרב היהדות האורתודוקסית בכלל והרבנות בפרט. אותו יחס מזלזל וציני זכה לכיטוי הרחק מעבר לגבולותיה של אמריקה; גם בעתונות היהודית הרוסית, ובזו שנדפסה במקומות אחרים באירופה, ניתן למצוא יחס דומה בכל הקשור לנושא זה.²⁶

עיון מדויק בפרוטוקולים ובדו"חות הכספיים של הקהילות האורתודוקסיות בניו-יורק בתקופה הנדונה יכול ללמד רבות על הביטויים הכלכליים והמעמדיים של היחס לו זכה הרב יוסף. למעט כמה הערות של קארפ ומאמר של גורוק המבוסס בעיקרו על חומר עשיר זה, לא נעשה בו שימוש רב בחקר ההיסטוריה של הקהילה היהודית האורתודוקסית באמריקה, ובחקר מרכזיותו החברתית והתרבותית של בית הכנסת בחיי הקהילה בכלל, ובדור המהגרים בפרט.²⁷ מעיון בספרי הקהילות, „בית המדרש הגדול" ו„קהל עדת ישורון" עולה שלקראת אמצע שנות התשעים של המאה התשע-עשרה חדלו הגבאים לשלם לרב יוסף את שכרו.²⁸ כפי שמציין איינשטיין, קהילת „בית המדרש הגדול" התחייבה להקציב 500 דולר לשנה להוצאות הקשורות ברב הכולל, זאת נוסף על סכומים שונים אשר ניתנו על ידי קהילות אחרות. אולם, נראה שקהילות אלה הפסיקו אף הן לשלם את שכרו של הרב יוסף. משכורתו של הרב יוסף, על פי חוזהו שפורסם בעתונות על ידי מזכיר „אגודת הקהילות" יהודה בוכהלטר, עמדה על 3000 דולר לשנה, סכום אשר במונחי הרבנות האורתודוקסית של הזמן והמקום היה גבוה ביותר. נוסף על כך, שכר הדירה על ביתו המרווח והמרהט שבקרן הרחובות הנרי וג'פרסון, שהגיע ל-1350 דולר לשנה, שולם על ידי „אגודת הקהילות".

לשם השוואה, הרב אש, הרב הקודם של „בית המדרש הגדול" קיבל בשנת 1887 סכום של 400 דולר לשנה, והרב יצחק מרגליות, רבה של קהילת „עדת בני ישראל קאלוריצא" בשנים 1886-1887, קיבל סכום דומה. כתבה אשר נתפרסמה באחד מהעתונים המקומיים חוזרת ומאשרת את

K. Kohler, "Rabbis and Slaughterers," *The American Hebrew* 36(8) (28.g. 1888) 121; 6(27.7.1888) I. Robinson, "The First Hasidic Rabbis in North America," *American Jewish Archives* 44: 2 (1888) 503 (1992). לבחירת רפופורט, ראה המגיד 33(27) (יב תמוז תרמ"ט-11.7.1889); 215 (11.7.1889); הצפירה, 16(125) (כא סיון תרמ"ט) 513; *Die Neuzeit* 25(21.6.1889) 249. למכתבו של יוסף לרפופורט, ראה, דער שפיגעל" ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג 4(167) (2.8.1889) 6.

J. Zabarenko, "The Negative Image of America in Russian Language Jewish Press," ראה, *American Jewish History* 75:3 (1986) 268, 275-76 (1881-1910). והשווה מ. ברלין, פון וואלאזין ביז ירושלים, ב (ניו יארק, תרצ"ג) 248-249.

J.D. Sarna and K. Goldman, "From Synagogue Commu- nity to Citadel of Reform: The History of K.K. Bnei Israel, Rockdale Temple, Cincinnati, Ohio," *American Congregations*, J. Lewis and J. Wind (eds.) (forthcoming).

(27) גורוק (לעיל, הע' 12). כמו כן, ראה A.J.H.S., אוסף מס' 1-10, ואלה של „בית המדרש הגדול" של „קהל עדת ישורון" מצויים ב-A.J.H.S., אוסף מס' 365. לא ברור מה בין הפרוטוקולים הנזכרים של קהל עדת ישורון לבין אלה שנמצאו בבנין הקהילה בניו-יורק ואף תורגמו לאנגלית.

שכרם הדחוק של הרבנים האורתודוקסים באמריקה בתקופה הנדונה²⁹ אף שבהשוואה לרבנים אורתודוקסים אמריקאים היתה משכורתו של יוסף גבוהה ביותר, הרי שהמתבונן בשכרם של הרבנים הרפורמים הבכירים, והחוזנים הבכירים בתקופה זו יראה תמונה שונה. כך, דרך משל, מחזורו של הרב אלכסנדר קוהוט (1842-1894) עם קהילת „אהבת חסד“ בניו-יורק, אשר נחתם בשנת 1886, עולה שהלה קיבל שכר שנתי של 6000 דולר; ד"ר גוסטב גוטהייל (1827-1903), רבה של קהילת „טמפל עמנואל“ בניו-יורק, חתם ב-1888 על חוזה לחמש שנים בשכר של 10,000 דולר לשנה, בעוד שעוזרו קיבל 5000 דולר. לבסוף, משכורתו של החזן מינקובסקי בקהילת „עדת ישורון אנשי לובק“ בניו-יורק עמדה על 2500 דולר לשנה. לשון אחר, הרב יוסף זכה למשכורת הקרובה לזו של מינקובסקי, אלא שמשכורתו שולמה על ידי מספר קהילות ולא קהילה אחת.³⁰ ככל הנראה, רק הקהילה האורתודוקסית בניו-יורק יכלה לשלם סכום מעין זה לרב. בכתבה שפורסמה שבועות ספורים לפני בוא הרב יוסף לניו-יורק נאמר ש„גם פה באסטאן קנאה העדה בחברתה ותאמר לקחת רב. אולם הדבר עוד לא נגמר בכי טוב, ומה בין זו לזו? לעדת עיר נוי-יארק יש כסף הרבה ותוכל לפזר להרב החדש, ולעדת באסטאן אין מאומה והרב אשר הם יחפצו בו לא יחפץ בהם“ שנה לאחר מכן הגיע הרב משה ז. מרגליות לבוסטון כדי לשמש מעין „רב כולל“³¹

כאן המקום להתייחס בקצרה למשכורתו של הרב יוסף בוילנה. אף שאין בידינו ידיעות ישירות וברורות בענין זה, ניתן להסתייע במכתבו של הרידב"ז לרב מרדכי ג. יפה משנת תרמ"ד (1884), בו מודיע הרידב"ז ליפה על מינויו כמגיד מישרים בעיר וילנה. וכך כותב הרידב"ז:

הנני להודיע להדר"ג (= הדרת גאון) נ"י כדבר חדש, שת"ל (= תודה לאל) שנתקבלתי למ"צ ומ"מ (= מורה צדק ומגיד מישרים) בוילנא יצ"ו, על סך עשרים ר"כ (= רובל כסף) שכירות לשבוע, מלבד הכנסה. ומשא הדרוש הקילו מעלי ומחובי להגיד רק י"ב פעמים בשנה בש"ק (= שבת קודש) מברכין. ודרשן אחד מבני העיר אשר ידרוש בכל ש"ק ונוטל איזה שכירות, אך התואר של מ"צ ומ"מ נתנו לי וזה ... נעשה בע"ה (= בעזרת השם) בהסכם כל הגדולים וכל הגבורים והנכבדים בכבוד גדול!³²

סביר להניח ששכרו של הרב יוסף, אשר מונה כמגיד מישרים ומורה צדק בוילנה כשנה לפני הרידב"ז, היה דומה לזה של הרידב"ז, כמו גם חובותיו כדרשן. גם אם הרב יוסף דרש לעתים

J.D. Eisenstein, "The History of the First Russian American-Jewish Congregation," *Pub-ראה* (29) 74 (1901) 9; *Publications of the American Jewish Historical Society* 9 (1901) 74; קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 156 הע' 76, ובמכתבו של מרגליות מיום כד טבת תרמ"ו; „הרועה והצאן“ הפסגה (37) (טז טבת תרנ"ב-1892.1.15) 2-1. בכתבות שנתפרסמו לאחר פטירתו של אש ציון שהריח 200-250 דולר לשנה בלבד. ראה צ. ו. בורשטיין, דיווח מניו-יורק, תחליץ 27 (113) (יג סיון תרמ"ז) 1193-1194; ג. מיללער, דיווח מצניצינאטי, שם, גל' 118, יח סיון, עמ' 1247.

לשכרו של יוסף ראה מכתבו של י. בוכהאלטער, הצפירה 15 (170) (ו אלול תרמ"ח) 2, והשווה לקארפ, עמ' 155-156, המביא את פרטי חוזהו של יוסף, אולם, משום מה, כותב ששכרו היה 2500 דולר ולא 3000. לעומת זאת, מ. קפלן מצייץ שהתחייבו לשלם ליוסף 4000 דולר לשנה. ראה, Mordecai M. Kaplan Diaries, JTS, (vol. 1; 28.10.1914) 111-65.

(30) לחוזהו של קוהוט, ראה Alexander Kohut, Small Collections, SC-6398, AJA; לחוזהו של גוטהייל, ראה: קארפ, שם, עמ' 157; ולשכרו של מינקובסקי, ראה בפרוטוקולים של „קהל עדת ישורון“ קופסא מס' 1, תרמ"ח-תרס"ה.

(31) ראה הצפירה 15 (111) (כב סיון תרמ"ח) 3.

(32) ראה חזוניה יט (ז-ט) [רכג-רכה] (תשנ"ד) סו. לעדות על תשלום סכומים דומים בוילנה, ראה:

יותר תכופות מהרידב"ז, אשר, לדבריו, הקלו בדרישות ממנו, ניתן ללמוד מהדברים שהרב יוסף נדרש לדרוש בשבתות מסוימות במהלך השנה, וששכרו החודשי היה כשמונים רובל, לכל הפחות. מנתונים שונים עולה שמשכורת של שמונים רובל בחודש הינה משכורת רכנית סבירה, במושגי הזמן והמקום. יתר על כן, מדברי הרידב"ז, „מלבד הכנסה“ אנו למדים שהיו לו הכנסות נוספות מעבר למשכורתו, ושדרשן אשר דרש יותר מכפי שהתחייב קיבל עוד „איזה שכירות“ דבר זה סביר ביותר, כמעט מתחייב, לאור העובדה שמלמד מצוי בוילנה בתקופה זו, ובמהלך שנות התשעים של המאה התשע-עשרה, הרויח כמאה ועשרים רובל לחודש (ובתקופה הנדונה שעורי האינפלציה אינם מביאים לשינוי מהותי בהערכת ערך הכסף). נוסף על כך, הוצאות הקיום הממוצעות בליטא היו גבוהות בהרבה מהמשכורת הנזכרת, דבר שחייב הכנסה נוספת; ויוקר המחיה בערים כוילנה וקובנה היה גבוה באופן משמעותי, בהשוואה לפריפריה.³³ מקורות שונים מלמדים על העוני ששרר בליטא, בדומה למקומות רבים נוספים במזרח אירופה, דבר המהווה כידוע סיבה מרכזית להגירה המואצת ממזרח אירופה בכלל, וליטא במיוחד, לאמריקה, בשנים הראשונות של תקופת ההגירה הגדולה. את תחושת הלחץ הכלכלי הכללי, אשר השפיע גם על יוסף, וכל הקשור בה, היטיב לבטא דוד לבני בזכרונותיו:

הוא בעצמו, ר' יענקילי, העני ממש, העומד על דוכנו של ר' וועלוועלע אינו מאמין בעצמו, אינו בטוח בחייו, כמו אחינו בני ישראל שכרומיניה ובמארוקא [כוונתו לרוסיה] אינם בטוחים בחייהם, מתפרנסים ככלב, מלקטים עצמות תחת שולחן זרים, מתגוללים באשפות, מגורשים ומוכים ככלבים.

לאור המשכורת הנמוכה, יחסית, בוילנה, לא קשה להבין את הפיתוי שבמשכורת הענק, במונחי הזמן והמקום, אשר הוצעה ליוסף באמריקה, מה עוד שמשכורת זו היה בכוחה למחוק את חובותיו הנזכרים.³⁴

כאן המקום לציין שהמשכורת הנמוכה של הרידב"ז בוילנה אינה מייצגת את המצב בכל מזרח אירופה. כפי שמציין זיפרשטיין, משכורתו של הרב שוואבאכר מאודסה, אשר שולמה על ידי הקהילה, הגיעה לאלפי רובלים בשנה. אמנם, אודסה אינה מייצגת את הממוצע, אולם יש בנתונים אלה כדי ללמד על הפער הקיים בין המשכורות הגבוהות לבין אלה הנמוכות בתקופה הנדונה. לשם השוואה, המלבי"ם, אשר שירת כרבה של קהילת חרסון (Kherson) שבאוקראינה בשנות הששים של המאה התשע-עשרה, קיבל משכורת של שלושת אלפים רובל לשנה, והדבר צוין כיצא דופן.³⁵

י. ל. לאזעראוו, דער אידישער רעדנער, ב (ניו יארק, 1927) 85-86. עוד על מיניו בוילנה, ראה ניסבויס (לעיל, הע' 34) 11.

(33) למצבם הכלכלי של יהודי וילנה, ראה, למשל במכתבו של א. מיקראן, היום 2 (221) (י חשון תרמ"ח) 1, וקליזנר (לעיל, הע' 4), ח"א, עמ' 385-393; למשכורות והכנסות, ראה מ. זלקין, „השכלת וילנא (1835-1860) – קיום לדמותה“ עבודה לשם קבלת תואר מוסמן, האוניברסיטה העברית בירושלים (תשנ"ב) 58-27, ובמיוחד עמ' 30-33, 49-51; ש. כהן, לקורות היהודים בשיאליא (קאונאס תרצ"ז) 23-25.

(34) להגירה המואצת דוקא מליטא, ראה למשל S. Stampfer, „The Geographic Background of East European Jewish Migration to the United States Before World War I“, *Migration Across Time and Space* (New York, 1986) 220-30. Nations, I. A. Glazier and L. De Rosa (eds.) (New York, 1986) 220-30. לתנוים כלכליים מקיפים על יהדות מזרח אירופה בתחילת המאה העשרים, ראה Jewish Colonization Association, *Recueil de materi-* (Paris, 1906-1908) *aux sur la situation economique des Israelites de Russie* (Paris, 1906-1908). לדברי לבני, ראה ד. לבני (וייסבורד), ירושלים דליטא, א (תל-אביב, תר"ץ) קז-קח.

(35) ראה 48 n. 53, 168 S.J. Zipperstein, *The Jews of Odessa* (Stanford, CA, 1985).

בתחילת שנת 1901 פורסמה בעתון יהודי בניו-יורק בקשה לתרום כסף לסייע לרב הכולל, השרוי במצוקה גופנית וכלכלית, ואף הוקמה ועדה בבית המדרש הגדול לטפל ב„רב הכולל” פאנד” ביום הכיפורים של שנת תרס”ב, כעשרה חודשים לפני פטירתו של הרב יוסף, אספו למענו סכום של כמאה וחמישים דולר בקהילת „קהל עדת ישורון” בסוף רשימת התורמים נכתב שנחנו סכום של ארבעים דולר ל„קרן הרב הכולל” מצבו הכלכלי הקשה של הרב יוסף וזה לתהודה בקרב היהדות האורתודוקסית שמחוץ לבני-יורק, כפי שאנו לומדים מכתבה אשר נתפרסמה בעתון יהודי שראה אור בלונדון, יומיים לאחר פטירת הרב יוסף. בכתבה צוין ש„בעיר פיטסבורג התעורר הרב יאשינסקי [צ”ל אשינסקי – ק”ק] ונוסדה קופה בשם, קופה בעד הרב הכולל, וכבר אספו סכום הגון. ובני נויארק שהם הביאו את הרב הכולל מוויילנא, בתוכם הוא יושב ורואים את צער, ביותר עתה שמחלתו מסכנה, ואינם עושים דבר”

יותר מכך, „קהל עדת ישורון” תרמה \$4.44 להוצאות הלוויתו של הרב יוסף, סכום הקטן בהרבה בהשוואה להוצאות דומות אחרות. יתכן שתחושות אשמה מסוימות הם אשר הביאו לכך שקהילה זו נתנה לאשתו של הרב יוסף סכום של ארבעים דולר במהלך שנת תרס”ב, וסכום של חמש-עשרה דולר במחצית הראשונה של שנת תרס”ג.³⁶

כפי שמציין קארפ, השנה הקריטית בכל הקשור למעמדו ולמצבו הכלכלי של הרב יוסף היתה 1895, אשר במהלכה ניהל מלחמה קשה בקצבים ובמכורי הבשר הכשר בניו-יורק. כפי שנראה להלן, מקום מרכזי בהסבר כשלונו של הרב יוסף שמור למאבקיו בנושאי הכשרות בכלל והשחיטה בפרט. כך או אחרת, ניתן למצוא סיוע לדברי קארפ במכתב מהדיין אשר נ. רפפורט, מדייני בית דינו של הרב יוסף, אשר השיב, שלא בדיעת הרב יוסף, למכתב אשר נשלח לרב יוסף. במכתב זה, הנושא את התאריך כ”ג ניסן, תרנ”ה, כתוב בין השאר: „אך ורק כי הרב הגאון ר’ יעקב כעת מעמדו לא בטוב ד’ ירחם. כי אולו כל הריטעל בוצערעס [דהיינו: שוחטים] ממנו ונשאר בלא שום שכירות והנהו במצור ובמצוק. אי לזאת אין לעשות עמו כעת מאומה כי הוא וכל בני ביתו ביגון ואנחה” האירוניה היא שגם הרב יוסף התבטא בצורה דומה בכל הקשור למצבו הכלכלי של הרב רפפורט במכתב הנושא את התאריך יום ד לפר’ כי תשא, תרנ”ה³⁷ כדי להבין אלו רווחים ניתן היה לעשות בעסקי הכשרות, די אם נצטט את העובדה ש„חברה, רעד הכשר’ פארקלאגט רבי ראזענבערג 5000 דאל. פלאמבע געלט” לשון אחר, הכשרו של הרב רוזנברג ניתן עבור סכום העולה בהרבה על משכורתו השנתית של הרב יוסף.

חשוב לציין שניתן למצוא תימוכין לכך שתעודת הכשר החתומה על ידי הרב יוסף היתה דבר מבוקש. כך עולה מכתבה שפורסמה בעתון המליץ, בה נאמר: „רוב בני” (= בני ישראל) ידקדקו

(36) ראה בפרוטוקולים של ביהמ”ד הגדול, תרמ”ט, עמ’ 126–127, 142, ובאלה של „קהל עדת ישורון” קרטון מס’ 3, תרס”ב, עמ’ 177, 181 ובסיוכום השנתי: קרטון מס’ 5, עמ’ 19; ובאוסף Kahal Adath Jeshurun, Em Anshe Lubtz, A.J.H.S., עמ’ 13, 49. לידיעה על אשינסקי, ראה היהודי 5 (44) (כו תמוז תרס”ב–31.7.1902) 12, וכן פ. דאלענסקי, „א בקשה צו אלע פרומע גוטע איד” דער אידישער זשורנאל (יט טבת תרס”א–8.2.1901) 10. יתכן והידיעה על אשינסקי קשורה במכתבו לצ. ה. מסליאנסקי מיום כד תמוז תרס”ב–29.7.1902, יום פטירתו של יוסף. בו נאמר: „הטיבה נא ברצונך למסור את הטשעק על סך חמשה ושמינים דאללר, אשר אנכי שולח אליך בזה, לידי הועד הממונה על הכסף הנאסף לעזרת הרב הכולל, ד’ יחלימהו וירפאהו” מכתב זה מצוי באוסף מסליאנסקי, ביסל”א, V.1282/20.

(37) ראה אייזנשטיין (לעיל, הע’ 14) 60; Karp, *Haven and Home*, המכתבים מצויים באוסף קארפ (לעיל, הע’ 12). גם הרבנים ישראל קפלן, אביו של מרדכי קפלן, ונפתלי רייטער, רבה של קהילת „מגן אברהם” הגליציאית בניו-יורק שימשו כדיינים בבית-דינו של יוסף. ראה A. Rothkoff, *Bernard Revel: Builder of* American Jewish Orthodoxy (Philadelphia, 1972) 104; על פי קארפ (1955) (לעיל, הע’ 3) 174, החליף רפפורט את קפלן בבי”ד; על קפלן, הנסיבות שהביאוהו לאמריקה וקשריו עם יוסף, ראה ביומני קפלן (לעיל, הע’ 29), כ”א, עמ’ 257–260.

בהכשר מהרב הכולל יעקב יוסף: נשוא הכתבה, צבי ברקמן, נתפס מזייף את חתימת ידו של יוסף על תעודות הכשר, ויש להניח שהמעשה נעשה בהנחה שטמון בו פוטנציאל לרווח כלכלי מכובד³⁸.

בכדי לעמוד על חשיבותה של שנת 1895 מבחינת יוסף, יש לצרף עוד כמה נתונים: כזכור, הקהילות הפסיקו לשלם את שכרו של הרב יוסף באמצע שנות התשעים; כפי שצויין לעיל, יוסף התעקש לקבל חוזה לשש שנים לפני בואו לאמריקה. אם כן, חוזהו הסתיים לקראת סוף שנת 1894, וממילא ברור ש-1895 היתה השנה הקריטית מבחינתו; נוסף על האמור, עובדה זו מסבירה מדוע חיפשה קהילת „בית המדרש הגדול” מגיד חדש במהלך שנה זו.

ממילא, הסברו של אייזנשטיין שמשכורתו של הרב יוסף לא שולמה החל ממועד מסויים בעקבות התפרקותה של אגודת הקהילות, הינו חלקי בלבד. הקהילות, אשר היו מעורבות בהבאתו של הרב יוסף לניו-יורק, לא כיבדו את ההסכם עימו, לא רק כתוצאה מקשיים כלכליים, אלא גם עקב מלחמתו התקיפה בכל ענייני הכשרות. העובדה שהרב יוסף לא היסס להביע בפומבי את דעתו על רמת הכשרות הירודה, תוך עימות עם מנהיגים יהודים ואנשים מן השורה, לא הוסיפה לו אהדה ציבורית.³⁹

במהלך חודש אוקטובר, 1888, סמוך לאחר הגיעו לאמריקה, פנה הרב יוסף במכתב ל„אגודת הקהילות” בו הוא מבקש להודיע על התקנות שקבע על מנת ליצור סדר בענייני השחיטה בניו-יורק. לאחר שהוא מסביר את הצורך בהשגחה ראויה על השחיטה, עובר הרב יוסף לכמה הוראות מעשיות, ומסיים בגישה המבינה את אלה המסרבים לשתף עמו פעולה מסיבות כלכליות, אולם פונה ליהודי ניו-יורק בבקשה שלא יקנו מהם. גילויי המרירות כנגד גזירותיו של הרב יוסף, בתגובה לנסיגותיו להסדיר את מערכות השחיטה והכשרות של ניו-יורק, החלו זמן קצר לאחר מכן. כך, דרך משל, אנו מוצאים קריאה אשר הופצה בידיש ובאנגלית, הקוראת לאסיפה המונית ב-13.1.1889, כנגד מיסי הכשרות שהטיל הרב יוסף. במודעה זו מכונה הרב הכולל „הרב המיובא” (the imported rabbi). הדי הדברים הגיעו גם לעתונות היהודית באירופה. כך ניתן ללמוד מידיעה שהתפרסמה בעתון המגיד, במהלך חודש פברואר 1889, בה נאמר כי „דברי הריבות בעירנו בין בעלי בריתו של הרב הכולל ומתנגדיו עוד לא שקטו, וההתחממות על הבשר וגביית מס מקמחא דפסחא עוד יהיו ימים רבים לסלע המחלוקת ליושבי עירנו” כאן המקום להעיר כי כבר בשנת 1890, כשנתיים לאחר שהרב יוסף הגיע לניו-יורק, נתפרסמה באחד העתונים המקומיים כתבה כנגדו, בה נכתב בין השאר:

מיום צעדו רגליו על אדמת הארץ הזאת, מריבות וקטטות נתרבו והתורה נעשתה כשתי תורות, זה אוסר וזה מתיר, זה מכשיר וזה מטריף, ובדרשותיו לא דבר מדברים העומדים ברום עולם היהדות אך טבע לים בהים הגדול והעלה בידו חרס ... ידעתי גם ידעתי כי

(38) ראה „כשרות” אין קאורט” פארווערטס (10.11.1897) 1. וראה עוד המגיד לישראל 4 (26) (יב תמוז תרנ”ה – 1895) 210–211, על הסכם בין „הטבחים ובין הרבנים הכוללים” בניו-יורק לפיו יקבלו הרבנים 10,000 „שקל כסף” (= דולר) לשנה עבור השגחתם. לכתבה על ברקמן, ראה ח.ז. סודאווסקי, „מכתבים מעבר לים” המליץ 35 (60) (כט אדר תרנ”ה) 3. למכתב העוסק בהתמוטטות סמכותו של יוסף בתחום ההכשרים, ראה מ. הכהן, מוריה 20 (יא–יב [רלח–רמ]) (תשנ”ו) ג–נח. להבדל בין שכר הרבנים באירופה לבין זה באמריקה, ראה ברלין (לעיל, הע’ 32), ח”ב (חל–אביב, תרצ”ט) קא. למיטב ידיעתי, שחרם של הרבנים לא זכה עדיין למחקר מקיף. (39) ראה אייזנשטיין (לעיל, הע’ 14) 60, וקארפ (לעיל, הע’ 37). קשה שלא להבחין בסמיכות הזמנים שבין הפסקת תשלום משכורתו של יוסף לבין ההסכם שנזכר בהערה הקודמת.

איש אשר זכה למעלה כזאת להיות מגיד משרים בירושלים אשר בליטא בלי תפונה נודע לאיש טוב והולך בדרך ישרים ומדוע נחשדהו במה שאין בו?

בהמשך דבריו, מותח הכותב ביקורת על שהרב יוסף אינו מסתובב ברחבי הארץ, כפי שעושה הרב יצחק א. ספקטור באירופה, כדי לגייס עזרה בעד יהודי רוסיה ופולין הנתונים במצב קשה ביותר. יתכן שתגובות מעין אלה ואחרות, הן אשר הביאו את הרב יוסף לגזור במהלך חודש אייר תרנ"א, תענית צבור בכל בתי הכנסת, על הצרות של יהודי רוסיה. על כל פנים, הערתו של הכותב כי הרב יוסף, "טבע לים בהים הגדול" יכולה להתפרש לשני פנים כאחד: הים הגדול הוא התלמוד, ושם האוקיינוס האטלנטי.

אחרים החזיקו בדעה שהעיסוק בענייני כשרות בא על חשבון מטרה חשובה הרבה יותר: הצלת יהדות אמריקה והתורה. כך, דרך משל, נכתב על ידי מתלונן אחר ש, "בעת אשר רבנינו מעצימים את עיניהם מראות איך רוח ישראל סבא יורדת למטה בארץ הזאת, וכל מעינם רק במסחר של בשר כשר" או, לחילופין, שהכספים הנאספים מבזבזים, בין השאר, על "אגודות הקהלות, רבנים כוללים, חזנים, שובי"ם, שמשים וכל כלי קודש למיניהם והתורה עצמה מונחת בקרן זווית" כלומר, העיסוק הרב בענייני כשרות נתפס בעיני רבים כחסר פרופורציה ביחס לנושאים חשובים אחרים אשר הוזנחו.⁴⁰

שלא כאמור, יש לציין שהרב יוסף נטל חלק בביסוסה ויתכן אף בהקמתה של ישיבת, "עץ חיים" בניו-יורק, שחגגה את חנוכת בית הישיבה בעשרת ימי התשובה של שנת תרנ"א. לעומת זאת, יתכן שעקב מחלתו לא היה הרב יוסף פעיל בישיבת, "רבינו יצחק אלחנן" אשר נוסדה בניו-יורק בשנת תרנ"ז.⁴¹ נוסף על כך, הרב יוסף הצליח במהלך חייו באמריקה להפעיל את מעמדו וסמכותו כדי לעזור לרבנים אורתודוקסים לזכות במשרות רבנות ברחבי ארצות הברית, ובכך יצר, למעשה, תשתית של רבנים אשר תמכו בו, בדרכים שונות. כך, דרך משל, סייע הרב יוסף לרב יהודה ל. לוין (1862-1926) להתקבל כרב בעיר רוצ'סטר, ניו-יורק, בשנת 1891, סמוך לאחר שלוין היגר לארצות הברית. זמן קצר לאחר מכן שב לוין למזרח אירופה, ובשנת 1893 חזר לארצות הברית לשמש כרב בניו-הייבן, קונטיקט, על פי הצעת הרב יוסף. בשנת 1897 עבר לוין לכהן כרב בדטרויט, שם נשאר עד לפטירתו.⁴²

גם הרב אליעזר קליינברג הגיע לאמריקה על פי בקשת הרב יוסף, כדי לשמש ברכנות בעיר פילדלפיה. זמן קצר לאחר כואו נפטר קליינברג, ואת מקומו מילא חתנו, הרב דב א. לוינטל (1865-1952), אשר נשאר בעיר עד פטירתו.⁴³ מקור אחר מציין שהרב אברהם מ. שרשבסקי

(40) המדועה מצויה ב-AJHS, אוסף מס' 350; פלוני אלמוני, "תכחת מגולה" הפסגה 2 (19)(כט אב תר"ן-1890.5.8.15) 1-2. וראה עוד, "האובדים בארץ רוסיה" שם, גל' 11 (ב תמוז תר"ן-1890.6.20.6) 1; שם 3 (5) (כה אייר תרנ"א-1891.5.6.3) 3; קקוב, חלוצי הספרות העברית באמריקה (תל-אביב וקליבלנד, חשכ"ז [1966]) 172-173. טענה דומה עולה מדברי תופס-ספר (לעיל, הע' 18); התגיד 9 (כז אדר א תרמ"ט-1889.2.28) 71; *Die Deborah* (12.10.1910) 36 (10) *The American Hebrew* 36 (10) 35 (29) 16.1.1890; "Rabbi Joseph and the Slaughterers," *The American Hebrew* 36 (10) 35 (29) 16.1.1890; "לחורו ולתעורה" (18.10.1895) 153 (1888). למקורות הנוספים, ראה הזמן 2 (1895.2.10.1), ושם 1 (3), "לחורו ולתעורה" (18.10.1895) 153 (1888). להשווה מזורז, "הומבוג", הלאמי 1 (19) (כד ניסן תרמ"ט-1889.2.25.4).

(41) ראה גורוק (1888) (לעיל, הע' 3) 15-10, ורפאל (לעיל, הע' 24) 141-142. על ישיבת ר"י אלחנן בתחילת המאה ה-20, הלימוד והתמיכה הכלכלית שניתנה לתלמידים, ראה ליסיצקי (לעיל, הע' 23) 90-94.

(42) על לוין, ראה בכתבות העתונות המרוכזות באוסף AJA, SC-6863, Judah L. Levin, Small Collections, (43) על קליינברג, ראה הצפירה 16 (212) (יב חשרי תר"ן) 867, וכן, "קאנגרעניישאן בני אברהם" מסמך באוסף

A.J. Goldman, "Bernard Levinthal," *idem*; Bernard L. Levinthal, MS Collection No. 468, 1-3, AJA. *Giants of Faith: Great American Rabbis* (New York, 1964) 164.

(1867-1927) נתמנה בשנת 1892, או 1893, לרב בפורטלנד, מיין, „בעצת הגאון הרב הכולל“ ולבסוף, לרב יוסף ולרב יצחק א. ספקטור היתה יד במינויו של הרב זלמן י. פרידמן (1865-1936) כרב בבוסטון.⁴⁴

לא כל רב שהיגר לאמריקה זכה מיידית לעזרה מאת הרב יוסף במציאת משרת רבנות. הרב שלום א. יפה (1858-1923), היגר לאמריקה ב-1889 ושנה לאחר מכן התקבל כרב בסנט לואיס. לאחר כמה שנים עבר לברוקלין וב-1902 נבחר לכהן כרבה של קהילת „בית המדרש הגדול“ בניו-יורק. במכתב לרב אליעזר דרוקר, ככל הנראה סמוך לאחר שהיגר, מבקש יפה את עזרתו במציאת משרה באמריקה, תוך שהוא מצייץ ש„בבית הרב הכולל הגידו כי לא יחפצו לכתוב להם (לקהילות – ק"ק) טרם שישאלו בביתם עלי“ ניתן אפוא להסיק שההאשמות כנגד הרב יוסף על שהוא שקוע אך ורק בענייני הכשרות אינן מביאות בחשבון את פעילותו בנושאים אחרים הקשורים ליהדות האורתודוקסית בניו-יורק בפרט, ובאמריקה בכלל.⁴⁵

האשמות שונות הופצו בעתונים כנגד הרב הכולל גם בסוף שנות התשעים, כאשר, כנראה, מצבו הבריאותי היה בכי רע. כך, דרך משל, בשנת 1899 יצא הרב וידרביץ כנגד הרב יוסף בטענה כי זה הכשיל יהודים באכילת חמץ בפסח. לא היתה זו התקפתו הראשונה של וידרביץ על הרב יוסף; הלה התנגד לרב הכולל מיום כואו לאמריקה. דברי הרב וידרביץ לוו בהשמצות קשות על הרב יוסף, עד כדי כך שהרב שמעון י. פינקלשטיין (1861-1947) וכותב אלמוני אחר יצאו להגן על הרב יוסף, „החולה האמלל המוטל על ערש דוי“.⁴⁶

תגובות אורתודוקסיות לפטירת הרב יוסף

מסורות מסוימות קושרות באופן סמלי את נפילתו של הרב יוסף עם הסיפור אודות הדרשה האחרונה אותה נשא בציבור. לפי מסורות אלה, לאחר תקופה ממושכת בה לא דרש הרב יוסף בציבור עקב מחלתו, פורסמה הודעה מטעמו כי הוא עתיד לדרוש „בבית המדרש הגדול“ בשבת תשובה. לאחר שעלה על הבימה ניסה הרב יוסף להתחיל בדרשתו, אולם לא הצליח להיזכר במובאה התלמודית בה רצה לפתוח את דבריו. לאחר מאמצים רבים הצליח הרב יוסף לומר כמה מלים ואז פנה לציבור בדברי מוסר על אשר יכול לקרות לאדם בכל רגע בחייו. לעניינינו, חשיבות הסיפור היא בכך שנפילתו של יוסף קשורה, באופן סמלי, דוקא באי יכולתו להביע את דבריו, זאת מתוך ניגוד גמור לכל עברו.⁴⁷

בעמוד הראשון של העתון דער אידישע וועלט ב-29 ליולי 1902, התפרסמו שתי ידיעות

(44) על שרשבסקי, ראה ב"צ אייזנשטאדט, דור רבני וסופרי, ה (ניארק, תרס"ג) 107, ועל פרידמן, ראה „טוב שם משמן טוב“ העברי (כג מרחשון תרנ"ג-13.11.1892) 2. עצם הגירתו של יוסף לאמריקה השפיעה על החלטתם של רבנים נוספים להגר. ראה קארפ (1984) (לעיל, הע' 3) 108.

(45) מכתבו של יפה מצוי באוסף Eliezer Drucker Papers, P-42, AJHS.

(46) ראה ש"ה פינקלשטיין, מכתב שהתפרסם בהפסגה 6 (21) (כח אדר תרנ"ט-10.3.1899) 5; נחבי בן ופסי, „פשע-רב“, שם, גל' 27 (יח אייר תרנ"ט-28.4.1899) 2; „על ישראל ועל רבנן“, המליץ 37 (36) (כב אדר א תרנ"ו) 5-6. לחיבורי בני הזמן את וידרביץ, ראה אייזנשטיין (לעיל, הע' 14) 77; אייזנשטדט (לעיל, הע' 44) 38; א. דינארד, זכרונות בת עמי, (ב.סט.לואיס, תר"ף) 8; H. Hapgood, *The Spirit of the Ghetto* (New York; 1902) 68-69; and London, 1902) 3 (1 אב תרנ"ב-31.7.1892); 3 (חבצלת 22 (33) (י תמוז תרנ"ב-1.7.1892) 265.

(47) ראה S. Riskin, „Yom Kippur: Seize the Day!“ *The Jerusalem Post*, 13.9.1991. שטיינמן (לעיל, הע' 11), מביא אותו סיפור ביחס לדרשתו הראשונה של יוסף בניו-יורק, והדברים תמוהים ואינם עולים בקנה אחד עם שלל העדויות השונות על דרשה זו.

בולטות: האחת מודיעה על פטירתו של הרב יעקב יוסף, והשניה מקדמת בברכה את הרבנים אשר התקבצו לניו-יורק על מנת להניח את היסודות ל"אגודת הרבנים האורתודוקסים" למרות שעתון אחר, ה-*American Hebrew*, מציין שהעובדה שהתכנסות זו, שזומנה חודשים קודם לכן, אירעה סמוך מאוד למותו של הרב יוסף, הינה צירוף מקרים, הרי שהיו אשר ראו בכך מעשה מכוון. כך או אחרת, "ספר התקנות של אגודת הרבנים האורתודוקסים באמריקא" אשר נדפס בניו-יורק בשנת תרס"ב, מציין בשער הספר את העובדה שהאגודה, "נתיסדה ביום ג', כד תמוז תרס"ב" פחות מיממה לאחר פטירת הרב הכולל⁴⁸.

דבר מותו של הרב יוסף, שפורסם בעתונות היהודית באמריקה ובאירופה, ואף בעתוני ניו-יורק הכלליים, לא בא בהפתעה, והיו אף שמועות שהופצו לא פעם קודם לכן על שהרב יוסף נפטר. היו עתונים אשר דיווחו רק על פטירתו, ולאחר מכן על המהומות שאירעו בשעת הלוויה, ולעומתם היו כאלה אשר הוסיפו נופך של פרשנות, אשר התייחסה בעיקר למסכת חייו העגומה של יוסף בניו-יורק, תוך האשמת יהודי ניו-יורק בכל אשר אירע לו. כך, דרך משל, העתון החגיגי הרחיב בכתבה על פטירתו של הרב יוסף והסביר זאת כעונש וקריאה לתשובה של יהודי ניו-יורק, ובעקיפין – ליהודי אמריקה כולה. יתר על כן, כותב הדברים אף טען כי, "אצבע אלהים" היא אשר גרמה לכל מיני אירועים קשים שפקדו את יהודי ניו-יורק לפני כן, כעונש על יחסם לרב הכולל. לא קשה אפוא להבין מדוע תיאורו את מסע הלוויה מתמקד בבכיות ובבקשות המחילה שיהודי ניו-יורק שטחו לפני ארונו של הרב יוסף. יש לראות בתיאורים אלה ביטוי למרכזיותם של הללויות בכלל ואלה של רבנים ואישי ציבור ידועים בפרט, בחברה ובתרבות היהודית המזרח אירופית, אשר, כפי שהראה גורן, הועתקה, בשינויים מסויימים, לאמריקה⁴⁹.

המהומות אשר אירעו בעת מסע הלוויה רב המשתתפים של הרב יוסף (ככל הנראה בין 50,000 ל-100,000 איש), כמו כל מסכת חייו באמריקה, לא נשכחו כל כך מהר מזכרונם של היהודים האורתודוקסים. בחודש מאי 1907 נתפרסמה מודעה באחד מהעתונים היהודיים של שיקגו, המודיעה על פטירתו וסדרי מסע הלוויה של הרב אברהם ש. ברוידא (1845-1907). ברוידא היגר לאמריקה בשנת 1893 ומאז שימש כרבה של קהילת, "אוהבי שלום אנשי מריאמפול" בעיר. במודעה נתבקשו כל הבאים לחלוק כבוד אחרון לנפטר לשמור על הסדר והלישמע להוראות הסדרנים, כדי ש"ח"ו (= חס ושלום) ניט טרעפען קיין אומגליק וויא עס האט פאסירט אין נויארק ביי דיא לויא פון רב הכולל" – שלא תקראנה מהומות כגון אלה אשר אירעו בהלוויות של הרב הכולל⁵⁰.

רבנים אורתודוקסים רבים אשר נתקבצו לניו-יורק לאסיפה הנזכרת, נטלו חלק במסע הלוויה

(48) ראה אייזנשטיין (לעיל, הע' 14) 106; מרגליות, חרוזי מרגליות (לעיל, הע' 16) קצו-362; *The American Hebrew* 71 (12) (8.8.1902) 319. גם בספר היובל של אגודת הרבנים (לעיל, הע' 5) כג, יש רמז לכך שאין לראות בדברים משום צירוף מקרים. לראיה חיובית של צירוף מקרים זה, ראה ספר התקנות של אגודת הרבנים האורתודוקסים באמריקא (נוא יארק, תרס"ב), ד, ובחלק האידי עמ' 2-3.

(49) ראה, למשל אחיאסף 11 (ווראשא תרס"ד) 27-28; דער יוד 34 (אב תרס"ב-21.8.1902) 9-10; היהודי 5 (45) (ד' מנ"א תרס"ב-7.8.1902) 12; *Algemeine Zeitung des Judenthums* 66 (32) 12; *The New York Times*, 29.7.1902; App. 4 (8.8.1902); החגיד 11 (33) (יא אב תרס"ב-14.8.1902) 370. למאמרי הספר על יוסף בעתונות היהודית באמריקה, ראה קארפ (1984) (לעיל, הע' 3) 103. למיטב ידיעתי, יוסף השאיר אחריו אלמנה, שתי בנות ובן. אחד מנכדיו הגיע לעמדה צבורית בכירה בניו-יורק.

(50) גזיר העתון המתייחס לברוידא, "היינט איז דיא לויא" מצוי באוסף Abraham S. Braude, Small Collections, SC-1342, AJA (8.8.1902) 11 (33) (יא אב תרס"ב-14.8.1902) 370. למאמרי הספר על יוסף בעתונות היהודית באמריקה, ראה קארפ (1984) (לעיל, הע' 3) 103. למיטב ידיעתי, יוסף השאיר אחריו אלמנה, שתי בנות ובן. אחד מנכדיו הגיע לעמדה צבורית בכירה בניו-יורק.

והשוואתו להלווית הרב "א ספקטור, ולנתונים על מספר המשתתפים בהלוויה, ראה A. A. Goren, "Sacred and Secular: The Place of Public Funerals in the Immigrant Life of America Jews," *Jewish History* and Secular: The Place of Public Funerals in the Immigrant Life of America Jews, (Robert Cohen Memorial Volume; 1994) 269-307, esp. pp. 272-76. הרב מרגליות טוען

של הרב יוסף. מספר רבנים אף הנציחו את דברי ההספד שנשאו על הרב הכולל בכתביהם, כאשר הם מדגישים את הרשעות והאכזריות ביחסם של יהודי ניו-יורק לרבם. הרב משה ש. זיויץ, אשר היגר לאמריקה בשנת 1886 ולאחר שנתיים בבוולטימור עבר לעיר פייטסבורג, פנסילבניה, שם נשאר עד למותו, היה מאותם הרבנים שבאו לאסיפה בניו-יורק והוא אף נשא הספד על הרב יוסף בהלוויה. במהלך דבריו פנה הרב זיויץ ל„מאות אנשי יורבארג וזאגער ולאלפים אנשי ווילנא“ ולשאר יהודי ניו-יורק, אשר זכרו והכירו היטב את הרב יוסף עוד מתקופת מגוריהם במזרח אירופה, בסדרת שאלות רטוריות: „הידעתם אותו? ההרגשתם מי שהיה אצלכם בעת היותו עמכם, בעת אשר הורד מצבו ונחסר פרנסתו ואמרתם לו להקטין דירתו? בשעה שהערב בעד כלי ביתו הכריחו לבא בבית המשפט הממשלה ... אחר שאחזוהו השבץ ויאכל חצי בשרו, הרגשתם אז למי עשיתם ככה?“ הרב זיויץ חזר על שאלות מעין אלה כמה פעמים במהלך דבריו, תוך שהוא מוכיח את יהודי ניו-יורק על התנהגותם!⁵¹

כחודש לאחר פטירת הרב יוסף, הספידו הרב אהרן גורוביץ (1870-1958). גורוביץ למד בוילנה, בין השאר בתקופה בה שהה הרב יוסף בעיר, הוסמך על ידי הרב שלמה כ"ץ והיגר לאמריקה בשנת 1890, או 1892 לכל המאוחר. לאחר שלמד תקופה קצרה בישיבת „עץ חיים“ בניו-יורק, שירת ברבנות במשך כמה שנים בסנט ג'ון שבניו-פאונדלנד, ובניו-ברנזוויק שבנובה סקוטיה, ולאחר מכן עבר לוונסוקט, רוד איילנד. הרב גורוביץ השתתף בקונגרס הציוני השביעי בבזל (1905), וזמן קצר לאחר שובו לאמריקה עבר לקיימברידג' מסצ'וסטס. לאחר שייצג את ניו-אינגלנד בקונגרס הציוני בהאג, הולנד (1907), עזב גורוביץ את קיימברידג' לאחר שרב עם אנשי קהילתו, ועבר לרוקסברי, מסצ'וסטס, שם נשאר עד סוף חייו.⁵²

הספדו של הרב גורוביץ, שכאמור הכיר את הרב יוסף עוד מוילנה, המצוי בתוך שאר כתבי היד של דרשותיו, מכיל מספר זכרונות אישיים הקשורים ב„מגיד של וילנה“ בדומה לדברי הרב זיויץ. גם גורוביץ תוקף את יהודי ניו-יורק על הזנחתם את הרב יוסף, גם כאשר זה היה מוגבל גופנית: „אנכי ידעתי את כל נגעי לבבו, את אשר לא ידע שום אדם בעולם. באחרונה הייתי אצלו, לא דיבר מאומה, רק הביט עלי בעינים מלאות דמעות כאחד אומר מה נהייתה ממני. וכה אחז בידי עד אשר עזבתיו בלב נשבר“ בהמשך דבריו, מבכה גורוביץ, תוך שימוש בפסוק מספר איכה, את גורלה של ניו-יורק: „העיר רבתי עם היתה כאלמנה“, „כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים, שאי אפשר לקחת לאחר“

הרב גורוביץ ממשיך ומסביר ש„את הרב הכולל אבדנו, ומאחר אין לדבר. מכירים אנחנו גאונים האחדים הנשארים עוד לנו ביוראפ. לא אחד מהם יאות עבורנו, ולא אחד מהם ילך אלינו“ יתר על כן, „לא אחד מהם (מאותם רבנים – ק"ק) מכיר אפילו שיחת חולין מהרב הכולל“ ובאשר ליהדות אמריקה, „לקבר איש כרב הכולל, זאת ביכולתנו – אבל שילד אצלינו איש כמותו, או שיגדל אצלינו איש כמותו, קשה מאוד להאמין“

בדומה לרב זיויץ, הרב גורוביץ מאשים אף הוא את יהודי אמריקה בקורות את הרב יוסף, ומוסיף וקובע כי זהו הפסד שאין לו תקנה. בסוף דבריו רומז גורוביץ להשוואה בין יעקב אבינו לבין יעקב יוסף, בצינו ש„מסבה זאת אשר ירד יעקב למצרים, ירד ר' יעקב יאסעף

ליחס הפוך בין גורל הלוויה לבין גדולתו של הנפטר, תוך שהוא מציין כהוכחה את שלום עליכם ומנדלי מוכר ספרים. ראה חרוזי מרגליות (לעיל, הע' 16) ק.

(51) ראה מ. ש. זיוויטץ, פרי יחזקאל (ירושלים, תרס"ח) קנב והלאה. והשווה הנ"ל, בית פגא (ירושלים תרס"ד) קמא.

(52) על גורוביץ, ראה 59 *American Jewish Year Book 1903-4* (Baltimore, 1904), ובכמה גורי עתונים המצויים ב-AJHS. אוסף מס' P-87. למריבתו עם קהילת „בית ישראל“ בקיימברידג', ראה בפרוטוקולים של הקהילה המצויים ב-AJHS. אוסף מס' I-51. קופסא מס' 1, תאריכים 2.7, 10.6, 28.6 וב-22.7 – כולם בשנת 1923.

לאמריקא" וש"היו לו כמעט כל הבעאגראפיע כל הלעבענסגעשיכטע מיעקב אבינו" אם כן, גורוביץ, מכיוון אחר לגמרי מאשר בעתונים הנזכרים, רואה אף הוא בכל הענין מעשה מכוון.⁵³ גם הרב יוסף מ. לוי (1870-1936) נשא הספד בקהילתו על הרב יעקב יוסף, אשר נדפס כמה שנים לאחר מכן בספרו, לקט יוסף. לוי היגר לאמריקה בשנת 1891, לאחר שלמד בכמה ישיבות במזרח אירופה. זמן קצר לאחר הגיעו לאמריקה, הוסמך לוי על ידי הרבנים יעקב יוסף והלל קליין ונתקבל כרב ושו"ב בפול-ריבר, מסצ'וסטס. לאחר ששירת בקהילות ביוני וג'רסי סיטי בניו-ג'רזי, ובוילקס-בר, פנסילוניה, התמנה, בשנת 1907, לרבה של קהילת "אהבת אחים" שבאטלנטה, ג'ורג'יה. בשנת 1913, עבר לוי לסינסינטי, אוהיו, להנהיג את קהילת "אוהבי שלום" שם חי את יתרת שנותיו.⁵⁴

הרב לוי מבקש בהספדו להבין את סיבת מותו בטרם עת של הרב יוסף. לדעת לוי, ההסבר הנסמך על העובדה שהרב יוסף נרדף על ידי "פושעים יהודים" אינו מספק, מאחר ואין אנו יודעים במי בדיוק מדובר. ממילא, הסבר זה לוט בערפל. בחפשו אחר הסבר כולל, מתחקה הרב לוי אחר ארבע סיבות אפשריות למותו של צדיק, "קודם זמנו": א. הגיע לשלמותו. ב. יתכן שעשה עוון וזהו עונשו. ג. "אפשר שמת בעון הדור". ד. יתכן ובדעת האל להביא פורענות על הדור ואין הוא רוצה שהצדיק, "יראה ברעתם".

לוי מסק, על דרך השלילה, כי הרב יוסף נפטר ככפרה על עוונות הדור. בכל דור, מסביר לוי, ישנם מנהיגים יהודים, ברוח ובגשם, שתפקידם לעזור לציבור כולו להתגבר על בעיותיו וצרותיו. אולם, בדורות האחרונים אין די אנשים כאלה, שבכוחם להילחם כנגד כל אויבי היהודים, ולכן האל לוקח אותם קודם לפורענות העתידה. אם כן, לוי מצרף בדבריו את ביקורותיהם של זיוץ וגורוביץ על יהודי ניו-יורק, ומוסיף שיש לראות בכך משום סימן לפורענות העומדת לבא על היהודים.⁵⁵

פטירתו של הרב יוסף, אשר עוררה כאמור הדים גם מחוץ לאמריקה, הביאה לכך שנישאו עליו הספדים גם באירופה, כגון זה של הרב גדליה סילוורסטון (1871-1944). סילוורסטון היגר עם משפחת אביו לאנגליה בשנת 1891 לאחר שאביו, אשר שימש כרב במשך כעשרים וחמש שנה בעיירה סוקוט, קיבל עליו משרת רבנות בעיר ליברפול. במהלך שנות נעורותו למד סילוורסטון בישיבות ראסיין וטלו וכשנה לאחר הגירתו נשא את רבקה בקר מליברפול לאשה. בשנת 1901 התמנה סילוורסטון כרב בבלפאסט וככל הנראה בשנת 1906 היגר לאמריקה והתיישב בווינגטון, שם חי את שארית חייו. במשך חייו ניסה סילוורסטון להתיישב בארץ ישראל כמה פעמים, אולם הדבר לא עלה בידו.

סילוורסטון נשא אפוא הספד על הרב יוסף בבלפאסט, אשר נפתח בהשוואת עזיבתו את וילנה לעזיבת יעקב את באר שבע והליכתו לחרן, היא ניו-יורק, "ארץ החפשיית מתורה ויראת ד'". שכיבתו של יעקב לישון הינה מעין מוות, "כי מיתת צדיקים נקראת שכיבה, כי בא השמש שזרחה בעיר ווילנא ועיר זאגער ובשאר עירות גדולות אשר הגאון הצדיק ר' יעקב יוסף זרח כמו השמש בצהרים אבל בעיר נויארק בא השמש ונעשה חשך ואפילה במיתת רבם". לאחר שסילוורסטון מזכיר את סבלו של יוסף בניו-יורק ואת הדמיון שבין מיתתם של צדיקים לבין "שריפת בית אלהינו" הוא עובר לזכות ולכפרת העוונות של אלה הבוכים בשעת ההספד על

(53) דרשותיו מרוכזות ב-AJHS, אוסף מס' P-87. ל"הספד מר על הגאון, רב הכולל", כח אב, תרס"ב, ראה "דרשות ונאומים - הספדים" קופסא מס' 1.

(54) על לוי, ראה י. מ. לעווין, לקט יוסף (נויארק, תרס"ו) הקדמה, וב-American Jewish Year Book (לעיל, הע' 52) 73-74.

(55) להספד על הרב יוסף, ראה שם, דפים ל-לג.

צדיק שנפטר. בדומה לגורוביץ, סילוורסטון נזקק אף הוא להיבטים ביוגרפיים המשותפים, לדעתו, ליעקב אבינו וליעקב יוסף, ולמוטיב העולה מדברי הרב לוין, על פיו יוסף הינו קרבן של כלל ישראל.

מוטיב זה חוזר ונודן בהמשך דברי סילוורסטון, המוקדשים להספד על הרב יוסף יפה (1846 לערך-1897), אשר שימש כרב בסלונים, גורוד, סלנט ופוקריו, לפני שהיגר לאנגליה וקיבל משרת רבנות בעיר מנצ'סטר. לדברי סילוורסטון, יפה נרדף על ידי יהודי מנצ'סטר, אשר הפשיטו, „את יוסף את כתנתו כתנת הפסים אשר עליו נטלו מעליו את החלוקא דרבנן ועי"ז (= על ידי זה) ויקחהו וישליכו אותו, הבורה!“ מסתבר אפוא שסבלו של הרב יוסף בניו-יורק מהווה נקודת מוצא, השוואה והתייחסות ביחס לקורותיהם של רבנים אחרים. את הספדו על יעקב יוסף מסיים סילוורסטון בדברי נחמה הנשענים על הקמת ישיבת רבנו יעקב יוסף בניו-יורק לזכרו, שתלמידיו הם בבחינת כוכבים המאירים לאחר שקיעת החמה:⁵⁶

מדברי הרבנים האמריקאים השונים אשר הספידו את הרב יעקב יוסף, עולה שהם לא רק האשימו את יהודי ניו-יורק בכל הקורות אותו, אלא אף ראו בפטירתו מעשה אלוהי מכון, אם כי הם נחלקים בהסברו. יתר על כן, נראה שפטירתו של יוסף מהווה ציון זמן סמלי לרבנים האורתודוקסים לבחון את מצבם הם, וההספדים השונים שנישאו מבטאים למעשה את מרירותם, אכזבתם ויתכן אף יאושם, ממעמדם באמריקה.

הרב יוסף והתואר „רב הכולל“

התואר „רב הכולל“ מצוי במקורות היהודיים מזה מאות שנים לפני תקופת ההגירה הגדולה לאמריקה, והשימוש בו אינו ייחודי לחברה היהודית במדינה זו. למיטב ידיעתי, לא התפרסם עד כה מחקר מקיף העוסק במשמעויות השונות שהוענקו לתואר זה בהקשרים היסטוריים וגיאוגרפיים שונים. יתר על כן, יתכן שבמציאות האמריקאית יש שוני בכל הקשור לתפיסת משמעותו של תואר זה בין הערים המרכזיות כניו-יורק לבין ערי השדה כסנט לואיס ופיטסבורג. בהקשר הנדון כאן נראה שהשימוש בתואר זה פירושו רב-על, בעל סמכויות-יתר במסגרת הקהילתית והעירונית וביחס לרבנים אחרים, ודמות שמעמדה החברתי-דתי אינו נתון לערעור. כפי שראינו לעיל, מספר רבנים אורתודוקסים נטלו לעצמם את התואר „רב הכולל“ או הוכתרו בו על ידי קהילותיהם. אולם, מסתבר שלשימוש בתואר זה הוענקה משמעות חברתית וסמלית רבה. כתוצאה מכך, ניתן למצוא ביקורת חריפה על שימוש מעין זה, כאשר זה נתפס כלא ראוי או מוצדק. לעתים המשיכה ביקורת זו להישמע במשך שנים מעל דפי העתונות היהודית באמריקה, והדוגמה המובהקת לכך היא הרב יעקב יוסף.

כחודש וחצי לאחר מותו של הרב יוסף נתפרסמה ידיעה בעתון יהודי ווינאי על כך שהרב דב א. לוינטל נבחר לכהן כרב הכולל של יהודי ניו-יורק, אולם אין לכך אזכור במקורות אחרים.

(56) ראה ג. סילוורסטון, בית מאיר, א (באלטימאר, העת"ר) 24-27. וראה עוד מרגליות, חרוזי מרגליות (לעיל, הע' 16) כו. על סילוורסטון, ראה ב. צ. אייזנשטאדט, דור רבניו וסופריו, ו (ניו יארק, תרס"ה) 52-53; הנ"ל, דורות האחרונים, ספר ראשון (ניוירק, תרע"ד) 145-146; ספר היובל של אגודת הרבנים האורתודוקסים דארה"ב וקנדה (ניו יארק, תרפ"ח) קעד; (New York, D. A. Altshuler (ed.) (The Jews of Washington, D.C., 1985) 51-150; H. Marrans, *Jews in Greater Washington: A Panoramic History of Washington Jewry for the Years 1785-1960* (Washington, 1960) 70-72; *Who's Who in American Jewry 1926* (New York, 1927) 572. על יפה, ראה ב. צ. אייזנשטאדט, דור רבניו וסופריו, א (ווארשא, תרנ"ה) 32; כהן (לעיל, הע' 6) 57; *The Jewish Year Book 1897-1898* (London, 1897) 88.

כשנה לאחר פטירת הרב יעקב יוסף, פרסם עתון אחר ידיעה על פיה, „אומרים ראשי הקהלה בניו-יורק לבחור בהרב הגאון ר' יעקב דוד ווילובסקי מסלוצק, המתארח כעת בשיקגו, לרב הכולל במקום הגאון ר' יעקב יוסף“ כזכור, משרה זו הוצעה לרידב"ז עוד בחיי הרב יוסף והלה דחה את ההצעה. לעומת זאת, באותה שנה, 1903, קיבל הרידב"ז הצעה לכהן כרב הכולל בשיקגו, אולם פחות משנה לאחר מכן עזב את אמריקה והשתקע בצפת. אם כן, למרות הנסיון הכושל, לא חדלו מלהשתמש בתואר רב הכולל.⁵⁷

עוד בחיי הרב יוסף התנהלו מספר חילופי דברים בעתונות היהודית הדוחים את השימוש בתואר רב הכולל. במהלך חודש אוקטובר 1889, כשנה לאחר בואו של הרב יוסף לניו-יורק, פורסמה באחד מעתונייה היהודיים כתבה הלועגת ומשמיצה את הרב יוסף. שבוע לאחר מכן פרסם העתון מכתב מאת האדונים גודהרט, פיליפס ורוזנברג, עורכי דינו של יוסף, בו הם דורשים מאת עורכי העתון להפסיק לאלתר פרסומים מעין אלה, אחרת יאלצו לתבוע את העתון. בעקבות זאת, פרסם העתון סדרת כתבות תחת הכותרת „דער קאמפף“ (המאבק) בהם חוזרים ומאשימים את הרב יוסף בדברים שונים. לאחר מכן, נתפרסמה סדרת כתבות תחת הכותרת „דער רב הכולל“ בהם מוחים הכותבים השונים, בין השאר, על השימוש בתואר רב הכולל. הטענה המרכזית העולה בדבריהם היא שגדולי ישראל וקהילותיהם לאורך הדורות ובגליות השונות נמנעו מלהכתיר רבנים בתואר זה. החל מתקופת בית ראשון, עבור בבית שני, בסנהדרין ובימי הביניים, וכלה ברבנים כהגאון מוילנה, בעל ה„שאגת אריה“ ר' חיים מוולוז'ין, ר' עזריאל הילדסהיימר, ר' ישראל סלנטר, ר' יצחק א. ספקטור ואחרים, אף לא אחד מהם נשא בתואר רב הכולל. ובלשון הכותב: „רש"י האט נישט זוכה געוועזען צו זיין רב הכולל“ (=רש"י לא זכה להיות רב הכולל). אם כן, נוסף על בעיות הסמכות השונות בהן נתקל הרב יוסף, הכתרתו בתואר רב הכולל נתפסה בידי חלקים בציבור היהודי כביטוי של יהירה שאינו במקומו.⁵⁸

פחות מעשר שנים לאחר פטירת הרב יוסף, ניסתה קהילת „עדת ישראל“ בניו-יורק לאחד את יהודי העיר תחת שרביטו של הרב גבריאל ז. מרגליות. כרב כולל, ללא הצלחה: „אלה (עדת ישראל – ק"ק) ראו בהרב מרגליות את המיועד להיות „רב הכולל“ של ניו-יורק רבתי ושמחו על זה, ואלה ראו בבחירה זו סכנה ידועה ופחדו ממנה פחד“ גם מרגליות עצמו סירב ליטול תואר זה, כפי שעולה מראיון שקיים עמו כתב סמוך לאחר בואו לניו-יורק: „ספרתי להרב שהשמועה מתהלכת בעיר שהוא הנה בתור רב כולל. הרב מהר להכזיב הדבר...“ חיזוק לדחיית מרגליות את התואר המוצע מצוי בכתביו, ברומזו לכך שאין הוא מעונין לחזור על טרגדיית יעקב יוסף, תוך שהוא מאשים, בין השאר, את אגודת הרבנים באשר אירע ליוסף. לעומת זאת, בהקדמתו לאחד מספריו, משנת 1910, מרגליות כותב שהוא בא לבוסטון כדי לשמש כרב הכולל. יתכן ובבוסטון לא היתה חרדה מהשימוש בתואר זה, חרדה שמרגליות עצמו ביטא סמוך לאחר שעבר לניו-יורק.

גם אם ההצעה למרגליות לא היתה מפורשת, הרי שמתאורים שונים שנתפרסמו באותה תקופה וזמן קצר לאחריה, עולה כי הוא נתפס על ידי חלק מהציבור כממשיכו של הרב יוסף.

(57) ראה המגיד 12 (27) (כח תמוז תרס"ג-1903.7.23); 313; „גליק, וינשונג“ דיא אידישע פאסט (18) 1 (טו אלול תרס"ג-1903.9.18); 599; (12.9.1902) 37 (19) (Dr. Blochs) *Oesterreichische Wochenschrift* 19 (37).
לשימוש מוקדם יותר בתואר רב הכולל, ראה: קארפ (1984) (לעיל, הע' 3) 63-64, וכן מ. וויינבערגער, „היהודים והיהדות בנייארק (נייארק, תרמ"ז) 107. ולהופעתו בהקשר היסטורי אחר לחלוטין, ראה י. ברנא, „מעמדה של הרבנות הכוללת“ בירושלים בתקופה העות'מאנית“ קתדרה 31 (תש"ם) 47-70.
(58) לדברים על יוסף ולתגובת עורכי דינו, ראה ניו יארקער יודישע פאלקסצייטונג 4 (167) (2.8.1889) 6, ובגל' 168, עמ' 3. לכתבות תחת הכותרת „דער קאמפף“ ראה, שם, גל' 169-171 (אוגוסט-ספטמבר, 1889), ולכתבות הנושאות את הכותרת „דער רב הכולל“ שם, גל' 182-187 (נובמבר-דצמבר, 1889).

ושלשם כך בא לניו-יורק. אולם, כנראה שה, סכנה הידועה"וה, "פחד" מפרשת יוסף גברו בסופו של דבר. גם הרב אברהם א. יודלביץ חתם על מכתבים בתואר "רב הכולל לאגודה" ק דנויארק.⁵⁹ ריבוי השימוש בתואר רב הכולל באמריקה נמשך שנים לאחר מכן, כפי שניתן ללמוד מכתבה שפורסמה בשנת 1919, אשר איננה מסתירה את ביקורתה בענין זה:

ואופית (= אופיינית) היא נוסחת הידיעה, כפי שבאה בעתונים על מות "רב הכולל" של יהודי הונגריה (פרנקל – ק"ק). העתונאים היהודים לא יכלו, כנראה, להעלות על דעתם שאדם העומד בראש הסתדרות של יהודים חרדים לא יהיה, "לפחות" רב הכולל, התואר הניתן כאן, במדינה זאת, לשנים בעיר ולמאה בכרך, אולם הרי אנו יודעים כי במזרח אירופה ישנם רבנים גדולים אבל אין רבנים כוללים.⁶⁰

לבסוף, עשרים וחמש שנים לאחר מותו של הרב יוסף, התפרסם מאמר בכתב-העת הרבני האורתודוקסי דגל ישראל שכותבתו, "רבנים כוללים" כתב-עת זה נערך על ידי הרב שמריהו ל. הורוויץ (1878-1938), שהיה חבר באגודת "דגל הרבנים" שנתייסדה כתוצאה מפרישה של מספר רבנים מ"אגודת הרבנים" לא פעם פורסמו מעל דפיו עמדות המנוגדות לאלו של "אגודת הרבנים" מאמר זה עומד על ההיבטים השונים של "הנגע רבנות כוללות", ש"יש בה כל סימני טומאה, פשיון, שער לבן ושער צהוב" – כולם דימויים הלקוחים מדיני נגע הצרעת. ראשית, טוען הכותב, "מימות משה רבינו ע"ה עד זקנינו לא נשמע בישראל שם רב הכולל" לאורך הדורות נעשה שימוש בתוארים כגון: גאון, ריש גלותא, נשיא ואחרים, ולא שמענו תואר, רב הכולל, ורק בדור האחרון נשמע הפתגם הזה, בראשונה בארצות המערב, בפיראנציה (צרפת – ק"ק), בהולאנד ובענגלאנד, וזה היה רק כלפי חוץ, מצד הממשלה" לשון אחר: תואר זה הוא יצירה של הדורות האחרונים, וכל שימושו הוא לתואר רשמי, שאינו מבטא דבר באשר לגדולתו ההלכתית של הרב. אולם, "לא כן בארצנו ובדורנו זה, מיום שנתמנה הגאון הנפטר ר' יעקב יאזעף לרב בעיר ניו-יארק מהרבה בתי כנסיות, ואחרים מבעלי הכתים בעת הזאת, שחפצו להתדמות ליהודי אשכנז, להראות להם כי גם המה בעלי השכלה ותרבות המה" לדעת הכותב, המניע של אלה אשר יזמו את הבאתו של רב כולל לניו-יורק היה להידמות ליהודי אשכנז; אם כן, המניע האמיתי, שלא כדברי אייזנשטיין, היה הרצון להיראות באור חיובי בעיני היהודים, ואולי גם בעיני תושבי אמריקה הלא-יהודים. נוסף על כך, יתכן, "שלא לרצון היה לו להמנוח הגדול תואר כזה" בעוד שהכתבות שפורסמו בחיי הרב יוסף האשימו אותו בנשיאת תואר שאינו ראוי לו, הרי שכאן,

(59) ראה מרגליות (לעיל, הע' 48), "זכרון בספר" עמ' 373-404; הנ"ל, תורת גבראל, בראשית (ירושלים, עת"ר) הקדמה; "הרב החדש של, עדת ישראל" הדור 1 (3) (כב אלול תרע"א-15.9.1911); 55; בשן, "שיחה עם הרב ג. ז. מרגליות" שם, גל' 4 (כט אלול תרע"א-22.9.1911); 57; *Who's Who in American Jewry 1926* (New York, 1927) 416: "... United Hebrew Community of New York (succeeding chief Rabbi Jacob Joseph)"; *The American Hebrew* 86(12) (21.7.1911) 330: "... working for a Chief Rabbi here"; J. Hoffman, "The American Rabbinic Career of Rabbi Gavriel Zev Margolis", Master's Thesis, Yeshiva University (New York, 1992) 27-28. ביטוי נוסף המתייחס למרגליות מצוי בפרוטוקולים של "חברה בני שמואל לעזענוואה אנשי ספיס" המצויים ברשותו של הרב י. הופמן. אייזנשטיין (לעיל, הע' 15), 37, מציין שמרגליות לא השתמש בתואר זה, "כדי שלא להטיל קנאה בין הרבנים האחרים" למכתבי יודלביץ, ראה באוסף 6860, AJA, Small Collections, SC-6860, Joseph M. Levin, ממכתבו של משה נ. ירושלמסקי לרב יהושע סגל עולה שגם הלה נשא בתואר זה, אם כי הטענה שמונה בשנות החששים כרבם של יהודי ר"פ בניו-יורק עומדת בסתירה לאמור לעיל, הע' 20. ראה E. Lederhendler, *Jewish Responses to Modernity: New Voices in America and Eastern Europe* (New York, 1994) 98 and note 47.

(60) ראה, "אברה" העברי 9 (33) (יז אלול תרע"ט-12.9.1919).

מתוך פרספקטיבה, הכותב טוען ש„אגודת הקהילות” היא האשמה בדבר. ועוד, הכתרתו של הרב יוסף בתואר זה היא אשר גרמה לרבנים אחרים להתגדר בו, דבר אשר הביא למחלוקות רבות בין הרבנים לבין עצמם, ובין קבוצות שונות בקרב הקהילה היהודית של ניו-יורק. בסיכומו של ענין, „הרבנות הכוללות הביאה רעה רבה להרבה קהילות ישראל, ואין לנו עצה אחרת להפטר ממנה כי אם לפרסם, שהשם הזה הוא גנאי להנושא אותו” מתוך פרספקטיבה, טוען הכותב, כי למעשה כל כולו של התואר „רב כולל” על משמעויותיו והיטליו, הביא רק נזק ולא תועלת.⁶¹

ההכללה בדבר אי הצלחת משרת רב הכולל, לה טוען קארפ, כפי שנראה בהמשך, אינה מדויקת בכל הקשור למציאות האמריקאית, אם כי מסיבות אחרות. יש לזכור שמשרת רב הכולל הצליחה, בדרגות שונות, בערים שונות ברחבי ארצות הברית, למעט ניו-יורק ושיקגו. ועוד, יש שאף פירשו מינויים בערים אחרות ברחבי אמריקה כחיקוי חיובי של העיר ניו-יורק. מעט יותר מחודשיים לאחר שיוסף הגיע לניו-יורק, נתפרסמה הידיעה הבאה, המתייחסת, ככל הנראה, לרב משה ש. זיוויץ, בעתון יהודי באנגליה:

The orthodox community of Pittsburgh has followed the example of that of New York, and has asked a Russian Chief Rabbi to be its spiritual head.

יתכן אפוא שכשלונו של הרב יוסף טמון במתחים רבי העוצמה ששררו באופן מיוחד בקרב הקהילה היהודית בניו יורק, ואין במקרה זה כדי ללמד על כשלונו של מוסד הרב הכולל ברחבי אמריקה כולה, כפי שניתן להסיק מהסברו של קארפ. כך או אחרת, עדיין חסרים אנו מחקר מקיף בכל הקשור למוסד הרב הכולל בערים השונות באמריקה. באלו מהן היו רבנים כוללים ובאלו לא? מה היו סמכויותיהם? ומהם הגורמים לכך: אופיה של הקהילה היהודית – היחס בין יוצאי גרמניה ליוצאי מזרח אירופה, או שמא זה של הקהילה הנוצרית – היותה קתולית, שבראשה קרדינל או ארכיבישוף, או פרוטסטנטית?⁶²

הדרוש המוסרי וכתבי הרב יוסף

זכור, בדברי הכותב האלמוני אשר נתפרסמו בשנת 1890, אנו מוצאים יותר מרמז לכך שדרשותיו של הרב יוסף אינן מתייחסות לבעיות העומדות במרכזו של העולם היהודי באמריקה, למרות הצלחתו הגדולה כדרשן בליטא. לאחר שהתייחסנו לתקופה המזרח אירופית בחיי הרב יוסף, אשר למשמעותה נשוב בהמשך, ועמדנו על כמה היבטים חדשים הקשורים לתקופת רבנותו

(61) ראה רב זעירא, „רבנים כוללים” דגל הרבנים (אדר ב תרפ”ז) 8-11. גם הרב י. איסקולסקי, חברו של יודלביץ – שניהם ממתנגדי אגודת הרבנים – היה מעורכי כתב עת זה. יש להניח שכתבה זו מתייחסת, בין השאר, לשימוש בתואר זה באותה תקופה. כך, דרך משל, הרב יודלביץ חותם מכתב לצ. ה. מסליאנסקי בתואר „רב הכולל לאגודה” (= אגודת הקהילות) „ראה אוסף מסליאנסקי” (לעיל, הע’ 36). תיק מס’ 102.

(62) על משרת רב הכולל בערים נוספות, ראה C.S.Liebman, „Orthodoxy in American Jewish Life”, *American Jewish Year Book* 66 (1965) 31-36 (הע’ 38) קל-קלב, רק בעיר סנט לואיס היתה הצלחה לרבנות הכוללת, ובלשונו: שם יש רב ... העיר שלא כבערים האחרות בהן יש רב ... בעיר. בדומה לאמור, יש המסבירים את עליית החזנות באמריקה כנובעת מחיקי הרפורמים. ראה למשל: ז.י. פרידערמאן, נחלת יעקב (נייארק, תרע”ד) קנב; 1 (30) *The Jewish Standard* (5.10.1888) 3.

באמריקה, מן הראוי לשוב ולעייין בניגוד הגדול שבין הצלחתו ומידת הפופולאריות הרבה שלו בוילנה לבין כשלונו באמריקה.

דרשנים מזרח אירופים וזכרונותיהם של אנשים אחרים מעידים על כשרונו הדרשני הנדיר של הרב יוסף, אשר הקנו לו שם ומעמד מכובדים במיוחד בוילנה. הרב אליהו גורדון, שהיה אף הוא רב בוילנה שנים אחרי יוסף והיגר לאחר מכן לאמריקה, כותב את הדברים הבאים: „אז צריכים היו לעמוד כאן רק דרשנים כה מפוארים, חרוצים ומנוסים כמו הצדיק ר' יעקב זצ"ל, בכדי להוציא דמעות מעיני השומעים" ואילו דוד לבני כותב בזכרונותיו: „בעת ההיא כהן פאר בתור המ"מ (= מגיד מישרים) דמתא ר' יענקל' חריף [הרב הגאון ר' יעקב יוספא]. הוא היה נואם ממדרגה ראשונה, מטיף בחסד עליון" קלויזנר, שאף הוא מציין את הפופולאריות של דרשותיו של הרב יוסף, מוסיף לכך את פעילותו הציבורית הענפה, בהסבירו את מעמדו המכובד של הרב יוסף בוילנה.

לאחר שנתגלה שיוסף הינו מועמד למשרה בניו-יורק, נתפרסם מכתב בעתון מזרח אירופי ובו נאמר:

עתה נשמע בעירנו כי חפצים הם בני נוי-יארק לקחת ממנו את אחד [מ]מורינו המצוינים אשר בעיר ואם בישראל הזאת ... רבים מבני עדתנו מתעצבים לשמועה הזאת, כי הגאון הנכבד הזה הוא אהוב ורצוי לרוב אחיו בגלל כשרונו לקחת לב העם בדרשותיו, בגלל דעתו הרחבה ויתר מדותיו המצוינות.

לבסוף, גם הדרשן יצחק ניסנבוים מציין בזכרונותיו ש„רבי יוסף היה חביב על ההמונים ומכובד על הלומדים“⁶³

כדי להסביר את הניגוד בין הצלחתו של הרב יוסף בדרשן בוילנה לבין כשלונו המוחלט באמריקה, יש להתבונן בתוכן דרשותיו. בראש ובראשונה, יש לשוב ולהדגיש שהרב יוסף היה מתלמידיו הישירים של רבי ישראל סלנטר, מייסד תנועת המוסר. הרב יוסף למד אצל סלנטר בקובנה, ושנים לאחר מכן, כאשר נהיה מורה וראש ישיבה, העביר יוסף את עיקרי תורת המוסר לתלמידיו. לדברי רוזנפלד, הרב יוסף „לא הרבה לפעול לטובת המוסר – תורת רבו“ כפי שנראה להלן, יתכן שיוסף ניסה לפעול בדרשותיו, אולם ללא הצלחה.⁶⁴

חלק נכבד מדרשותיו של הרב יוסף כונסו ופורסמו, בהסכמתו, בספר לבית יעקב, אשר חזר ונדפס בכמה מהדורות. המהדורה הראשונה, הכוללת שני חלקים, ראתה אור בוויילנא תרמ"ח,

(63) ראה א. גארדאן, מערכות ישראל (ניו-יורק, תרפ"ו) 73. וראה עוד ש. י. גליקסברג, הדרשה בישראל (תל-אביב, ת"ש) חלט-תמ; לבני (לעיל, הע' 34) קז; צ.ה. מאסליאנסקי, כתבי מאסליאנסקי, ג (ניו יארק, 1929) 169-171; קלויזנר (לעיל, הע' 4), ח"א, עמ' 83. על דרשתו ופעילותו של יוסף לטובת נפגעי שריפה בוולוז'ין, ראה „מכתבי סופרים" היום 1 (121) (יא תמוז תרמ"ו) 2, ועל השריפה, ראה מכתבו של הנצי"ב, המליץ 26 (55) (טו תמוז תרמ"ו) 837; מכתבו של בן-יקיר, שם, (276) (כב טבת תרמ"ח) 2, על פעילותו להפחתת מספר המגויסים לצבא, ועל תכונותיו; י. וויינברג, שרידי אש, ד (ירושלים, תשכ"ט) רפט, המציין שיוסף זכה לתואר „ראש הדרשנים" ברוסיה; ניסנבוים (לעיל, הע' 11) 59; רבינוביץ (לעיל, הע' 14) רצא; רקפת-רוטקוף (לעיל, הע' 3) 24; שטיינמן (לעיל, הע' 11) 215; ה.ג. שטיינשניידער, עיר ווילנא (ווילנא, תר"ס) 100-101; י.ש.ש. שיעות שמחון (ווילנא, תרצ"ג) 2; מ.ש. שפירא, ר' שמואל משה ודורו: קובץ מסות ואגרות (ניו-יורק, תשכ"ד) 192-193. (64) ראה לעיל הע' 10, וכן רוזנפלד (לעיל, הע' 15) 44-45. פרידמן, שם, עומד על ההבדלים שבין שיטות הלימוד של יוסף לבין אלו של הרב א. גורדון מטלו (1841-1910). גורדון, אף הוא תלמיד של סלנטר, פיתח גישה שונה למוסר. ראה: פרידמן, שם, עמ' 104; ש. שטמפר, „שלוש ישיבות ליטאיות" עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים (1981) 172-208.

שנת בואו לניו-יורק. עשר שנים לאחר מכן, בשנת תרנ"ח, פורסמה בווארשא מהדורה שנייה, הכוללת, בחלק הראשון (עמ' 105-120), תוספת של דרשות שדרש באמריקה. המהדורה השלישית נדפסה אף היא בווארשא שנתיים לאחר מכן (תר"ס), ובה נוספה דרשה לפרשת ויחי ו, הספדים על גדולי ישראל! המהדורה הרביעית, וילנה תרע"ב, שראתה אור כעשר שנים לאחר פטירת הרב יוסף, וזה לשלישית אלא שאין בה את ה, הספדים" כלומר, חלק א של מהדורה זו וזה לקודמתה וחלק ב וזה לזה שבמהדורות א ו-ב. לבסוף, במהדורה האחרונה ניתן למצוא גם "מפתח הענינים"

העובדה שזכויות הפרסום של דרשותיו של יוסף נקנו על ידי אנשים שונים מעידה על מידת הפופולאריות שלהן, אשר ראו בחומר זה פוטנציאל כלכלי. נדירים הם המקרים במזרח אירופה בתקופה הנדונה בהם היו המו"לים מוכנים ליטול על עצמם סיכון כלכלי מעין זה, ודאי בכל הקשור לספרי דרוש, דבר המלמד על מידת הפופולאריות של דרשותיו ועל התקבלותן כטקסט מבוקש. דרשות נוספות אשר נשא הרב יוסף באמריקה זכו לאזכור בעתוני התקופה, כגון דרשתו הראשונה בניו-יורק בקיץ תרמ"ח.

נוסף על אלה, בספרו של רויטברד, קהלת יצחק, מצויות לכל הפחות עשר דרשות מהתקופה בה דרש הרב יוסף בווילנה. כמה מהדרשות המצויות בספרו של רויטברד נדפסו במהדורה הראשונה של לבית יעקב, אם כי ניתן למצוא שינויים מסויימים. ועוד, דרשות ספורות וכמה ענייני הלכה נתפרסמו בחוברת שכותרתה תולדות יעקב יוסף בנויארק, שנדפסה בניו יורק בשנת תרמ"ט⁶⁵: עוד על מידת הפופולאריות של דרשותיו ניתן ללמוד מציטוטם בספרות הדרוש בת המקום והזמן, הן בחייו והן לאחר מותו, מכך שדרשנים מביאים דברים משמו⁶⁶ ומהעובדה שמהדורות מסויימות של דרשותיו שבו ונתפרסמו בכריכה אחת עם ספרים אחרים⁶⁷. לפני העיון בדרשותיו של הרב יוסף, עלינו להציב כמה מעיקריה של תורת המוסר, ככל שהם נוגעים לדיון זה, כפי שאלה עוצבו על ידי רבי ישראל סלנטר והועלו במחקר במהלך הדור האחרון⁶⁸.

המסגרת ההיסטורית והחברתית של סלנטר היא זו של החברה המתנגדית בליטא, בה הוא

(65) ראה י. רויטברד, קהלת יצחק, ווילנא תרנ"ז (הוצאות נוספות: ווילנא תר"ס, ווארשא תר"ץ, ירושלים תשכ"ה, תשל"ב, תשמ"ב). בספר זה קיבץ המחבר דרשות מרבני מזרח אירופה של התקופה. לדרשות של הרב יוסף, ראה עמ' כא-כג, כח-ל, לד-לה, נג-נד, עב-עד, צז, 24-26, 119-114, 132-131, 138-136, 154-158, 163-166, ובהן הדרשה שנשא לרגל עזיבתו את זאגר-חדש לווילנה בשנת תרמ"ג ודרשה משנת תרמ"ה. לדעת ניסבונים (לעיל, הע' 11), 57, "ספרו (ל) בית יעקב איננו מעיד על דרשותיו שבעל פה. ספרו זה מכיל רק את השלד של דרשותיו... ואין כל זכר בו לרוח החיים שהיתה שפוכה על הדברים"

(66) ראה למשל א.א. יודעלאוויץ, דרש אב, בראשית (ניו יארק, תרפ"א) פט; י.ל. לאזאראו, קול יהודה, ספר ראשון (ניו יארק, תרע"א) מח: הנ"ל, די בימה (ניו-יורק, תרפ"ד) 288-289; ג.ז. מרגליות, נגזי מרגליות (ניו יארק, תרפ"א) יז; הנ"ל, תורת גבריאל, במדבר (לעיל, הע' 16), "גנת אגוז" כג ע"ב; שם, בראשית (לעיל, הע' 59) כח ע"ב; י.א. סאוויצקי, עתרת יצחק (חמ"ד 1916) 8; ג. סילווערסטאן, אוצר נחמד (סט. לואיס, תרפ"ו) 15; הנ"ל, בית חאיר, ב (באליטמאר, תרע"ב) 12, 38, 47; הנ"ל, שם, ח"ג (באליטמאר, תרע"ג) 8, 55; הנ"ל, פרוזי אביב (לאנדאן, תרס"א) 57-58; הנ"ל, תוכחת חיים (סט. לואיס, תרפ"ה) 21; ש.י. פינקעלשטיין, בית יצחק (סט. לואיס, תרפ"ד) 103; ג. פיעסטון, החטף (ווילנא תרס"ד [1903]) לד-68; רבינוביץ (לעיל, הע' 20) 130. כידוע, מרגליות, יודלביץ וסילווערסטון היגרו לאמריקה לאחר פטירת יוסף.

(67) מהד' וורשה תר"ס נכרכה עם ר. צימטבריס, אור לפארו (מונקאטש, תרנ"ב) ומהד' וילנה תרמ"ח הופיעה בכריכה אחת עם קהלות קדש, ספר ידאים ותולדות נח.

(68) על סלנטר ומשנתו ראה אטקס (לעיל, הע' 8); מ. פכטר, כתיב ר' ישראל סלנטר (ירושלים, 1972); מ. פכטר, "רבי ישראל סלנטר בהארה חדשה" תרביץ נג: (תשמ"ג) 621-651; ת.רוס, "המחשבה העיונית בכתיב ממשיכו של ר' ישראל סלנטר בתנועת המוסר" עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים (1986); H. Goldberg, *Israel Salanter: Text, Structure, Idea* (New York, 1982).

רואה הבדלים ואמות מידה התנהגותיות שונות בין מצוות שבין אדם למקום לבין מצוות שבין אדם לחברו. דבר זה מביאו ליצירה רוחנית המושתתת על שני יסודות, האחד מוכר מדורות והשני חדשני במובן ידוע: מרכזיות של לימוד התורה, והעדרה של הקבלה מכתביו. סלנטר מבקש להתמקד בכוחות הנפשיים והרוחניים של היחיד, ופחות על האינטלקט, ובכך הוא מפתח גישה „פסיכולוגית רוחנית“, עם דגש חינוכי. לדבר זה שני היטלים מרכזיים: דיון מורחב ופרטני ביסודות המוסריים של היחיד, בצד עיסוק מועט בצדדים הטכניים והמעשיים של מעשה המצוות; העדר ערך עצמי למציאות. היסודות המוסריים קשורים בטבורם, לפי סלנטר, עם הכוחות הרוחניים של האדם.

נושא נוסף הוזכר לדין נרחב אצל סלנטר קשור בשכר ועונש, ומתמקד ביחס הראוי בין יראה לבין אהבה. היראה, יראת העונש, נתפסת כבסיס להתקדמות למדרגה של אהבת האל, המבוססת על תחושת יראה מתוך כבוד. כך, למעשה, תורה, יראה, ולימוד מוסר הם שלושת ההיבטים העיקריים במשנתו של סלנטר, וכולם מכוונים ליחיד. ליחס הקיים בין שלושת היבטים אלה במשנתו של סלנטר היתה השפעה על התפתחות והתגבשות דרשותיו, אם כי נראה שפעילותו הציבורית בחברה היהודית באה לידי ביטוי מקיף יותר במסגרות אחרות.⁶⁹

לאחר הקדמה כוללת זו, ניתן לאפיין את דרשותיו של הרב יוסף ולומר שבאופן כללי הן הולכות בעקבות המתודה הדרשנית והרעיונות הנזכרים של סלנטר, על השלכותיהם. יוסף חוזר ומדגיש את הצורך התמידי על כל יחיד לשפר את היסודות המוסריים של אישיותו, ודן לא אחת ביחס שבין גוף לבין נפש. נוסף על כך, תפיסתו ההיסטורית היהודית של הרב יוסף מושתתת על ניתוח התכונות המוסריות של כל דור ודור. לשון אחר: דור שהיתה בו רמה מוסרית גבוהה זכה לפרוח, ולעומת זאת דור שהחזיק באמות מידה מוסריות נמוכות נהיה פגיע וכתוצאה נתדלדל. אף שמצוינות אינטלקטואלית נסמכת על איכויות רוחניות, הרב יוסף אינו מזניח את ההיבטים השכלתניים של היצירה היהודית. כך, דרך משל, ניתן למצוא בדרשותיו דיונים פילוסופיים, המבוססים והמתייחסים לכתבי הרמב"ם.

במובן ידוע, אימץ הרב יוסף את סוג הדרשה שיש בה למדנות המשמשת ככלי לענייני היראה והמוסר העומדים במרכזו. וכך מציין לבני בהמשך דבריו: „הוא היה נואם ממדרגה ראשונה, מטיף בחדס עליון, כמו היה גדול לעשות מהלכה יבשה מטעמים לדרוש, ומהדרש למצות את תמצית המוסר.“⁷⁰ יוסף, בדומה לרבו, אינו מתייחס למציאות היסטורית וחברתית פרטנית אלא לעתים נדירות. ההוכחה הטובה ביותר לכך נעוצה בעובדה שהקורא את דרשותיו של הרב יוסף לא ימצא כמעט הבדל בצורה או בתוכן בין אלה שנישאו בוילנה לבין אלה שנישאו בניו-יורק. זאת, למעט מקרים בודדים, כפי שנראה להלן. לשון אחר, לקורא אשר אינו מודע לתולדות חייו של הרב יוסף לא היתה סיבה להניח שדרשן זה היגר ממזרח אירופה לאמריקה. בדברים אלה יש משום חזיון לדברי אותו כותב אלמוני: הרב יוסף אכן לא התייחס למציאות בפניה עמד. כדי להכריע האם אכן התנהגות זו הינה עקבית ו/או מודעת, יש להזקק למקורות נוספים המתייחסים להבנתו את המציאות האמריקאית.

(69) ראה אטקס (לעיל, הע' 8) 15-14, 105-104, 110-108, 132-133; ד. כ"ץ (לעיל, הע' 5), ח"א, 245-300; פכטר (1972), לעיל, 7-25, 41-43, 57-62; רוס, לעיל, 1-80, 135-138. לדרשותיו של סלנטר, ראה ע. אטקס, „רבי ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר“, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים (תשל"ה) 146-150, ובספרו הנזכר, עמ' 96-100, 243-253.

(70) ראה לבית יעקב, דרשות א, ג, ט, כג; לתפיסה ההיסטורית, ראה דרשות ד, כ, לח, ובד. כ"ץ (לעיל, הע' 5), 365-381; לרמב"ם, ראה דרשות ט, טז, כא, כג, כח, לא; לבני (לעיל, הע' 34), והשווה ניסבנר (לעיל, הע' 11) 57; שטיינמן (לעיל, הע' 11) 214. גם שפירא (לעיל, הע' 63) מציין שיוסף המשיך בדרך של רבו בדרשותיו.

אמריקה אינה דומה למזרח אירופה

בחול המועד פסח תרמ"ט, פורסם בעתון ה-*New York Herald*, "קול קורא לאחינו בני ישראל בארצות הברית באמעריקא" בחתימתו של הרב הכולל, שעניינו קריאה ליהודים להשתתף בחגיגות מאה שנה למינויו של ג'ורג' וושינגטון לנשיא. מכתב זה משבח את פועלו של וושינגטון בתחום החקיקה, ואף מצביע על המקורות היהודיים של היחס החיובי לגרים. נוסף על כך, חוברה תפילה מיוחדת לרגל האירוע, אשר פורסמה בצמוד לקריאה. אייזנשטיין טוען ש"הידוע את אופיו של רב הכולל יבין כי הוא לא העריך את הקול קורא והתפלה בעצמו" אלא אלה הוכנו על ידי מזכיר, אגודת הקהילות" יהודה בוכהלטר.⁷¹

הרב יוסף הבין היטב שהמערכת המשפטית באמריקה שונה מזו שבמזרח אירופה, ושהפרדת הדת מהמדינה מגבילה את סמכותו של הרב כאיש דת. במכתב שנתפרסם בעתון הצפירה, פחות משנה לאחר שהיגר לאמריקה, מתנער הרב יוסף מאחריות למקרה שבו מסדר גיטין מניו-יורק השתמש בשמו לענין גירושין, ומסביר ש"אנכי לרגלי עבודתי במשמרת הקודש בתור רב הכולל, נטלתי על עצמי שלא לעסוק בעניני גיטין כלל, מפני שהדבר הזה הוא נגד חוקי הממשלה, זולתי אם תתגרש האשה ע"י בתי המשפט תחלה" מספר חודשים לאחר מכן פרסם בוכהלטר דברים דומים לגבי סמכויותיו של הרב הכולל: "הרב הכולל איננו עוסק בעניני גיטין כלל, אפס כי ירשה לבית דינו לכתוב גיטין רק עבור אלה שהביאו תעודה מבית המשפט" אולם, נראה שכאשר ניתן היה לדון בבעיה בפני בית דין יהודי, הרי שיוסף העדיף זאת. כך, דרך משל, אנו למדים מעמדתו בפרשת, "כולל אמריקה" בה הביע יוסף התנגדות נחרצת להליכה לערכאות של גויים – בתי המשפט האזרחיים באמריקה.

לא כל הרבנים קיבלו בהבנה ובהסכמה את חוקי ארצות הברית בעניני גיטין, כפי שעולה מההידעה הבאה על הרב פינקלשטיין: "הרב פינקלשטיין בצינצינאטי נתבע לדין בעבור אשר סדר ספר כריתות לזוג בטרם נעשו הגירושין כחק בערכאות. זה הוא עון חמור מאד באמעריקא, אך הרב הוכיח כי הוא חף מפשע, ויזכוהו השופטים בדין" שנים לאחר מכן, נתגלתה בעיה

(71) ל"קול קורא" ראה הצפירה 16 (99) (טז אייר תרמ"ט) 3-2, וב-*New York Herald* (20.4.1889); ועל בוכהלטר, ראה אייזנשטיין (לעיל, הע' 14) 64. גם הרב ג. ז. מרגליות מצא לנכון, שנים לאחר מכן, להתייחס בחיוב לווינגטון, בדברי פתיחה שנשא בכנס של כנסת הרבנים האורתודוקסים. ראה ספר כנסת הרבנים האורתודוקסים באמעריקא (ניאראק תרפ"ד) [?] 28-29. ג. סילווערסטאן, מתוך מדבש, ג (וואשינגטאן, תרע"ח) 26-27, מסביר מדוע האמריקאים חוגגים את ימי ההולדת של מנהיגיהם ואילו היהודים מציינים את ימי הפטירה. ש. לויין, מזכרונות חיי, ד-בעולם החדש (תל-אביב, תש"ב) 96, מספר על רב ממוסס שהשתקע בניו-יורק והרחיק הרבה כסף מסידור גיטין למבקשים להתגרש. להיבט המשפטי של הנושא, ראה J.D. Bleich, "Jewish Divorce: A Judicial Misconception and Possible Means of Civil Enforcement," *Connecticut Law Review* 16:2 (1984) 201-89. לבסוף, מתחים בתחום זה עלו גם בצרפת, כאשר רבנים מסויימים העלו הצעה שקידושים של זוג אשר ייפרדו על פי חוקי הממשלה ללא גט, ייחשבו קידושין על תנאי ויפוקעו למפרע. הצעה זו נתקלה בהתנגדותה המחולטת של ההנהגה הרבנית האורתודוקסית המזרח אירופית. ראה קול מחזיקי הדת 29 (34) (כט אלול תרס"ז-18.9.1907) 3-1; א' תנאי בנשואין, אד"א וואראנאווסקי (עורך) (ווילנא תר"ץ) – י"ל לראשונה על ידי הרב י. לובעצקי בשנת תרס"ח; צ. זוהר, מסורת ותמורה: התמודדותם של חכמי ישראל במצרים ובטוריה עם אתגרי המודרניזציה 1880-1920 (ירושלים, תשנ"ג) 128-133.

(72) על יוסף והגיטין, ראה מכתבו, "לתקנת הרבים" הצפירה 16 (57) (יז אדר ב תרמ"ט) 2, ובמכתבו של י. בוכהאלטער, שם, גל' 222, ב מרחשון תר"ן, עמ' 912; על פינקלשטיין, ראה שם, שנה 20 גל' 86, טו אייר תרנ"ג, עמ' 543. בגל' 77, ד אייר תרנ"ג, עמ' 319, מופיע סיפור דומה ובו נמסר שהמשרה אכן, והשיבה את הרב במאסר בשביל שעשה הלכה למעשה ממס הגיטין באמריקא: "לעמדת יוסף בענין, כולל אמריקה" ראה י. ד. אייזנשטיין, "שאלה ותשובה" דער יידישער וועכטער 1 (4) (17.6.1898) 3; לענין הגיטין, השווה למכתבו של

דומה של חיכוך ועימות בין רבנים אורתודוקסים לבין החוק האמריקאי, כאשר כמה רבנים היו מעורבים בעסקים מפוקפקים בכל הקשור להיתר אשר ניתן להם למכור יין לצרכי דת בתקופת היובש. אולם, נראה שבעוד שהבעיות סביב ענייני הגייטין נבעו בעיקר מאי הבנת הרבנים את השוני המשפטי בין סמכויותיהם במזרח אירופה לבין אלה שבאמריקה, הרי שבכל הקשור למכירת היין הבינו הרבנים היטב את החוק ופעלו במודע, בדרכים שונות, כנסיון לכופפו או לעוקפו.⁷³

יתר על כן, ביתו של הרב יוסף היה פתוח בפני מהגרים, רבים מהם צעירים, אשר הגיעו לניו-יורק. נראה כי היתה לכך השפעה על יחסו של הרב יוסף לאמריקה, יחס של הבנה, מתוך מגע ישיר עם מצוקותיהם של מהגרים. מעין בזכרונותיו של הרופא היהודי גורדון, עולה כי ביתו של הרב היה פתוח לכל אדם, במשך כל שעות היום, ואנשים רבים נכנסו ויצאו כל יום. גורדון מספר שכאשר כתב להוריו, אשר חיו במזרח אירופה, על רצונו ללמוד רפואה, הגיב אביו במורת רוח, תוך שהוא מזכיר לבנו כי „טוב שברופאים לגהינום“

גורדון מספר שהוא הראה את המכתב של אביו לרב יוסף, אשר גילה הבנה רבה לשוני הגדול שבין מקצוע הרפואה בליטא, שהיה, לדעתו, מנוגד לדת, לבין מקצוע זה באמריקה. הרב יוסף כתב מכתב לאביו של גורדון בו הוא מרגיעו ומסביר לו שניתן להיות רופא יהודי שומר מצוות בניו-יורק. בהמשך מכתבו ציין הרב יוסף, לדברי גורדון, שהרופאים האמריקאים היהודים הינם, כקבוצה, הרבה יותר דתיים מאשר חברים אחרים במעמד העובדים.⁷⁴

ועוד, הרב יוסף הוזמן לטקס הלווייתו של חבר הקונגרס שמואל סליבן קוקס, אשר נפטר בתשרי תר"ן, אולם מאחר „כי מן הנמנע לו להכנס לבתי תפלה הנוצרים“ מסר יוסף למשפחה מכתב תנחומים, בשמו ובשם הקהילה היהודית. ואם בכך לא די, הרב יוסף אף דרש יחד עם מטיף רפורמי בטקס פתיחה של תלמוד-תורה בניוארק (Newark), ניו-ג'רסי, מוסד שמנהליו היו רפורמים. לבסוף, הרב יוסף דרש בטקס חנוכת הבית של „חברה הכנסת אורחים“ יחד עם ד"ר גוסטב גוטהייל.

מצירוף עדויות אלה, נראה שהרב יוסף הבין שהוא מצוי במציאות חברתית ודתית שונה מזו שבמזרח אירופה, המחייבת פשרות שונות. גישה זו עולה ביסודה בקנה אחד עם יחסו המתון למשכילים, להשכלה ולסופר הרוסי, אשר נזכרו לעיל. יוסף לא היה מ„מותחי הביקורת על אמריקה“ בלבד, כדברי גורק. כפי שנראה להלן, כתבה שנתפרסמה בעתון היהודי *Jewish*

הרב ש. שוחט מנקוט סיטי לרב ט. גפן, יום ג' לסדר נשא, תרע"א, המצוי באוסף, Tobias Gefen Papers, H. Sprechel, "Let Them Drink and Forget Our Poverty": Orthodox Rabbis React to Prohibition," *American Jewish Archives* 43:2 (1991) 135-81, esp. 160-68. 16-3, 516, P-5, ובמרגליות, חרזי מרגליות (לעיל, הע' 16) 278-280.

(73) ראה H. Sprechel, "Let Them Drink and Forget Our Poverty": Orthodox Rabbis React to Prohibition," *American Jewish Archives* 43:2 (1991) 135-81, esp. 160-68. להסבר מעורבותם של הרבנים בעסקי היין מסיבות כלכליות, ראה ג. סילוורסטאן, מאירת עינים (וואשינגטון, תרפ"ד) 15, ולביתיים סאטיריים סביב ענין זה ראה סילוורסטאן, אוצר נחמד (לעיל, הע' 66) 4; הנ"ל, תוכחת חיים (לעיל, הע' 66) 13-14; א. קאטליאר, מסכת דרך ארץ החדשה (ווארשא, תרס"ב) 8. לפתרונות אחרים למתחים הנוכחים, בעיקר בקרב היהדות הרפורמית, ראה במאמריה של ש. יהלום, „קיום יהודי בצלו של החוק האמריקני“ תרביץ נג:א (תשמ"ד) 117-137; „עין בשאלת הגט היהודי בארצות-הברית“ תרביץ נז:ג (תשמ"ז) 385-429.

(74) ראה L. Gordon, *Between Two Worlds: The Memoirs of a Physician* (New York, 1952) 142-53, esp. 152-53. והשווה עפשטיין (לעיל, הע' 9), ח"ב, פרק יד: „טוב שברופאים: לעדויות נוספות, ראה ב. קאהן, „הצינונת מה היא“ העברי, כו סיון תרס"א-14.6.1901, החותם: „ברוך קאהן מבריינסק, וכעת בבית הרב הכולל שליט"א בניוארק“; י.ה. סינגער, זכרון בספר (ווילנא ע"ת ק"ץ [1900]), הסכמה בשם יוסף שנכתבה על ידי הרב ש.נ. קאטלער, „וכע"ע רב בניוארק בבית הרב הכולל יחי“; ח.ר. רבינוביץ, בני בינה (ירושלים, תשל"ב) פח-פט. גם ר' בינש זלקינד שימש כדיון ומורה צדק בבית דינו של יוסף בשנות ה-90. ראה מכתב באוסף שמואל סלנט, ביסל"א, 1359/58.⁴⁰

Standard בעל הנטיות האורתודוקסיות, שראה אור באנגליה, מחזקת אף היא, מכיוון שונה, את הדברים האמורים, בצינינה שהרב יוסף הצטיין במתינותו וסובלנותו, תוך שהיא מצטטת דברים שנתפרסמו בעתון יהודי אמריקאי. למרות כל האמור ובניגוד מסויים, לא שינה יוסף את אופי דרשותיו.⁷⁵

מדוע נכשל הרב יוסף באמריקה?

לאחר ציון מספר מאפיינים מרכזיים בדרשותיו של הרב יוסף, יש לבחון את ההסברים השונים שניתנו לכשלונו באמריקה. בסוף רשימתו הקצרה על הרב יוסף, מבקש יעקב מארק להשאיר את הדיון „בחלק השני של חיי הרב יוסף” להיסטוריונים. אכן, ללא ספק השאלה המרכזית קשורה למה שקארפ כינה „הכשלון המהיר והמוחלט” של הרב יוסף?⁷⁶ כפי שראינו לעיל, הערות ודיונים על כשלונו של הרב יוסף בניו-יורק החלו להופיע בעתונות היהודית האמריקאית חודשים ספורים לאחר שהרב יוסף הגיע, אולם הראשון להסביר את כשלונו של הרב יוסף היה יהודה ד. אייזנשטיין, מי שהיה במשך שנים רבות נשיא קהילת „בית המדרש הגדול” ומאלה המעורבים בהבאת הרב יוסף לניו-יורק. במאמר משנת 1895 (כזכור, השנה בה הורע מאוד מצבו של יוסף), מונה איזנשטיין שלוש סיבות לכשלון:

- א. עיקר המטרה בבחירת הרב הכולל היתה להביא לאיחוד הקהילות האורתודוקסיות באמריקה, ולא בחירת רב ראשי.
- ב. הרב יוסף לא היה המועמד האידיאלי מלכתחילה.
- ג. הרב יוסף, „לא דיבר בצורה בהירה” וחסר לו „אומץ” להתמודד עם מתנגדיו.

אם כן, אייזנשטיין מתמקד בסיבות פוליטיות ומוסדיות, תוך אזכור אופיו של הרב יוסף וחוסר ההתאמה של דרשותיו לציבור האמריקאי. סיבות אלה תואמות לשלושת המטרות אשר הציבו לעצמם נציגי אגודת הקהילות בחפשמס אחר רב כולל, שכולן לא הושגו:⁷⁷ בחפשו אחר הסבר מעמיק יותר, מתרכז קארפ ב„ארגון של החיים הדתיים” בקהילה היהודית האורתודוקסית של ניו-יורק בשלהי המאה התשע-עשרה, ארגון שהיה מעורער מיסודו. בנוסף לדברי אייזנשטיין, קארפ מדגיש את החשיבות שבאי-יכולתו של הרב יוסף להפעיל סמכות בעסקי הכשרות. שלא כאייזנשטיין, קארפ אינו עומד על כישוריו הדרשניים של הרב יוסף, כחלק מההסבר לכשלונו:⁷⁸

אין ספק שנושא העדר הסמכות בכל הקשור לכשרות הינו מרכזי בבחינת מהלך כשלונו של הרב יוסף כרב כולל. כאמור, מיד לאחר כואו לאמריקה, החל הרב יוסף לעסוק בנושא הכשרות, תוך שהוא גוזר מסים על חברי הקהילות שסרו למשמעתו. בשני מכתבים של הרב יוסף שנכתבו סמוך לאחר הגיעו לניו-יורק, הוא כותב במפורש כי אין הוא סומך על שוחטי ניו-יורק, „לעת

(75) ראה הצפירה 16 (212) (יב תשרי תר"ץ) 867; שם, גל' 66 (כח אדר ב תרמ"ט) 268; „הכנסת אורחים” הפגנה 2 (39) (כח שבט תרנ"א-1891). לדברי גורוק, ראה גורוק (לעיל, הע' 14) 265.
 (76) ראה מארק (לעיל, הע' 3) 140, וקארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 182.
 (77) ראה אייזנשטיין, נר המערבי (לעיל, הע' 3) יב, והשווה לדבריו (לעיל, הע' 14) 251, 258-260, והניל (לעיל, הע' 15), שנאמרו מתוך פרספקטיבה; קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 183. יתכן שמחלת השיתוק של הרב יוסף היא אשר גרמה לדיבורו „לא ברור” כדברי אייזנשטיין. תודתי לד"ר גארי זולה על שהביא אפשרות זאת לחשומת ליבי. דבר זה עשוי להסביר גם את ההידרדרות המתמשכת בבהירות כתב ידו של יוסף.
 (78) ראה קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 187-182.

עתה, ויש בדבריו אף רמזים לכך שהוא לא אכל אפילו משחיטה שהיתה תחת השגחתו. עיסוקו הרב של יוסף בנושא הכשרות אף עלה כנושא בהצגות שהועלו על הבימה, ובפיליטונים וסאטירות שפורסמו בעתונות, אשר התבדחו על ענייני „הרב הכולל והפלאמבעס” (החותמות)⁷⁹ הסבר זה רוח, ובדין, בכתבים רבניים ובמחקרים רבים וכפי שראינו מקורות רבים בני הזמן והמקום תומכים בכך.⁸⁰

פחות משנה לאחר שהגיע הרב יוסף לניו-יורק, נתפרסמה כתבה בעתון המזוהה עם הזרם הפרורמי אשר האשימה את „אגודת הקהילות” בכך שזו משתמשת ברב יוסף ככלי למטרת עשיית רווחים כלכליים סביב ענייני הכשרות, ושהדבר נעשה בנייהול לא תקין. לאחר שהכותב קורא לתיקון מייד של המצב, הוא ממשיך ומזהיר את חברי „אגודת הקהילות” מההשלכות השליליות האפשריות ומהבושה והבזיון שעלולים להשפיע לרעה על כל יהדות אמריקה. לשון אחר, הכותב רואה את פוטנציאל הכשלון הטמון בעצם ניצול הרב וסמכותו למטרות כלכליות. טענה דומה הופיעה שלוש שנים לאחר מכן בעתון אחר, וכך נכתב:

(כאשר) בא הרב רבי יעקב יוזפא לאמריקה נפלו עליו כעל מציאה. כאשר פתחו המחזיקים בימין הרב אל כיסם, לקחוהו על כפיהם וירמוהו השמימה, ואם חדלו המחזיקים בהרב מתת מתקם ותנוכתם להם, ה[ו] ירדו את הרב על שאל תחתית, וכן עלה וירד הרב לפי ערך הכסף שהשיגו.

הסבר זה עולה בקנה אחד עם ההאשמות שנזכרו לעיל אשר הוטחו בראשי הקהילה היהודית האורתודוקסית של ניו-יורק, אם כי מכיוון שונה, בדבר אחריותם לכשלונו של הרב יוסף!⁸¹ נוסף על כל האמור, יש לשוב ולהידרש למשקל שיש לכשלונו של יוסף באמריקה כדרשן, דבר אשר צויין על ידי אייזנשטיין וכהאן – שניהם בני הזמן והמקום. עוצמת הניגוד בין דרשנותו בוילנה לבין דרשנותו באמריקה, מומחשת בכך שהיו אנשים אשר הטילו ספק בעצם זהותו של הרב הכולל; הם טענו שהאיש העומד לפנייהם אינו יעקב יוסף, „האמיתי” הרב גדליה סילורסטון, אשר היגר לאמריקה שנים ספורות לאחר פטירתו של יוסף ושימש כרב בווינגטון, מציין בפירושו להגדה של פסח ש„כעין זה שמעתי בעת שהייתי בעיר הבירה נויארק שראשי בריוני אשר היו מחרפין ומבזין את הרב הכולל הגאון ר' יעקב יוסף ז”ל באמרים שהגאון ר' יוסף מוילנא

(79) ראה ח.ר. רבינוביץ, „שני מכתבים מהרב הכולל בניו יורק ר' יעקב יוסף חריף” תלפיות ח:ג-ד (תשכ”ג) 569-573; הנ”ל, מאמר בהדואר (לעיל, הע’ 13); א.צ.שטור, מכתב למר”ל, הפסגה 3 (10) (ד תמוז תרנ”א-10.7.1891) 2-3. לעוד פיליטונים שלענו על יוסף בקשר לענייני הכשרות, ראה ז. גולדברג, „גצל זליקוביץ – משכיל ועיתונאי יהודי במפנה המאות” חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים (תשנ”ה) 103-109. תודתי לפרופ’ י. ברטל שהביא מקור זה לידיעתי; קארפ (1984) (לעיל, הע’ 3) 90-91. לבסוף, י.ל. לאזעראוו, ילקוט יהודה (ניו יארק, תרצ”ד) 22, מביא דבר תורה בשמו של יוסף הקושר בין סוגיית „צדיק ורע לו” לבין מעשר בהמות – רמז ברור לקשר שבין כשלונו לבין ענייני הכשרות. (80) להסברי כשלונו של יוסף, הנשענים על הכשרות, ראה גולדברג, לעיל, עמ’ 101-110; גורוק (לעיל, הע’ 468) מסליאנסקי (לעיל, הע’ 63); קקוב (לעיל, הע’ 40) 172-173; D. De Sola Pool, „Judaism and the” 173-174 (18) (י ניסן תרמ”ט-11.4.1889) 5. הטענה (81) ראה הפסגה 4 (7) (ח סיון תרנ”ב-3.6.1892) 1, וכן 38 (10) „Mismanagement,” *The American Hebrew* 150 (12.4.1889). וראה עוד איש ימיני, „סוף מעשה שהיה” הלאמי 1 (18) (י ניסן תרמ”ט-11.4.1889) 5. הטענה שיוסף נשלט בידי עסקנים ורודפי בצע הובאה גם בכתבתו של גבריאלוב בהמליץ (לעיל, הע’ 46).

הוא גאון וצדיק מפורסם אבל אין זה ר' יעקב יוסף, והוא איש פשוט, והלכו ג"כ (= גם כן) בדרך טועים: גם הרב שמואל הורוויץ מכוון לדבר דומה, אלא שהוא מתמקד באי-ההיכרות הרוחנית: „וכבר נשמעו מעשים בכל יום בניו-יורק רבתי, שהרב ר' יוסף ... הכיר את אחיו ... והם לא הכירוהו ... יען שהוא היה בחתימת זקן”⁸²

ועוד, כפי שמציין אייזנשטיין וכפי שעולה מפרסומים אורתודוקסיים בני זמננו, הרב יוסף הובא לאמריקה גם, ויש אומרים בעיקר, עקב כשרונו הדרשני הייחודי. יתר על כן, אייזנשטיין עצמו, אשר כזכור ביקר את בהירות דיבורו של הרב יוסף, היה מלא שבחים לדברי התורה הראשונים אשר נשא הרב יוסף על אדמת אמריקה, מיד לאחר ירידתו מהספינה, במוצאי שבת:

הרב ידבר בשפת אשכנזית ממוצעת, דבריו מעטים וקולעים אל המטרה, לא יתנועע בגופו ולא יהרוס בידו כדרך מגידי רו"פ (=רוסיה ופולין), ידבר בנחת, ישקול דבריו במשפט ויפריד בין מאמר למאמר. סגנון דרושו טוב ונערך ע"פ (= על פי) דרכי המליצה.

כשבועיים לאחר מכן, סמוך לאחר דרשתו הרשמית הראשונה של יוסף בניו-יורק, אשר נישאה ב„בית המדרש הגדול” בשבת נחמו ה-12.7.1888, אייזנשטיין מציין ששמע „כי כבר החלו לריב באיזה מהן (מהקהילות – ק"ק) ידרוש הרב בתחלה” בניגוד לדברים אלה, אייזנשטיין כותב במקום אחר:

אמנם סגנון לשונו אשר ישתמש בו הדרשנים הליטאים בלי סדר ומעורב בלהג הרבה עם מעט פלפול וסידור המקראות, שרטו שריטות באזני המשכילים אשר למדו דרך המטיפים הנושאים דרשותיהם בלשון ברורה וצחה של אנגלית או אשכנזית, ויקלו אותו בעיניהם.

לשון אחר, אייזנשטיין סותר את עצמו בהערכתו את סגנונו הדרשני של יוסף. כך או אחרת, דברים אלה רק מחזקים את שאלתנו: כיצד זה שכל אלה הקשורים בהבאתו של יוסף לאמריקה עשו טעות כה גדולה? כיצד נוצר מצב בו היו אנשים אשר לא האמינו כי הדובר אליהם הוא אכן הרב יעקב יוסף מוילנה?⁸³

נוסף על האמור, רבנים אורתודוקסים רבים היו מעורבים בפוליטיקה היהודית הדתית-מוסדית באמריקה, ובכל זאת רבים מהם זכו לכבוד ולפופולאריות כדרשנים, למרות הביקורות הרבות והנוקבות שהוטחו בהם. כך, דרך משל, הרבנים והדרשנים מרדכי א. אשינסקי, אברהם א. יודלביץ, צבי ה. מסליאנסקי, גבריאל ז. מרגליות ואחרים, אשר עסקו רבות בנושאים כגון רמת הכשרות ושמירת השבת, ואף היו פעילים באגודות רבנים שונות אשר הקימו⁸⁴ לשון אחר,

(82) ראה ג. סילווערסטאן, קרבן פסח (ירושלים, תרצ"ט – הוצ' שניה) 56-57, וש. הורוויץ, הרהורי לב רגש (ניו יארק, 1928) 55. וראה עוד S. Chaskelson, „תשובה כהלכה” העברי, כד חשון תרנ"ח-19.11.1897, והמשכו בגליון מיום 26.11.1897. גם בוילנה היו תגובות שהביעו תמיהה לנוכח הניגוד שבין הצלחתו של יוסף בוילנה לבין כשלונו בניו-יורק. ראה, למשל, קארפ (1955) (לעיל, הע' 3) 177.

(83) ראה אייזנשטיין (לעיל, הע' 14) 60, 251, ובמכתביו בהצפדה 15 (155) (טז מנחם-אב תרמ"ח) 2, ושם, גל' 168 (ב דר"ח אלול תרמ"ח) 2; ח.ד. גולבסקי, ספר דו יובל'ין (ניו-יורק, תשמ"ח) כו, ל. והשווה אב. קאהאן, בלעטער פון חיין לעבען, ב (ניו יארק, 1926) 402. נראה שיש מקום להטיל ספק במהימנותם של דברי אייזנשטיין באוצר זכרונותי. זאת, לאור העובדה שקיימות סתירות רבות בין דבריו שם לבין דבריו במקומות אחרים, וכן אי דיוקים רבים בפרטים ביוגרפיים וכתונולוגיים.

(84) ראה, למשל, גורוק (1983) (לעיל, הע' 3) 127-129, 134, 147-148; לאורך ספרו של גסטוירט (לעיל, הע' 80); בעשרות המכתבים המצויים באוסף גפן (לעיל, הע' 72), חקים 13/14/15/16, 14-13/14/15/16; הופמן

הרב יוסף לא היה היחיד אשר עסק רבות בנושאים ככשרות, אולם שלא כמו רבנים אחרים, אף הם מעין רבנים כוללים בעירם, הוא איבד את מעמדו בעיני הציבור. במה הוא שונה מהם? בכתבה של העיתונאי היהודי אברהם כהאן אשר פורסמה זמן קצר לאחר מותו של הרב יוסף, מעלה הכותב קווים לדמותו של הרב יוסף, תוך שהוא מציין, בלשון גוזמה, שהרב יוסף לא חי למעשה מעולם במאה התשע-עשרה, אלא „נשאר איש של המאה השלישית“. באופן דומה, במאמר מערכת בעתון האידי פארווערטס נכתב ש„דער רב הכולל איז א איש תמים, וואס בעלאנגט נאך צו א פאר פינף-הונדערט יאריגער וועלט“ בהתייחסו לדרשותיו של הרב יוסף, מציין כהאן לפער שבין הדרשן לבין קהלו:

The worshippers who attended his sermons found them 'green' – a term applied in the New York ghetto to everything that is not up to the American standard as interpreted by the 'East Side'. . . a gap was yawning between the chief rabbi and his people, one which foreshadowed the tragedy of the newcomer's life in this country.

במסקנת דבריו, משווה כהאן את הרב יוסף לצמח אשר נשתל באדמה שאיננה מתאימה לצרכי גידולו – like a flower transplanted to uncongenial soil. לשון אחר, יתכן והרב יוסף אכן התאים לזילנה, ואף הצליח שם כדרשן, אולם מאחר והוא נכשל להכיר בכך שניו-יורק היא שונה ממזרח אירופה, חברתית ותרבותית כאחד, הוא נדון לכשלון.⁸⁵

מדברי הרב אליהו גורדון שהובאו לעיל, עולה שבדורות קודמים, כאשר אנשים חיו „בשלוש ובשלוה“, היה צורך דווקא בדרשנים „כה מפוארים, חרוצים ומנוסים בכדי להוציא דמעות מעיני השומעים“ אולם בזמנים קשים די בדרשן ממוצע כדי לעורר את הציבור. דברים אלה משלימים את טענתו של כהאן, מכיוון מעט שונה: ניתן להסיק מדברי גורדון שמאחר ויהודים אורתודוקסים רבים שהיגרו לניו-יורק לא חיו „בשלוש ובשלוה“, הם נצרכו לגישה דרשנית שונה שהרב יוסף לא יכול היה להציע. לפי דברי כהאן, סגנון דרשותיו של הרב יוסף נשאר כפי שהיה בוילנה, ולא הותאם לענות על צרכיהם של דור המהגרים, במציאות החברתית והתרבותית החדשה אליה נקלעו. ממילא, נוצר פער ונתק בין הרב יוסף לבין קהלו.

(לעיל, הע' 59) 43-48, 49-57, 65-81; ליסיצקי (לעיל, הע' 23) 85; ומרגליות, תורת גבריאלי, במדבר (לעיל, הע' 16) ס ע"ב-סא ע"א. על מרכזיות העיסוק ב„שאלת הברשר“ בתקופה זו, התעשיה שסביב עיסוק זה והנהנים ממנו כלכלית, ראה, למשל: מ. רייזין, „היהודים והיהדות באמריקה“ השלח (חוב' כה-ל) (טבת-סיון תרנ"ט) 269-275. על ליסיצקי (1885-1962), ראה: ר. אבינועם וי. פינקל (עורכים), משוררה של יהדות אמריקה (תל-אביב, תשכ"ו), וא. אפשטיין, סופרים עברים באמריקה, א (תל-אביב, תשי"ג) 39-66.

(85) ראה A. Cahan, "The Late Rabbi Joseph, Hebrew Patriarch of New York," *The American Monthly Review of Reviews* 26 (1902) 311-14. תקציר של מאמר זה התפרסם ב-*The American Hebrew* 426 (5.9.1902) (16) 71. „דער רב הכולל איז געשטארבען“ פארווערטס (29.7.1902) 1. קארפ (1985) (לעיל, הע' 3) 105, 110, טוען שאי הכרתו את השפה האנגלית והעובדה שהמשיך לדרוש ביידיש, היו אף הם בעוכרי יוסף כדרשן באמריקה. גם כהאן מציין שיוסף ניסה, ללא הצלחה, לדבר ביידיש אמריקאית ולהכניס מלים אנגליות לדרשותיו. ראה רקפת-רוטקף (לעיל, הע' 3) 24-25. חיווק לדברים מצוי בדבריו של יש"ן (לעיל, הע' 16) 1, המעיד שלכבוד אספה „על דבר בשר כשר“ הורפסה „דרשה אחת או מאמר אחר“ של יוסף בשפה האנגלית, וש„סופר האספה“ קרא אותה באוזני הקהל. לניגון ה„מיוחד, עצוב ומחריד“ שגלוה לדרשותיו, ראה ניסבוכים (לעיל, הע' 11) 57. לכשרונו הרטורי ופופולאריותו של כהאן, ראה ש. זלצמן, מן העבר: זכרונות ורשומות (תל-אביב, תש"ד [1943] 127; S. M. Miller; *The Jewish Press*, *The Ethnic Press in the United States*, A. A. Goren, (ed.) (New York, Westport, and London, 1987) 213.

כאמור, נראה שהרב יוסף אכן הכיר בשוני הקיים במציאות החברתית והדתית שבין מזרח אירופה לבין אמריקה. ניתן אפוא לשער שהרב יוסף לא מצא לנכון, במודע, לשנות את האופי והסגנון של דרשותיו. למרבה הפלא, הרב יוסף עצמו היה מודע לכך שקהלים שונים מחייבים הכנת דרשות שונות. בהקדמה למהדורה הראשונה של ספרו, מציין יוסף: „וכיתחלפו השומעים יהא רעוא שיתחלפו דברי הדורש לומר לפנייהם כרצונם, לא כרצונם כרצון השומעים ממש לבל יהיה נגד רצונם, ורק שיהיה כפי הנדרש להם, היפך רצונם“; יתכן שיוסף אימץ את הסיפא של דבריו בלבד. כך או אחרת, הרב יוסף דבק באחד ממאפייני תורת רבו, ישראל סלנטר, בסרבו להעניק למציאות ערך עצמי בדרשותיו, ודבר זה היווה גורם מרכזי לאי-ההשתנות של דרשותיו.⁸⁶ במאמרו על השתנות הדרוש האורתודוקסי באמריקה, משתמש מנחם בלונדהיים בפרשת הרב יעקב יוסף כמסגרת לדיון במאפייני השתנות הדרוש באמריקה. מאפיין מרכזי אותו מונה בלונדהיים קשור בעליית השימוש ב„אקטואליה מפורשת“ המתייחסת למציאות האמריקאית. אולם, שלא ככהאן, הוא טוען שדרשותיו של הרב יוסף באמריקה אכן השתנו, ושיש בהם אקטואליה מפורשת – מסימני אותו שינוי, אלא ששינויים אלה לא סיפקו את השומעים. טענתו נסמכת על כך שיש התייחסות בדרשותיו של יוסף באמריקה ל„בעיות הכשרות, החינוך והחילון“ אולם, נראה שיש מקום לעיון נוסף במסקנה זו.⁸⁷

בעיות של סכסוכים בענייני כשרות אינן דבר חדש בחברה היהודית; ניתן להצביע על הימצאותן כמעט בכל דור ובכל מקום, ודאי בעת החדשה. ממילא, קשה לראות באזכור של בעיה זו משום הוכחה להתייחסות לאקטואליה שיש בה משום ייחוד למציאות האמריקאית; הרב אברהם נ. גלנטי (1876–1936), דרשן אשר היגר לאמריקה בתחילת המאה העשרים והתיישב בניו-יורק, אף מאשים את הרבנים שמעורבותם מזה דורות ב„שאלת הבשר“ היא שעומדת ביסוד אשמתם הם בירידת מעמדם בציבור. ובאשר לרב יוסף, גם כאשר הרב יוסף מתייחס לנושא, יתקשה הקורא לדעת כי הוא מתייחס דווקא לאמריקה. ועוד, גם בתקופה בה שהה הרב יוסף בוילנה היו בעיות בקהילה היהודית בכל הקשור למס הבשר (קרובקה), אשר ייקר את הבשר באופן משמעותי לקונה הממוצע. אף שחלקים ממס זה שימשו לשלם את משכורות הרבנים והחזנים ולבדק הבית של בתי הכנסת, עדיין עורר הדבר תגובות של כעס בקרב הציבור.⁸⁸ שאלת התייחסותו של הרב יוסף לחינוך ולחילון טעונה אף היא בדיקה. אשר לחינוך ולהשכלה, אכן ניתן למצוא בדבריו כמה התייחסויות כלליות ביותר אלא שהן מופיעות לראשונה בדרשות שנשא במזרח אירופה, אולי אף יותר מאשר באמריקה. מן המפורסמות היא שנושא ההשכלה והחינוך נדון לרוב בכתבים אורתודוקסיים מזרח אירופים ולכל היותר ניתן לומר שבדרשותיו באמריקה המשיך הרב יוסף והתייחס לנושא שאליו התייחס בדרשותיו במזרח אירופה. בכל הקשור לחילון, לא נמצאה בדרשות של הרב יוסף התייחסות מפורשת כלשהי, אם כי יתכן ויש רמזים לכך דווקא בדרשות שנשא בהיותו במזרח אירופה. אולם, בדומה לנושאים כחינוך והשכלה, גם נושא זה מצוי מזה עשרות שנים על סדר היום הציבורי של היהדות

(86) לעיל, הע' 63.

(87) בלונדהיים (לעיל, הע' 3) 277–279, 290–291.

(88) ראה א.נ. גאלאנטי, משל ומליצה, ב (ניו-יורק, תר"ץ) 95–96; לאזכור מפורש של ענייני כשרות אצל יוסף, ראה תולדות יעקב יוסף, עמ' ד, ח, 6, 14; לתולדות מוילנה, ראה המליץ 26 (178) (כה כסלו תרמ"ז) 2142–2143, והשווה ליפשיץ (לעיל, הע' 15) ח"ב, 185–188. לביטויים נוספים של בעיה זו בערים אחרות, ראה, למשל „מכתבי סופרים“ היום 1 (96) (יב סיון תרמ"ו) 2; „מכתבי סופרים“ שם, גל' 101 (יח סיון תרמ"ו) 1; „מכתבי סופרים“ שם, גל' 108 (כב סיון תרמ"ו) 1; „מכתבים מעל שפת הדוינא“ שם, גל' 114 (ג תמוז תרמ"ז) 2. על שינויים של החסידים במנהגי השחיטה, ראה י. כ"ץ, מסורת ומשבר: החברה היהודית במוצאי ימי-הביניים (ירושלים תשל"ח [הדפסה שלישית] 278, ושם בהע' 12.

האורתודוקסית במזרח אירופה. ועוד, סביר יותר להניח כי התייחסויותיו של הרב יוסף להשכלה ולחילון מקורן דווקא בתקופה בה שהה בוילנה, אשר התפתחה עשרות שנים לפני כן להיות אחד המרכזים של תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה.⁸⁹ נראה אפוא שבדברים האמורים אין הוכחה חד משמעית להתייחסות מפורשת לאקטואליה הייחודית למציאות האמריקאית, וניתן לראות בהם באותה מידה אזכור לבעיות הנדונות ביהדות האורתודוקסית המזרח אירופית.

לבסוף, יש לתת את הדעת על קהל שומעי דרשותיו של הרב יוסף ועל העובדה שנוסחן הכתוב נדפס במזרח אירופה. אשר לקהל שומעי, סביר להניח כי בין שומעי לקחו הקבועים היו יהודים אשר שמעו את דרשותיו במזרח אירופה, כמו גם אלה אשר באו לבית הכנסת בקביעות, בעיקר בשבתות ובחגים. באירועים כגון דרשתו הראשונה על אדמת אמריקה, נראה שחלק מהקהל כלל אנשים שאינם באים בקביעות לשמוע דרשות. ועוד, יש לזכור שדרשות באירועים חריגים נוטים, מטבעו של המעמד, לשאת אופי שונה מהרגיל. כך או אחרת, יתכן וקהל שומעי דרשותיו של הרב יוסף אכן רצה להיזכר בעזרת הדרשה בחייו במזרח אירופה. אולם, לאור המקורות הנזכרים נראה כי הירידה בפופולאריות של הרב יוסף כדרשן והספקות של אנשי דורו בדבר אי התאמת תוכן דרשותיו לבני הזמן והמקום, תומכים בדעה שגם אם היו אשר נהנו מהדרשות הרי שהם מיעוט.

ואשר למקום הדפסת הדרשות, יש לשקול את המשמעות הטמונה בכך שדרשותיו של הרב יוסף נדפסו בוילנה, כראיה לכך שקהל היעד שלהם היה יהודי מזרח אירופה. אולם, העובדה שדרשות רבות של רבנים נוספים, הנושאות אופי שונה מאלו של יוסף, נדפסו אף הם במזרח אירופה, מחייבת להניח כי אין בכך מעשה מכוון, אלא אם כן יוכח אחרת. יתר על כן, רבנים רבים, ודאי בחלק המוקדם של תקופת ההגירה הגדולה, הדפיסו את ספריהם באירופה או בארץ ישראל מסיבות טכניות ומאחר שהוצאות הדפוס העברי במקומות אלה היו זולות יותר מאשר באמריקה.⁹⁰

סיכום

נראה שאי הדיק בציון שנת לידתו של הרב יעקב יוסף אינו מקרי. יש בו משום ביטוי לכך שהמחקרים הרבים אשר עסקו בתקופה ה„אמריקאית“ של חייו, לא נתנו דעתם על עשרות השנים בהם גדל, התחנך ואף עלה לגדולה במזרח אירופה. במשך תקופה זו התגבשה ועוצבה מערכת המקורות הרוחניים השונים אשר השפיעה על הרב יוסף ואשר הביאה אותו לשלב למדנות עם מוסר, והיא זו שגיבשה את התוכן, הצורה והסגנון של דרשותיו. יתר על כן, המקורות השונים מלמדים על תמונה יותר מורכבת מזו שהוצגה, הן בהערכת אישיותו של יוסף והן בכל הקשור לסיבות ולנסיבות אשר הביאו לכשלונו באמריקה.

בראש ובראשונה, יש לתת את הדעת על כך שבוילנה כיהנה למעשה סמכות רבנית המורכבת מכמה רבנים ולא מרב אחד, זאת לאור סכסוך בשלהי המאה השמונה-עשרה, אף שלרבנים אלה היו רבני-על בדמותם של יצחק א. ספקטור ואחרים. יש מקום לשקול את חשיבותו של היבט

(89) ראה רבינוביץ (לעיל, הע' 14) רצא-רצו; רויטבארד (לעיל, הע' 65) כא-כג, ורמזים אפשריים בעמ' עח. לרמזים אפשריים לחילון, ראה שם, עמ' נג-נד, צו. על השכלת וילנה, ראה זלקין (לעיל, הע' 33); ש. פיינר, מהשכלה לזחמת להשכלה משמרת: מבחר מכתבי רש"י פין (ירושלים, תשנ"ג) 1-49; קלוזנר (לעיל, הע' 4), בפרקים התואמים.

N. M. Kaganoff, "American Rabbinic Books Published in Palestine," *A Bicentennial Fest* (90)
J. D. Sarna, *JPS: schrift for Jacob Rader Marcus*, B. W. Korn (ed.) (Waltham, 1976) 235-63
The Americanization of Jewish Culture, 1888-1988 (Philadelphia, 1989) 127-28

זה בכשלונו של הנסיון לבנות בניו-יורק סמכות המרוכזת בידי אדם אחד, במיוחד בדור של מהגרים. חשוב לזכור שגם בזרם הרפורמי קרה דבר דומה, בשעה שהרב יצחק מ. וייז (1819-1900) לא הצליח ליצור סמכות הנסמכת על רב אחד בלבד. ועוד, עצם המציאות של שוק חופשי בענייני דת, בנוסף לעליית מרכזיותה של הקהילה הקטנה, תוך הדגשת החשיבות של ארץ המוצא של המהגרים, מערערת מלכתחילה את האפשרות ליצירת מסגרת אחידה, בעלת סמכות ומחייבת. ההנחה שרב כולל הינו גורם מאחד עולה בכמה מקורות עתונאיים במזרח אירופה בתקופה הנדונה. גם במכתב מניו-יורק, שנתפרסם במזרח אירופה כשמונה חודשים לפני כואו של יוסף, מביע הכותב, שכל הנראה לא ידע על המגעים למינוי רב כולל, את תקוותו שצעד מעין זה יביא לאיחוד הקהילות בניו-יורק. בדומה, במהלך חודש ניסן תרמ"ח, פרסמה, „אגודת הקהילות באמריקא” קול קורא המסביר את החשיבות שבאיחוד השורות בקרב היהדות האורתודוקסית, כדי להתמודד עם הבעיות והאתגרים שאמריקה מציבה בפניהם. תחילה ראו המייסדים צורך לייסד אגודה שתאחד את כולם, „ולבחור להם איש שר וגדול בתורה אשר יצא ואשר יבוא לפניו לנחותם בדרך ד’, ועל פיו יושק כל עניני עמנו באמונה ודת וקדוש” למעשה, מעולם לא התאחדו כל הקהילות האורתודוקסיות תחת שרביטו של הרב יוסף, והוא לא הצליח להפעיל את סמכותו בתחום השחיטה והבשר הכשר. כלומר, יומרת „אגודת הקהילות” שיוסף שמשש מקור סמכות בלעדי נכשלה לחלוטין.

כאמור, יתכן שבחירת הרב יוסף באה לאחר מאמצים של עסקני תנועת המוסר במזרח אירופה. ועוד, כפי שנטען במקורות מסויימים, חברי „אגודת הקהילות” ניצלו בעצמם את הרב יוסף. חיווק לרבר אנו מוצאים בהכללה שנתפרסמה בעתון הסניגור בשנת תר”ן: „ובאמריקא פרצה תאות הכבוד המדומה ואהבת ההשתררות בין אחינו, עד כי המפלגות נתפרדו לעדות מיוחדות” גם ד”ר מרדכי מ. קפלן (1881-1983) מציין שיוסף נוצל על ידי חברי „אגודת הקהילות” אולם בעוד שמקורות שונים שהובאו לעיל טענו שיוסף היה נאיבי הרי שמדברי קפלן עולה תמונה מורכבת יותר. מחד, קפלן תומך בעמדה זו, בכותבו את הדברים הבאים:

Some of the leading spirits seeing that the rabbi was unacquainted with practical affairs, took advantage of his ignorance to feather their own nests. The rabbi himself who was a good, kind hearted man and a great scholar was unconsciously played into their hands.

ומאידך, בהתייחסו לסיבה שבעטיה התרחק אביו מיוסף והסוכבים אותו, הוא כותב:

It was not long before father broke with R. Joseph and his entourage on account of their unscrupulous methods in trying to get control of the Kosher meat trade and of the resources which that trade might have yielded for communal purposes.

העין בפעילותו של יוסף באמריקה ובמודעותו למציאות החדשה שכפניה ניצב מלמדים שיוסף לא היה נאיבי כלל ועיקר, בניגוד לדימויו הרווח במחקרים רבים.

כך או אחרת, כפי שראינו, יתכן שלמעשה נוצרה במזרח אירופה ובאמריקה יד אחת בין עסקנים בעלי אינטרסים כלכליים שונים, אשר הביאה לבחירתו של יוסף כרב הכולל. ברית זו התיישבה יפה עם מצבו הכלכלי הרע של יוסף שהיווה ככל הנראה גורם מכריע בהחלטתו להגר.

בדרשה שנשא לפני עוזבו את העיר ז'אגר-חדש לילינה, התייחס הרב יוסף לאותם פרנסים שטובתם האישית היא בראש מעיינם, ולא טובת הקהילה. הרב יוסף לא ידע כי הוא עתיד לעמוד בפני בעיה זו במלוא עוצמתה סמוך לאחר בואו לניו-יורק.

ועוד, יתכן של „אגודת הקהילות” היתה מערכת ציפיות שונה לחלוטין מאשר זו של הרב יוסף, בכל הקשור לתפקידו ולסמכויותיו של הרב הכולל. סיוע לכך ניתן למצוא מהערות המופיעות בשני מכתבים של אייזנשטיין. את המכתב המתאר את הגעתו של יוסף לאמריקה מסכם אייזנשטיין במלים הבאות: „בכלל עשה הרב רושם טוב בקרב העם, ובמתניות יתירה ובדרך ממוצע יוכל לפעול הרבה בין הקהילות” שבועיים לאחר מכן, במכתב העוסק ברובו בדרשה הראשונה שיוסף נשא בציבור, פותח אייזנשטיין בתקוה ש„התמנות הגאון החריף וכו' הרב יעקב יוזפא נ"י לרב כללי לאגודת הקהילות תפתח ספר חדש בתולדות היהדות באמריקא” לאחר מכן הוא ממשיך להעריך את התרשמותו החיובית מיוסף: „מאשר נתבונן עד כה נכיר כי הרב עושה וחפץ לעשות כל המוטל עליו בתור רב כללי לקהלות אורטודוקסיות בארץ אמריקא לחבר את חומרי הדת עם קולי המקום” כלומר, אייזנשטיין, ממנהיגי „אגודת הקהילות” רואה את עיקר תפקידו של הרב יוסף בהתאמת הדת היהודית למציאות האמריקאית בדרך מתונה. יש יסוד סביר לומר שהרב יוסף לא ראה את תפקידו כך, וברגע שהחל לנהוג בתקיפות בענייני כשרות איבד את אמונם ותמיכתם של חברי „אגודת הקהילות”; הוא לא הגשים את הציפיות שאייזנשטיין ואחרים ייחלו להן. יתר על כן, מקורות אלה מותירים ספק באשר לדעה ש„אגודת הקהילות” רצתה שיוסף יילחם כנגד המציאות האמריקאית והשפעתה על היהודים, ושהוא סימל את העובדה שניתן להעתיק את התרבות הדתית המזרח אירופית לאמריקה. דברי אייזנשטיין והכתבה הנזכרת מלמדים ש„אגודת הקהילות” ראתה ביוסף דווקא את סמל השינוי המתבקש באמריקה, אלא שהוא ראה את הדברים באופן שונה!⁹¹

מקור נוסף מתקופת ההתמודדות על משרת הרב הכולל מציין שאופיו הבלתי מתפשר של יוסף היה היסוד לצערו של הרב יוסף ד. סולוביצ'יק על העדפת יוסף על פני בנו של ספקטור. לדעת סולוביצ'יק, יוסף, „לא יקבל מרות מנותני לחמו, אפילו כחוט השערה, וגם לא יוכל להשפיע על יהודי חמישה עשר בתי התפלה בניו-יורק, לאחדם תחת דגל אחד” התוצאה, לדעתו, תהיה „ריבוי מחלוקת בישראל וחילול שם-שמים” אם אכן נאמרו הדברים, הרי שיש בהם משום תפיסה הפוכה לזו של אייזנשטיין ואחרים. אולם, יש בהם משום חיזוק לדברים שנזכרו אגב אורחא בדברי הרב עפשטיין (ראה הע' 15), לפיהם היה לרב יוסף מזג אישי סוער. אם כך, יש לראות בזה מימד נוסף בכשלוננו של יוסף שלא הודגש עד כה, אם כי הוא מחייב הוכחות נוספות.

בשנתיים האחרונות לחייו, כאשר הרב יוסף היה משותק ורתוק למיטתו, התחוללה שוב שערוורית כשרות בניו-יורק סביב „טראסט” של מאה וחמישים קצבים בעיר, אשר גרמו לעליה במחירי הבשר הכשר. כקודמותיה, גם שערווריה זו גררה האשמות הדדיות וחרמות. אולם, למרבה הפלא, אנו מוצאים שבנו של הרב יוסף מעורב בשערווריה זו: „דער הויפטקנאקער פון דעם בשר-כשר טראסט איז מר. יאזעף, דער זון פון רב הכולל ר' יעקב יאזעף, וועלכער אין צוליעב דעם טראסט געווארן א דשאבער אין בשר כשר [המנהיג הראשי של איגוד הכשר-

(91) ראה: י. מאריזואהן, מכתב מניו-יורק, היום 2 (252) (כג כסלו תרמ"ח) 3, 1, מכתבים ממצודת-דוויןא" שם, גל' 274 (כ טבת תרמ"ח); העתק של „קול קורא” מצוי ב-, Manuscript Collection No. 39, AJA Box, 1, Folder No. 1; סניגור, „ברכתבילות תעשה מלחמה” הסיגור א (תר"ן) 8: למכתבי אייזנשטיין, ראה לעיל, הע' 83: גל' 155 עמ' 3, וגל' 168 עמ' 2; לעמדת „אגודת הקהילות” השווה: גורוק (לעיל, הע' 22) 467, ובמאמרו „Time, Place and Movement in Immigrant Jewish Historiography” בספרו של לנדמן (לעיל, הע' 12) 180-181. לדברי קפלן, ראה ביומנו (לעיל, הע' 29) 111, 258.

הכשר הוא מר יוסף, בנו של הרב הכולל ר' יעקב יוסף, אשר בגללו מצא האיגוד לנקר בבשר הכשר⁹¹; ככל הנראה לא הושפע הבן מנסיונו המר של אביו בנושא הכשרות. יש משום האירוניה בעובדה שתקופת רבנותו של הרב יוסף בניו-יורק החלה, נמשכה, הוכרעה ואף נסתיימה בשערוריות כשרות, כאשר הוא מרותק למיטתו. צריך היה מידה רבה של תמימות מצידו של כותב אלמוני, כדי לקוות שמותו של הרב יוסף יביא לסיומן של שערוריות הכשרות:

שהקבר של הרב הכולל שנפטר, יהיה גם הקבר של החותמת (חותמת ההכשר-ק"ק), של מס הבשר, של האיגוד המסחרי היהודי של הבשר הכשר, כל החשכה האורתודוקסית.⁹²

מבלי להמעיט במרכזיותם ובחשיבותם של ההסברים התולים את כשלונם של הרב יוסף באמריקה בהעדר סמכות ובניצולו למטרת רווחים כלכליים, בעיקר כענייני השחיטה והבשר הכשר, דומה כי לא ניתנה תשומת לב לחשיבות אי ההתאמה של דרשותיו ליהודים האורתודוקסים של ניו-יורק, למרות שכשרונם הדרשני היה, בין השאר, סיבה, יש אומרים אף מרכזית, למינויו. יש לזכור שהדרשות היוו את עיקר המפגש שבין יוסף לבין הקהל הרחב. יתר על כן, הן אייזנשטיין והן כהאן – שניהם בני הזמן והמקום – העירו על דבר זה, אם כי בלי פרשנות יתירה, בעוד שהחוקרים אשר עסקו בפרשה זו לאחור מכן לא התייחסו לכך, כנראה מאחר וביקשו להתמקד בכשלונם באמריקה בלבד. קשה להכריע האם הרב יוסף לא שינה את סגנון דרשותיו במודע או שמא קרה הדבר בהיסח הדעת. אולם, החומר המעיד על הבנתו כי אמריקה הינה מציאות שונה מאשר זו שבמזרח אירופה, מחזק את הטענה כי יתכן והדבר נעשה במודע. כך או אחרת, נראה שבסגנון ותוכן דרשותיו של יוסף טמון הסבר נוסף ולו חלקי לניגוד שבין הצלחתו בוילנה לבין כשלונם בניו-יורק.

אין ספק כי היו לפרשה זו הדים רבים, חלקם בעלי אופי טראומתי, שנים רבות לאחר שזו נסתיימה. ועוד, ההסברים לכשלונם של הרב יוסף המתרכזים באי הצלחתו לכפות את סמכותו בנושאי הכשרות, מביאים, למעשה, להטלת האשמה על הפרנסים, השוחטים ומוכרי הבשר. כפי שראינו, כבר בראשית שנות התשעים ניתן למצוא האשמות כנגד הרב יוסף, המתמקדות בטענה שאין הוא עושה דבר למען יהדות מזרח אירופה, ולדעת אחרים, כך גם לגבי יהדות אמריקה. כותב המאמר בדגל ישראל טוען בין השאר כי המניע העיקרי שעמד מאחורי הרצון למנות רב כולל ליהודי ניו-יורק האורתודוקסים היה אסתטי. לשון אחר, רצון להיראות מכובדים בעיני הסביבה היהודית, ויתכן גם הכללית. הקריטריון למראה החיצוני ה"חיובי" בתודעתם של מנהיגים אורתודוקסים אלה, נקבע על פי אמות המידה שהינחו את יהודי אשכנז הרפורמים באמריקה. דבר זה עולה בקנה אחד עם מחקרים נוספים המסבירים את עליית החזנות באמריקה ואת בניית בתי הכנסת המפוארים, כביטוי לרצון שהיהדות לא תיתפס בתודעה הכללית כתופעה הקשורה עם חוסר סדר וגניון אלא תיראה כדת מכובדת ואסתטית. כלומר, לא רק שמבנה האוכלוסיה היהודית ומעמדה השתנה באמריקה, אלא גם טעמה. אם כך הם פני הדברים, הרי שפרשת הרב הכולל היתה מעין מבחן שבסופו נקבע שהערכים אשר עמדו במרכז העולם הרוחני של מזרח אירופה, אינם מתאימים למציאות האמריקאית. דבר זה רק מעלה את מרכזיות הטענה

(92) ראה, "אין דעם רב הכולל'ס נאמען" פארווערטס (17.5.1902), 4, ובגיליונות הבאים; שם, (30.7.1902), 4; פלייש סנהדרין" דער אידישער זשורנאל (א אדר ב תר"ס-1900), 1. הקטע המצוטט מופיע במקור ביידיש: „דאס דער קבר פון פערשטארבענעם רב הכולל, זאל אויך זיין דער קבר פון די פלאמבע, פון די קאראבקע, פון דעם אידישען בשר כשר טראסט. דיא גאנצע ארטהאדאקסישע פינטטערניש“

בדבר בחירת הרב יוסף עקב כשרונותיו הדרשניים דווקא, מכיון שזו נהפכה חלק משמעותי בביטוי הדתי האסחטי באמריקה.

אשר לדמותו של הרב יוסף, נראה שאייזנשטיין, כהאן וקארפ עמדו על הנסיבות החברתיות והדתיות-פוליטיות השונות אשר הביאו לכשלונו באמריקה, והמקורות שהובאו במאמר זה מחזקות ברובן טענות אלה. אולם, מסתבר שגם לרב יוסף עצמו היה חלק בכשלונו, אם בכך שלא שינה את דרשותיו ואם בכך שחלק מהציבור לא הזדהה, ואף דחה, את סדרי העדיפויות שקבע בנסיבותיו ליצור סמכות רבנות מוכרת ואיתנה. ועוד, מסתבר שהגדרת יוסף כאורתודוקס שמרני ואדם תמים תוך השוואתו לרבנים אורתודוקסים אחרים בני זמנו ומקומו אינה מדויקת; העדיפות השונות מלמדות שיוסף הבין שהוא ניצב בפני מציאות שונה לחלוטין, ואף התפשר עמה בנושאים מסויימים, אולם לא באלה שהמנהיגים והקהל ציפו. למעשה, עולה מהדברים דמות מורכבת הרבה יותר מזו המוצגת על ידי קארפ, דמות הרואה באמריקה הן דברים חיוביים והן דברים שליליים. ועוד, רבים מהמקורות הנזכרים, הן המזרח אירופים והן האמריקאים, מלמדים שיוסף אכן היה רב אורתודוקסי מתון, ודאי הרבה פחות קיצוני מכפי שהוצג עד כה במחקר. ככל הנראה, עובדת היותו רב אורתודוקסי מזרח אירופי היא אשר הביאה לזיהויו עם קיצוניות דתית, מבלי להתחשב במגוון הרחב של סוגי יהודים ורבנים אורתודוקסים שחיו בתקופה הנדונה במזרח אירופה.

יתר על כן, כתבה שנתפרסמה בעתון יהודי באנגליה, שבועות ספורים לאחר שהרב יוסף הגיע לניו-יורק, מבקשת אף לטעון שמידת מתינותו וסובלנותו של הרב יוסף נתפרשו על ידי אנשים מסויימים באמריקה כחשד למידת אורתודוקסיותו:

Nor is R. Joseph the bigot which the reformers prophesied he would prove to be. While courageously maintaining the verities of our holy religion, he does not unnecessarily attack persons, and he has already obtained the respect of the most extreme representatives of "advanced" Judaism, such as the notorious Felix Adler. Indeed, there are some who pretend that Rabbi Joseph, being enlightened, must of necessity be no orthodox man, but a reformer in disguise – a fallacy which is too often found nearer home than America.

בהמשך דבריו מצטט הכותב דברים בשבח מתינותו של הרב יוסף שנתפרסמו בעתון יהודי באמריקה.

לעומת זאת, יש לחזור ולציין שעוד בתקופת ההתמודדות על משרת הרב הכולל במזרח אירופה נשמעו דעות הפוכות לחלוטין באשר לאופיו הבלתי מתפשר של יוסף. כלומר, יתכן ואלה שראו ביוסף דמות מתונה ומתפשרת ביטאו יותר את מאווייהם מאשר הערכה שקולה של אופיו ודעותיו בענייני דת. גם אם לא נקבל את האמור במלואו וכפשוטו, נראה שיש בדברים כדי ללמד על הפער הקיים בין המקורות השונים שהובאו לאורך המאמר בכל הקשור להערכת אישיותו, מידת דביקותו הדתית ופועלו של הרב יוסף.

ממילא, במקום לסווג את יוסף, כמו גם רבנים אורתודוקסים אחרים שהיגרו לאמריקה, לקבוצות של אלו ה"דוחים" את המציאות האמריקאית ואלו ה"מאמצים" אותה, נראה שיש לעמוד על אופי הפשרות שכל רב עשה עם מציאות זו. לשון אחר: כל רב אשר הגיע לאמריקה נדרש להתמודד עם המציאות החדשה שבפניה הוא ניצב, אולם תגובותיהם ופשרותיהם, ואם תרצה – דרכי "אימוצם" אינן נושאות אופי אחיד. יש לזכור שרבנים אשר לא מצאו מקום

ליהדותם באמריקה, כגון הרידב"ז, עזבו בסופו של דבר את אמריקה לצמיתות. מידת הגיוון העולה מהמקורות השונים בכל הקשור לנושא זה מחייבת עידון רב הרבה יותר מהקטגוריות הנזכרות.⁹³

לאור כל האמור, מתבקשת השאלה האם הצטער הרב יעקב יוסף על החלטתו להגר לאמריקה? המקורות שהובאו לאורך המאמר אינם מעידים על כך בכיור, אם כי יש שרווה הדברים מעלה מחשבה זו. והנה, מדברים המובאים דווקא בשם אייזנשטיין, עולה שיוסף אכן הביע את צערו על ששגה בענין זה. קרוב לארבע שנים לאחר שהגיע לניו-יורק, נשא יוסף הספר על הרב יוסף ד. סולוביצ'יק, בקהילת "בית המדרש הגדול" שבעיר. לפי דברי אייזנשטיין, יוסף אמר את הדברים הבאים: „אוי ואבוי לי, שלא שמעתי בקולו של גאון וצדיק זה, כאשר יעצני לא לנסוע לאמריקה, ולא לקבל את כתר רב-כולל בניו-יורק“⁹⁴

במידה ואכן היתה לפרשה זו השפעה החורגת מעבר לזמנה ולמקומה, יש מקום לשקול את השפעתה על עיצוב דמותה של האורתודוקסיה היהודית באמריקה ככלל, ועל התגבשותה של ההנהגה היהודית האורתודוקסית בפרט. כך, דרך משל, יתכן שכשלונו המוחלט של נסיון זה השפיע רבות על כל אפשרות עתידית למנות רב כולל לכל יהודי אמריקה, תפקיד ומוסד אשר הצליחו להתקיים באנגליה, בצרפת ובמדינות נוספות. אם כי סביר להניח שבמציאות האמריקאית של הפרדת הדת מהמדינה די כדי להסביר מדוע לא יכול היה להיווצר שם מוסד של רב כולל, או רב ראשי, לכל היהודים.

לכסוף, פרשה זו מעלה שאלות נוספות הקשורות בהגירתם של רבנים אורתודוקסים רבים ממזרח אירופה לאמריקה בתקופה הנדונה, ובהן: היחס בין הגירה לבין התכנים הדתיים הנדונים בתקופה של הגירה המונית, והיחס בין הגירה לבין תהליכי אורתודוקסизציה. לשון אחר, נראה כי יש שהגירה מביאה אנשים אשר נחשבו לאורתודוקסים מתונים לידי הקצנה והחמרה של דעותיהם, מסיבות שונות, ולהפך; ויש שרבנים בוחרים בדרכים שונות כדי לשלב בין עולם אמונותיהם וערכיהם לבין תמורות הזמן והמקום אליהם נקלעו. כדי לתת מענה לשאלות אלה ורבות אחרות, חייבים אנו ביוגרפיות רבות ומפורטות של אותם רבנים. אולם, דומה שהנושא המרכזי המחייב דיון מעמיק ומקיף, אשר בלונדיניים החל בו, קשור בהכנת עליית מעמדו ומרכזיותו של הדרוש בקרב כל הזרמים של יהדות אמריקה, תופעה ששורשיה כפי הנראה במזרח ובמערב אירופה במאה התשע-עשרה, והשפעת תופעה זו על תהליכי התגבשותה והתפתחותה של יהדות זו.

(93) ראה גורוק (1983) (לעיל, הע' 3), והשווה לדבריו, לעיל, הע' 14. לאחרונה שינה גורוק את הערכתו לאור עדויות נסיבתיות על אנשים שהיו מסביבתו הקרובה של יוסף, שיש בהם כדי לחזק את המקורות שהובאו לעיל. ראה J.S. Gurock, "How 'Frum' was Rabbi Jacob Joseph's Court? Americanization Within the Lower East Side's Orthodox Elite, 1886-1902," *Jewish History* 8:1-2 (Robert Cohen Memorial Volume; 1994) 255-69; "The New Rabbi of New York," *The Jewish Standard* 1 (26) (31.8.1888) 2. לדברי סולוביצ'יק, ראה קרלינסקי (לעיל, הע' 10) 395.

(94) קרלינסקי, שם, 429. וראה עוד רבינוביץ (לעיל, הע' 18) 717.